

ORDU ŞEYHİ VELİYYÜDDİN B. HALİL EL-BÜKÂÎ: HAYATI, ESERLERİ VE ZÜBDETÜ'L-KAVÂ'İD [VE] 'UKDETÜ'L-FEVÂ'İD*

Musa ALAK**

Öz

Nahiv ilminin konularını "âmiller"e göre işleyen iki meşhur risâle vardır: Abdülkâhîr el-Cürcânî'nin (ö. 471/1078) *el-Avâmilü'l-mie'si* ('*Avâmil-i 'Atik*) ve Birgivi'nin (ö. 981/1573) *el-Avâmil'i* ('*Avâmil-i Cedid*). Her iki risâle üzerine de pek çok çalışma yapılmıştır.

Birgivi'nin '*Avâmil'i* üzerine yapılan çalışmalardan biri de Veliyyüddin b. Halil el-Bükâî (ö. 1184/1770) tarafından yazılan *Zübdetü'l-kavâ'id [ve] 'ukdetü'l-fevâ'id* [وعدة القواعد] adlı şerhtir.

Bükâî, Kazasker Abdurrahman Efendi Câmii'nde imamlık, Vâlîde Câmîinde (Yeni Câmî) kürsü şeyhliği yapmış; son olarak tayin edildiği ordu şeyhliği göreviyle, 1182/1768'de başlayan Osmanlı-Rus savaşına katılmış ve sefer esnasında bulunduğu Romanya'nın Babadağı kasabasında vefat etmiştir (10 Muharrem 1184/6 Mayıs 1770 Pazar).

Velüd bir müellif olan Bükâî, tespit edebildiğimiz kadarıyla, tefsir; hadis, siyer ve şemâil; akâid ve kelâm; fıkıh; İslâm tarihi, vaaz ve irşâd; ve Arap dili alanlarında, çoğu risâle ebadında, Türkçe ve Arapça 18 eser kaleme almıştır.

Bükâî'nin '*Avâmil* şerhi, adında "*avâmil*" kelimesinin geçmemesi ve nüshalarının az bulunması sebebiyle olsa gerek, '*Avâmil* üzerine yapılan çalışmaları listeleyen araştırmalarda yer almamaktadır. Ancak müellifinin muhtasar, müfid ve öğrenciyi başka kitaplardan müstağni kılacak bir eser olmasını hedeflediği bu şerh, "birtakım sarf, nahiv, belâgat, mantık ve furûk" ile "âmil olmayan edâtlar"a dair ilâve edilen iki bölüm ve bazı konuların Türkçe manzûmelerle anlatılması gibi özellikleriyle diğer şerhlerden farklılık arz etmektedir.

Çalışmamızda, şimdilik dört nüshasını tespit edebildiğimiz bu eser, müellifi ve eserleri tanıtıldıktan sonra, çeşitli yönleriyle tahlil edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Bükâî, Birgivi, Avâmil, Ordu Şeyhi, Kürsü Şeyhi.

* Bu makale, İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi ile Zeytinburnu Belediyesi tarafından 22-23 Aralık 2017 tarihlerinde İstanbul'da düzenlenen *Sahn-ı Semân'dan Dârülfünûn'a Osmanlı'da İlim ve Fikir Dünyası Âlimler Müesseseler ve Fikri Eserler* uluslararası sempozyumunda sunduğumuz "Gözden Kaçan Bir Avâmil-i Cedid Şerhi: Veliyyüddin b. Halil el-Bükâî'nin *Zübdetü'l-Kavâ'id ve Ukdetü'l-Fevâ'id*" başlıklı tebliğimizin yeniden gözden geçirilerek ve birçok ilâveler yapılarak makaleye dönüştürülmüş hâlidir. Bu çalışmada kullandığımız yazma nüshalara ve arşiv belgelerine ulaşmamızda yardımlarını gördüğümüz Dr. Öğr. Ü. Dursun Ali Türkmen, Doç. Dr. Abdulhameed Majeed al-Sheesh, Öğr. Gör. Dr. Ziyad Alrawashde, Dr. Yasin Apaydın, Arş. Gör. Mustafa Celil Altuntaş, Arş. Gör. Ümit Eskin, Arş. Gör. Aziz Ençakar'a ve gösterdikleri kolaylıklardan ötürü ilgili kurumların yetkililerine teşekkürlerimizi sunarız.

** Dr. Öğr. Ü., İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Temel İslam Bilimleri Bölümü Arap Dili ve Belagati Anabilim Dalı öğretim üyesi (musaalak@gmail.com).

SHAIKH OF ARMY VELİYUDDİN B. HALİL AL-BUKÂ'Î: HIS LIFE, WORKS AND ZUBDAT AL-QAVÂ'ID [VE] UKDAT AL-FAVÂ'ID

Abstract

There are two renowned pamphlets dealing with the subject matters of *Nahiv* (the science of syntax) with respect to *operative elements* ('*avâmil*): Abdulkâhir al-Curcânî's (d. 471/1078) *al-'Avâmilu'l-mie* (or '*Avâmil-i 'Atîk*) and Birgivi's (d. 981/1573) *al-'Avâmil* (or '*Avâmil-i Cedîd*). There are also numerous studies on both of them.

One of the works concerning Birgivi's '*Avâmil* is the commentary written by Veliyuddin b. Halîl al-Bukâî (d. 1184/1770) with the title *Zubdetu'l-kavâ'id [and] 'Ukdetu'l-fevâ'id* [زبدة القواعد [و] عقدة الفوائد].

Bukâî, worked as imam in the mosque called Kazasker Abdurrahman Efendi Câmîi and as the Shaikh of bench (*kürsü şeyhi*) in the mosque called Vâlide Câmîi (Yeni Camii) and later was appointed as the Shaikh of army in the Ottoman-Russian war, which began in 1768. He died in the town of Babadağı in Romania, where he happened to be on duty during the campaign (10 Muharrem 1184/May 6, 1770, Sunday). Being a productive scholar and using both Turkish and Arabic languages, Bukâî wrote numerous books on Quranic exegesis (*tefsir*), prophetic tradition (*hadis*), Islamic Law (*fıkıh*), science of creed (*akâid*), prophetic biography (*siyer*), history of Islam, and Arabic linguistics.

Bukâî's commentary on '*Avâmil* is not included in the studies listing the written works on '*Avâmil*, perhaps due to two reasons: its title does not contain the word "avâmil" and its different copies are quite scanty. However, this work, which was intended by its author to be concise, useful and self-sufficient for the student, differs from other commentaries on such accounts as having contained some rules pertaining to morphology (*sarf*), syntax (*nahiv*), rhetoric (*belâgat*), logic, distinctions (*furûq*), along with two more chapters on propositions ineffective, and, some of its subject matters were written in Turkish poetry.

In this essay, I will shortly introduce this work, of which I only have four different copies for now, then I will try to analyze it in terms of its various aspects.

Keywords: Bukâî, Birgivi, Avâmil, Shaikh of Army, Shaikh of Bench.

Makalenin Dergiye Ulaştığı Tarih: 18.9.2017. Yayın Kurulu ve Hakem Değerlendirmesinden Geçen Makalelerin Yayına Kabul Edildiği Tarih: 20.3.2018.

GİRİŞ

Nahiv ilminin konularını “âmiller”e göre işleyen iki meşhur risâle vardır: Abdülkâhir el-Cürânî'nin (ö. 471/1078?) *el-'Avâmilü'l-mie'si* ('*Avâmil-i 'Atik*) ve Birgivi'nin (ö. 981/1573) *el-'Avâmil'i* ('*Avâmil-i Cedid*). Her iki risâle üzerine de pek çok çalışma yapılmıştır.

Birgivi'nin *Avâmil'i* üzerine yapılan çalışmalardan biri de Veliyyüddin b. Halil el-Bükâî (ö. 1184/1770) tarafından yazılan *Zübdetü'l-kavâ'id [ve] 'ukdetü'l-fevâ'id* (زبدة القواعد [و] عقدة الفوائد) adlı şerhtir.

Bükâî, Kazasker Abdurrahman Efendi Câmii'nde imamlık, Vâlîde Câmiinde (Yeni Câmi) kürsü şeyhliği yapmış; son olarak tayin edildiği ordu şeyhliği göreviyle 1182/1768'de başlayan Osmanlı-Rus savaşına katılmış ve sefer esnasında bulunduğu Romanya'nın Babadağı kasabasında vefat etmiştir (10 Muharrem 1184/6 Mayıs 1770 Pazar).

Velûd bir müellif olan Bükâî, tespit edebildiğimiz kadarıyla, tefsir; hadis, siyer ve şemâil; akâid ve kelâm; fıkıh; İslâm tarihi, vaaz ve irşâd; ve Arap dili alanlarında, çoğu risâle ebadında, Türkçe ve Arapça 18 eser kaleme almıştır.

Bükâî'nin '*Avâmil* şerhi, adında “avâmil” kelimesinin geçmemesi ve nüshalarının az bulunması sebebiyle olsa gerek, '*Avâmil* üzerine yapılan çalışmaları listeleyen araştırmalarda yer almamaktadır. Ancak müellifinin muhtasar, müfid ve öğrenciyi başka kitaplardan müstağni kılabilecek bir eser olmasını hedeflediği bu şerh, “birtakım sarf, nahiv, belâgat, mantık ve furûk” ile “âmil olmayan edâtlar” a dair ilâve edilen iki bölüm ve bazı konuların Türkçe manzûmelerle anlatılması gibi özellikleriyle diğer şerhlerden farklılık arz etmektedir.

Çalışmamızda, önce müellif ve eserleri tanıtılacak, ardından şimdilik dört nüshasını tespit edebildiğimiz bu şerh çeşitli yönleriyle tahlil edilecektir.

I- BÜKÂÎ'NİN YAŞADIĞI DÖNEM VE HAYATI

Bu bölümde, Bükâî'nin yaşadığı dönem ve hayatıyla ilgili çeşitli kaynaklardan ulaşılabildiğimiz bilgiler sunulacaktır.

A- YAŞADIĞI DÖNEM

İleride “Doğumu” bahsinde zikredeceğimiz gerekçeden dolayı 1103 (1691-92) yılından sonra doğmuş olması gerektiğini ileri sürdüğümüz Bükâî, başlangıçtakiler kesin olmamakla birlikte, aşağıdaki Osmanlı padişahlarının (22-26. Padişahlar) dönemlerinde yaşamış ve çalışmalarını yapmıştır:

21. Sultan II. Ahmed (1102-1106/1691-1695).¹

22. Sultan II. Mustafa (1106-1115/1695-1703).²

23. Sultan III. Ahmed (1115-1143/1703-1730).³

24. Sultan I. Mahmud (1143-1168/1730-1754).⁴

Bükâî, bu Padişah döneminde aşağıdaki çalışmalarını yapmıştır:

1160 (1747-48): *Hazînetü'l-ğulmân*.

1161 (1748): *Mükâşefetü'l-i'râb (Mu'rib-i Avâmîl-i Cedid)*.

1163 (1750)'den önce: *Şerhu'l-Erba'în*.

1163 (1750): *Şerhu's-Şifâ* (1. Cild).

1165 (1751): *Şerhu's-Şifâ* (2. Cild).

1166 (1753): *Îzâhu'l-müşkilât*.

1167 (1754): *Îzâhu'l-mestûrât*.

1167 (1754): *Kımyâu'l-'âşikîn*.

25. Sultan III. Osman (1168-1171/1754-1757).⁵

Bükâî, bu Padişah döneminde aşağıdaki çalışmalarını yapmıştır:

1169 (1755): *Rawzatü'r-reyâhîn ve hâtimesi Münşe'âtü'l-mülûk* (1. versiyon).

1169 (1756): *Tefsîru Sûreti'l-İhlâs*.

1169 (1756) tarihinden önce: *Risâle fi beyâni ıskâtî's-salât*.

- 1 **Sultan II. Ahmed** (1052-1106/1643-1695): Cülûsü: 25 Ramazan 1102 (22 Haziran 1691) Cuma; Vefâtı: 21 Cemâziyelâhîr 1106 (6 Şubat 1695) Pazar (52 yaşının içinde); Müddeti: Güneş takvimine göre 3 sene 7 ay 14 gün. Hakkında bilgi için bkz. İsmail Hâmi Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1972, III, 472-476; Mücteba İlgürel, "Ahmed II", *DİA*, II, 33-34.
- 2 **Sultan II. Mustafa** (1074-1115/1664-1703): Cülûsü: 21 Cemâziyelâhîr 1106 (6 Şubat 1695) Pazar; Hal'i: 9 Rebîülâhîr 1115 (22 Ağustos 1703) Çarşamba; Müddeti: Güneş takvimine göre 8 sene 6 ay 14 gün; Vefâtı: 20 Şaban 1115 (29 Aralık 1703) Cumartesi (40 yaşının içinde). Hakkında bilgi için bkz. Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, III, 477-489; IV, 2; Abdülkadir Özcan, "Mustafa II", *DİA*, XXXI, 275-280.
- 3 **Sultan III. Ahmed** (1084-1149/1673-1736): Cülûsü: 9 Rebîülâhîr 1115 (22 Ağustos 1703) Çarşamba; Feragati: 18/19 Rebîülevvel 1143 (1/2 Ekim 1730) Pazar/Pazartesi gecesi (57 yaşının içinde); Müddeti: Güneş takvimine göre 27 sene 1 ay 11 gün; Vefâtı: 21 Safer 1149 (1 Temmuz 1736) Pazar (63 yaşının içinde). Hakkında bilgi için bkz. Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, IV, 1-19; 24-25; Münir Aktepe, "Ahmed III", *DİA*, II, 34-38 (vefat tarihini 14 Safer 1149/24 Haziran 1736 olarak veriyor).
- 4 **Sultan I. Mahmud** (1108-1168/1696-1754): Cülûsü: 18/19 Rebîülevvel 1143 (1/2 Ekim 1730) Pazar/Pazartesi gecesi; Vefâtı: 27 Safer 1168 (13 Aralık 1754) Cuma (59 yaşının içinde); Müddeti: Güneş takvimine göre 24 sene 2 ay 12 gün. Hakkında bilgi için bkz. Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, IV, 20-35; Abdülkadir Özcan, "Mahmud I", *DİA*, XXVII, 348-352.
- 5 **Sultan III. Osman** (1110-1171/1699-1757): Cülûsü: 27 Safer 1168 (13 Aralık 1754) Cuma; Vefâtı: 15/16 Safer 1171 (29/30 Ekim 1757) Cumartesi/Pazar gecesi (59 yaşının içinde); Müddeti: Güneş takvimine göre 2 sene 10 ay 18 gün. Hakkında bilgi için bkz. Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, IV, 36-39; Fikret Sarıcaoğlu, "Osman III", *DİA*, XXXIII, 456-459.

1170 (1756-57): *Sirru'l-ümme*.

26. Sultan III. Mustafa (1171-1187/1757-1774).⁶

Bükâi, bu Padişah döneminde ise aşağıdaki çalışmalarını yapmıştır:

1171 (1757): *Nûru'l-ebşâr fî hakki'l-ebâr*.

1171 (1757-58): *'Uyûnü'l-ahbâr*.

1173 (1760): *İhyâü'l-kulüb*.

1174 (1761-62): *Ravzatü'l-Cenne*.

1177 (1763-64): *Ravzatü'r-reyâhîn* (2. versiyon).

1178 (1764-65): *Münşe'âtü'l-mülûk* (2. versiyon).

1182 (1768)'den önce: *Zübdetü'l-kavâ'id [ve] 'ukdetü'l-jevâ'id*.

B- HAYATI

Bu bölümde bizzat kendi eserleri, tarih, biyografi, bibliyografi kitapları, kütüphane katalogları ve bazı arşiv belgelerinden yola çıkarak Bükâi'nin hayatı hakkında ulaşılabildiğimiz bilgiler sunulacaktır.

1- Adı, Lakabı, Âilesi

Bükâi'nin adı "**Veliyyüddin**"dir. Bunu bizzat kendisi, bütün eserlerinin mukaddimelerinde ve bazı eserlerinin ferağ kayıtlarında açıkça ifade etmektedir. Ancak bazı kaynaklarda kısaca "**Veli**" şeklinde verildiği de görülmektedir.⁷

Lakabı "**Bükâi**"dir. Yine bizzat kendisi, bütün eserlerinin mukaddimelerinde, yer yer metinlerin içinde ve bazı eserlerinin ferağ kayıtlarında, bunu -bazıları harekeli olarak- açıkça belirtmektedir.

Brockelmann, Ziriklî, Kehhâle ve dolayısıyla Arap dünyasındaki araştırmacılar, bu kelimeyi "**Bekkâi**" şeklinde okumuşlardır.⁸

6 **Sultan III. Mustafa** (1129-1187/1717-1774): Cülüsü: 16 Safer 1171 (30 Ekim 1757) Pazar; Vefâtı: 8 Zilkade 1187 (21 Ocak 1774) (57 yaşını bitirmek üzere); Müddeti: Güneş takvimine göre 16 sene 2 ay 22 gün. Hakkında bilgi için bkz. Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, IV, 40-56; Kemal Beydilli, "Mustafa III", *DİA*, XXXI, 280-283.

7 Vâsîf Ahmed Efendi, *Mehâsinü'l-âsâr ve hakâiku'l-ahbâr*, Mısır: Bulak Matbaası, 1246, II, 46 ("*Ordu Şeyhi Bükâi Veli Efendî*"); Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî Yahud Tezkire-i Meşâhür-i Osmâniyye*, İstanbul: Matbaa-i Âmire, ts., IV, 614 (Başlık: "*Veli Efendî*").

8 Carl Brockelmann, *Geschichte der Arabischen Litteratur Supplementband*, Leiden 1937-42, II, 946 ("*176. Waliaddin b. Halil al-Bakkâ'i*"); Hayruddin ez-Ziriklî, *el-A'lâm kâmusü terâcim li-eşheri'r-ricâl ve'n-nisâ' mine'l-Arab ve'l-müsta'ribîn ve'l-müsteşrikîn*, 15. baskı, Beyrut: Dâr-ül-İlm li'l-Melâyîn, 2002, VIII, 118 (Başlık: "*el-Bekkâ'i*"); Ömer Rızâ Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn terâcimü musannifi'l-kütübi'l-Arabiyye*, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, ty., IV, 75 (Başlık: "*Veliyyüddin el-Bekkâ'i*").

Kütüphane kayıtlarında da "**el-Bükai**", "**el-Bukai**", "**el-Bekkai**", "**el-Bekka'i**", "**el-Bikai**" gibi çeşitli okumalarla karşılaşılmaktadır.

Sadece Bursalı Mehmed Tâhir, bu lakabın Bükâî'nin babasına ait olduğunu zannederek, onu "**Bükâîzâde**" şeklinde künyelendirmiştir.⁹

Bükâî'nin, kendi adını eserlerinin çeşitli yerlerinde "**eş-Şeyh Veliyyüddîn**", "**Veliyyüddîn el-Bükâî b. Halîl**", "**Veliyyüddîn b. Halîl el-Bükâî**", "**Veliyyüddîn el-Bükâî**", "**el-Bükâî**" vb. şekillerde verdiği ve "**Bükâî**" lakabını şiirlerinde mahlas olarak kullandığı görülmektedir.

Bükâî'nin adından, babasının adının "**Halîl**" olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca "vefâtı" bölümünde geleceği üzere, *İstanbul Kısmet-i Askeriyye Sicilleri*'nde yer alan iki belgede onun eşinin, kayınvalidesinin ve beş çocuğunun isimleri zikredilmektedir. Buna göre eşi "**Nefise Hatun bint Mahmûd**", kayınvalidesi "**Hadice Hatun bint Hasan**", oğulları "**Osman Efendi**" ile "**Feyzullah Molla**", kızları "**Âişe Molla**", "**Habibe Molla**" ve "**Hadice**"dir.¹⁰

2- Doğumu

Bükâî 1103 (1691-92) tarihinden sonra doğmuş olmalıdır. Zira 25 Cemâziyelevvel 1166 (30 Mart 1753) Cuma günü bitirdiği *İzâhu'l-müşkilât* adlı eserinde, Hz. Peygamber ve Hz. Ebûbekir'in 63 yaşında vefât ettiklerini bildiren hadîsi şerh ederken "*kendisinin de o yaşta vefât etmeyi temennî ettiğini*" söylüyor. Dolayısıyla o eseri yazarken henüz 63 yaşına ulaşmadığı anlaşılıyor.¹¹

Bükâî'nin nerede doğduğu konusunda ise şu ana kadar herhangi bir bilgiye ulaşamadık. Ancak o birçok eserinin mukaddimesinde "*Kostantîniyye (İstanbul) şehrinde oturduğu*"nu söylüyor ve övgülerle hayır dualarda bulunuyor.¹²

- 9 Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1333, I, 46 (Başlık: "*Bükâîzâde Veliyyüddîn Efendi*". Metin: "*Bükâî Halîl Efendi'nin oğludur.*"). Sadeleştirilmiş baskısında "**Bukâîzâde**" şeklinde verilmesi okuma hatasıdır. Bkz. Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, Haz. A. Fikri Yavuz-İsmail Özen, İstanbul: Meral Yayınevi, ts., I, 63. Bazı araştırmacılar da Bursalı'yı takip etmişlerdir. Meselâ: Muhammed Abay, "Osmanlı Döneminde Yazılan Tefsir ile İlgili Eserler Bibliyografyası (Tefsirler, Haşiyeler, Süre Tefsirleri, Tercümelere)", *Dıvan*, 1999/1, s. 267; İshak Doğan, *Osmanlı Müfessirleri*, İstanbul: İz Yayıncılık, 2011, s. 84 (Bu araştırmacı, müellifimizi Şeyhülislâm Hattât Veliyyüddîn Efendi [ö. 1182/1768] zannetmiş ve bu iki zat ile ilgili bilgileri karışık olarak vermiştir.).
- 10 *İstanbul Kısmet-i Askeriyye Sicilleri*, no: 337, vr. 36 (Küçük çocuklarına vasî tayini); no: 338, vr. 37-38 (Geride kalan mallarının satılarak mirasçılara taksimi).
- 11 Bükâî, *İzâhu'l-müşkilât*, Âtîf Efendi-502, vr. 132a (فأنا مُتَوَقِّعٌ أَنْ أَمُوتَ) قال الفقير الحقير المعترف بالموت: (في هذا السنِّ موافقةً لهم، فتمنيتُ مطلوبي من باب الله تعالى لأجل «نَيْةِ الْمُؤْمِنِ خَيْرٌ مِنْ عَمَلِهِ». 1166-63=1103).
- 12 Bükâî, *Mükâşefetü'l-i'râb*, Medine Mektebetü'l-Melik Abdilazîz, Mecmûatü Ârif Hikmet-6/3, vr. 212b (السَّائِكُنْ فِي مَدِينَةِ قَسْطَنْطِينِيَّةِ طَبِيَّةً، مَلْجَأُ الْعُلَمَاءِ الْعِظَامِ، وَمَجْمَعُ الْعُرَفَاءِ الْكِرَامِ، صَانَهَا الْحَفِيزُ عَنِ الْبِلَاءِ الْجَلْبِيّ)؛ (والخفنيّ). *İzâhu'l-müşkilât*, Âtîf Efendi-502, vr. 1b (السَّائِكُنْ فِي مَدِينَةِ قَسْطَنْطِينِيَّةِ طَبِيَّةً، مَلْجَأُ الْعُلَمَاءِ الْعِظَامِ، وَمَجْمَعُ الْعُرَفَاءِ الْكِرَامِ، صَانَهَا الْحَفِيزُ عَنِ الْبِلَاءِ الْجَلْبِيّ)؛ (والخفنيّ). *İzâhu'l-mestürât*, Trabzon II Halk Ktp-337, vr. 1b (السَّائِكُنْ فِي مَدِينَةِ قَسْطَنْطِينِيَّةِ طَبِيَّةً، مَلْجَأُ الْعُلَمَاءِ الْعِظَامِ، وَمَجْمَعُ الْعُرَفَاءِ الْكِرَامِ، صَانَهَا الْحَفِيزُ عَنِ الْبِلَاءِ الْجَلْبِيّ)؛ (والخفنيّ). شارحُ هذا الشرح الشريف ولَّى الدين البكائي إمام جامع قاضي العسكر في دار قسطنطينية حماها الله) 58b (تعالى عن البلية. (السَّائِكُنْ) فِي مَدِينَةِ الْقَسْطَنْطِينِيَّةِ الطَّبِيَّةِ، مَلْجَأُ الْعُلَمَاءِ الْعِظَامِ، وَمَجْمَعُ الْعُرَفَاءِ الْكِرَامِ، وَصَانَهَا الْحَفِيزُ عَنِ الْبِلَاءِ الْجَلْبِيّ وَالْخَفْنِيّ.); *Ravzatü'r-reyhân*, Hacı Mahmud Efendi-1806/1, vr. 2a (السَّائِكُنْ فِي مَدِينَةِ الْقَسْطَنْطِينِيَّةِ الطَّبِيَّةِ، مَلْجَأُ الْعُلَمَاءِ الْعِظَامِ، وَمَجْمَعُ الْعُرَفَاءِ الْكِرَامِ، وَصَانَهَا الْحَفِيزُ عَنِ الْبِلَاءِ الْجَلْبِيّ وَالْخَفْنِيّ.); *Tefsiru sûreti'l-İhlâs*, Hacı Selim Ağa-

5- Hacılığı

Bükâî'nin 1160/1747 yılında yazdığı *Hazînetü'l-ğilmân* adlı eserinin ferâğ kaydında kendisinden "el-Hacı" lakabıyla bahsetmesine¹⁸ bakılırsa, onun bu tarihten önce hac farîzasını yerine getirdiği söylenebilir. Nitekim bazı müstensihler de onu "hacı" lakabıyla zikretmişlerdir.¹⁹

6- Görevleri

Bükâî, Kazasker Abdurrahman Efendi Câmîinde imamlık, Vâlide Câmîinde (Yeni Câmî) kürsü şeyhliği/vâizlik ve 1182/1768'de başlayan Osmanlı-Rus savaşında ordu şeyhliği görevlerinde bulunmuştur.

a) İmamlık

Bükâî, birçok eserinin hâtimesinde kendisinin "Kazasker (Abdurrahman Efendi) Câmîtinin²⁰ imamı" olduğunu söylüyor.²¹

O eserlerin telif tarihlerine bakarak bu göreve 1160/1747 yılından önce tayin edildiğini ve en azından 1169/1754 yılına kadar bu görevi sürdürdüğünü

- 18 Bükâî, *Hazînetü'l-ğilmân*, (telif: 1160/1747), Medîne Mektebetü'l-Melik Abdilaziz, Mecmûatü Ârif Hikmet-6/4, vr. 268b (الحاجي ولي الدين البكائي إمام جامع قاضي عسكر).
- 19 Bükâî, *Hazînetü'l-ğilmân*, Milli Ktp, Tokat Zile İlçe Halk Ktp-222/2, vr. 1b-18a ("Bu nüsha-i şerîfi tertib eden **Belde-i Kostantîniyyede vâki İmâm-ı Câmî-i Kâdiasker olan Şeyh el-Hâc Velîyyüddin el-Bükâî** olmağla kendi hattıyla kitâbet olunan nüshadan istinsâh olundu. Hak Teâlâ kendinden râzı ola, vâlideynine rahmet eyleye. Âmin yâ Muîn. Sene 1222").
- 20 **Kazasker (Abdurrahman Efendi) Câmîi**: Günümüzde İstanbul İli, Fatih İlçesi, Molla Gürani Mahallesi, Selim Sabit Sokağı'nda bulunan bu cami, "Kızıl Molla" ve "Kızıl Abdurrahman Efendi" lakaplarıyla tanınan Amasyalı Kazasker Abdurrahman Efendi (ö. 983/1575) tarafından 962/1555 yılında Mimar Sinan'a yaptırılmıştır. 1337/1918 yılında çıkan Fatih yangınında yanarak sadece dört duvarı kalmış; 1953 yılında halkın yardımlarıyla ihya edilmiş; 1957 yılında Millet Caddesi açılırken yolda kalacağı gerekçesiyle yıktırılmış, fakat yolda kalmamış; nihayet Muhittin Cesur tarafından rahmetli eşi Kevser Cesur hayrına 2011 yılında yeniden ihya edilmiştir. İmam Birgivi'nin (ö. 981/1573) de hocalarından olan Kazasker Abdurrahman Efendi'nin hayatı ve camii hakkında bilgi için bkz. Ahmet Turan Arslan, *İmam Birgivi Hayatı Eserleri ve Arapça Tedrisatındaki Yeri*, İstanbul: Seha Neşriyat, 1992, s. 28-29; Ayvansaraylı Hafız Hüseyin, "Kazasker Câmîi", *Hadîkatü'l-Cevami'*, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1281, I, 167; (haz. İhsan Erzi), İstanbul: Tercüman Yayınları, 1987, I, 230-231; A. Haki Demir vd., "Kazasker Câmîi", *Fâtih Câmîleri ve Diğer Târihi Eserler*, İstanbul: TDV Fatih Şubesi, 1991, s. 148-149; <http://www.hirkaiserifvafki.com/TR/795/Tamamlanmis-Projeler/Kazasker-Abdurrahman-Efendi-Camii.aspx> [26.10.2017]; Hamit Pilehvarian, "Kaybolan Mimar Sinan Yarılarındaki Kazasker Abdurrahman Camii ve İhya Problemleri", *Uluslararası İstanbul Tarihi Yarımada Sempozyumu 2013*, editör: Nazlı Ferah Akıncı, s. 557-560.
- 21 Bükâî, *Hazînetü'l-ğilmân*, (telif: 1160/1747), Medîne Mektebetü'l-Melik Abdilaziz, Mecmûatü Ârif Hikmet-6/4, vr. 268b (الحاجي ولي الدين البكائي إمام جامع قاضي عسكر); *Şerhu's-Şifâ*, (telif: 1165/1751), Kudüs el-Mektebetü'l-Hâlidîyye, Sîre-520, vr. 296b (ولي الدين البكائي بن خليل إمام) وولي الدين بن خليل البكائي إمام جامع قاضي عسكر سابق عبد الرحمن (جامع قاضي العسكر). (أفندي); *İzâhu'l-müşkilât*, (telif: 1166/1753), Ârif Efendi-502, vr. 145a (ولي الدين البكائي ابن خليل); (إمام جامع قاضي عسكر); *İzâhu'l-mestürât*, (telif: 1167/1754), Trabzon İl Halk Ktp-337, vr. 58b (شارح هذا الشرح الشريف: ولي الدين البكائي إمام جامع قاضي العسكر في دار قسطنطينية حماها الله تعالى عن البلية); *Kimyâü'l-âşikîn*, (telif: 1167/1754), Çorum Hasan Paşa YEK, İskilip Halk Ktp-1250, vr. 24b (ولي الدين البكائي ابن خليل إمام جامع قاضي عسكر); *Tefsîru sûreti'l-İhlâs*, (telif: 1169/1756), Hacı Selim Ağa-494/1, vr. 13b (ولي الدين البكائي إمام بجامع قاضي عسكر في بلدة قسطنطينية حماها (الله تعالى عن البلية).

nü söyleyebiliriz. Ancak bir sonraki görevi olan Vâlide Câmii (Yeni Câmi) kürsü şeyhliğine tayin tarihini henüz tespit edemediğimizden imamlık görevinin ne zaman sona erdiğini kesin olarak söyleyemiyoruz. Kaldı ki genel olarak haftada bir gün vaaz etmekten ibaret olan vâzlik görevini imamlık göreviyle birlikte yürütmüş olması da mümkündür. Nitekim mirasının taksim edildiği belgede görüldüğü üzere,²² vefat ettiğinde ikametgâhının Kazasker Abdurrahman Efendi Camii'nin de içinde bulunduğu Defterdâr Ahmed Çelebi Mahallesi²³ olması bu ihtimali desteklemektedir.

b) Kürsü Şeyhliği

Bükâi'nin ne zaman "kürsü şeyhi"²⁴ tayin edildiğini bilmiyoruz. Ancak "ordu şeyhi" tayin edildiğinde Vâlide Câmii/Câmii-i Cedid²⁵ Şeyhi idi.²⁶

c) Ordu Şeyhliği

26 Cemâziyelevvel 1182 (8 Ekim 1768) Cumartesi günü Rusya'ya karşı savaş ilan edildi.²⁷

- 22 *İstanbul Kısmet-i Askeriyye Sicilleri*, no: 337, vr. 36 (Küçük çocuklarına vasî tayini); no: 338, vr. 37-38 (Geride kalan mallarının satılarak mirasçılara taksimi).
- 23 **Defterdar Ahmed Çelebi Mahallesi**: Günümüzde İstanbul İli, Fatih İlçesi, Molla Gürani Mahallesi'nin sınırları içinde kalan bu mahalle, adını II. Bayezid ve Yavuz Sultan Selim dönemlerinde iki defa defterdarlık yapan Defterdar Ahmed Çelebi'den (ö. 931/1524) almıştır. Defterdar Ahmed Çelebi'nin adigeçen mahallede yaptırdığı mescid, Lutfi Paşa'nın (ö. 970/1563) çeşme ve hamamının yakınında bulunduğu için "Lutfi Paşa Mescidi" ve günümüzde "Lutuf Paşa Câmii" adıyla anılır olmuştur. Bilgi için bkz. Ayvansaraylı, "Lutfi Paşa Mescidi", *Hadikatü'l-Cevami'*, I, 189-190; Demir vd., "Lutfi Paşa Mescidi", *Fâtih Câmileri ve Diğer Târîhi Eserler*, s. 158; İ. Aydın Yüksel, "Lutfi Paşa Mescidi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul 1994, V, 231.
- 24 **Kürsü Şeyhi**: "Cuma günleri Cuma namazından sonra va'z edenler hakkında kullanılır bir tabirdir." Bilgi için bkz. Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: MEB Yayınları, 1993, I, 310 ("Cuma Vâzi"); II, 345 ("Kürsü Şeyhleri"); III, 158 ("Selâtin Şeyhliği"), 657 ("Zeyl Meşâyihi"); Ümit Ekin, "Osmanlı Ordusunda Moral Yükseltici Bir Kurum Olarak Ordu Şeyhliği", *SAÜ Fen Edebiyat Dergisi (2008-1)*, s. 167-178; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, 3. baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988, s. 186; İrfan Başkurt, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Kürsü Şeyhliği", *İslâm Araştırmaları Dergisi*, 27 (2012), s. 117-145; Reyhan Akbalık, *İstanbul'da Selâtin Camii Kürsü Şeyhleri (Cuma Vâzleri) (1826-1876)*, Yüksek Lisans Tezi, Bilecik: Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi SBE, 2014.
- 25 İstanbul Eminönü'nde bulunan, XVI. yüzyılın sonlarında inşasına başlanan ve XVII. Yüzyılın ikinci yarısında tamamlanan külliyeinin camii. Bilgi için bkz. Ahmet Vefa Çobanoğlu, "Yeni-cami Külliyesi", *DİA*, XLIII, 439-442.
- 26 M. Münir Aktepe, *Şem'dâni-Zâde Fındıklılı Süleyman Efendi Târîhi Mür'it-Tevârîh*, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası, 1978, II.A, 114-115 ("Ve Şevvâl [Şubat 1769]'de ... ve Ordu Şeyhliği Vâlide Câmii Şeyhi Veliyyüddin Efendi'ye tevcih kılınup, ..."); Ahmet Rüştü Fakazlı, *Azizzâde Hüseyin Râmiz Efendi'nin Zübdetü'l-Vâkı'ât Adlı Eserinin Tahlil ve Tenkitli Metni*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi SBE, 2016, s. 40-41 ("Mâh-ı Şevvâlü'l-Mükerrrem'in yedinci günü ... ve meşihat-i muasker Câmii-i Cedid vâzi Veliyyüddin Efendi'ye sezâ olmağla tevcih ü i'tâ, ve ..."); Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Osmâni*, IV, 614 ("Katar meşâyihinden olup Vâlide Câmii şeyhi oldu."); Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, I, 46 ("İstanbul'ca 'Katar Meşâyih'i' denilen kürsü şeyhlerinden fâzil, müttaki bir zât olup ...").
- 27 Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, IV, 43.

7 Şevvâl 1182 (14 Şubat 1769 Salı) günü Bükâi "**ordu şeyhi**"²⁸ tayin edildi.²⁹

Çadır, çerge, harcırah, koçı ve bârgür masrafları için 40 kîse (59 guruş) verildi.³⁰

24 Zilkade 1182 (2 Nisan 1769) Pazar günü ordu Davutpaşa Sahrası'ndan yola çıktı.³¹

12 Receb 1183 (11 Kasım 1769) Cumartesi günü ordu kışı geçirmek üzere Babadağ³² kasabasına ulaştı.³³

Babadağ³²'nda iken bir dilekçe yazıp, "ordu sefere çıkarken kendisine verilen harcırah ile on aydır idare etmeye çalıştığını, fakat artık iyice zarurete düştüğünü" belirterek, "yaklaşmakta olan Ramazan ayını huzur içinde geçirebilmesi için kendisine kifayet miktarı medâr-ı maâş verilmesini" talep etti³⁴

- 28 **Ordu Şeyhi:** "Askerleri gaza ve cihada teşvik ve ordunun muzafferiyetine dua için bulunduranlar hakkında kullanılır bir tabirdir." Bilgi için bkz. Pakalın, "Ordu Şeyhi", *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, II, 729; Ekin, "Osmanlı Ordusunda Moral Yükseltici Bir Kurum Olarak Ordu Şeyhliği", *SAÜ Fen Edebiyat Dergisi* (2008-I), s. 167-178.
- 29 Aktepe, *Şem'dânî-Zâde Fındıklı Süleyman Efendi Târîhi Mür'it-Tevârîh*, II.A, 114-115 ("Ve Şevvâl [Şubat 1769]'de ... ve Ordu Şeyhliği Vâlide Câmîi Şeyhi Velîyyüddin Efendi'ye tevcih kılınup, ..."); Fakazlı, *Azizzâde Hüseyin Râmiz Efendi'nin Zübdetü'l-Vakâ'at Adlı Eserinin Tahlil ve Tenkitli Metni*, s. 40-41 ("Mâh-ı Şevvâlü'l-Mükerrrem'in yedinci günü ... ve meşihat-i muasker, Câmî-i Cedîd vâzî Velîyyüddin Efendi'ye sezâ olmağla tevcih ü i'tâ, ve ..."); Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî*, IV, 614 ("1182'de Ordü-yı Hümâyûn şeyhi oldu."); Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, I, 46 ("Vefâtından bir sene evvel Ordu Şeyhi olmuştu").
- 30 Ahmet Öğreten, *Mustafa Kesbi İbretnümâ-yı Devlet (Tahlil ve Tenkitli Metin)*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi SBE, 1996, s. 73 ("Şeyh-i Ordü-yı Hümâyûn. Efendi-i mûmâ ileyhe çadır ve çerge ve harc-ı râh ve koçı ve bârgür behâsı verildi. Kîse: 40"), 205 ("Berâ-yı sefer-i hümâyûn Ordü-yı hümâyûn Şeyhi Velî Efendi'ye harc-ı râh ve koçı ve bârgür behâsî-çün, guruş 59").
- 31 Muharrem Saffet Çalışkan, (*Vekâyi'nüvis*) *Enverî Sadullah Efendi ve Tarihinin I. Cildi'nin Metin ve Tahlili (1182-1188/1768-1774)*, Doktora Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi SBE, 2000, s. 20; Öğreten, *Mustafa Kesbi İbretnümâ-yı Devlet (Tahlil ve Tenkitli Metin)*, s. 103, 215.
- 32 **Babadağ:** "Romanya'da Dobruca bölgesinin kuzeyinde eski bir Türk yerleşim merkezi." Bilgi için bkz. Münir Aktepe, "Babadağ", *DİA*, IV, 371-372.
- 33 Çalışkan, (*Vekâyi'nüvis*) *Enverî Sadullah Efendi ve Tarihinin I. Cildi'nin Metin ve Tahlili (1182-1188/1768-1774)*, s. 87.
- 34 BOA, Fon Numarası: C. AS., Dosya: 66, Gömlek: 3129 ("Devletlü, necâbetlü, bîkesâna merhametlü, sâhibü'd-Devletü'l-'Alîyye, ve hâdimü's-Serî'atü'l-Muhammediyye, ve zü's-şefekati ve'l-merhametü'l-vefîyye, edâmeha'llâhü te'âlâ bi's-se'âdetü'l-ebediyye, ve ebkâhü fi makâmihî bi'l-fehâmetü's-sermediyye, keremkâr-ı arzihâl-i dâ-i dîn ü devlet-i dirîneleri olur ki bu dâ-i muhlis-i kadimleri me'mûren asâkir-i makrûn bi'n-nusret ve livâ-i şerîf ile İslâmbol'dan hurûcumuz vaktinde vaz'-ı Kânûn-i Kadîm ve resm-i 'âdi üzere eslâfımıza verilen harcırah-ı mu'ayyene verilmişdi. Ol günden bu âna dek on aydır tesviye-i umûr edip inşâallahü Te'âlâ haseb-i hâlimizi ve zarûret-i umûrumuzu bir kimseye îlan etmeksiz makarr-ı me'vâmuza gideriz derken ??? ve'l-kader 'kul küllün min indillâh' âyet-i kerîmesi musdâkunca kışlak ??? dîn ü devlet-i kadîm-i muhlisünizin def-i zarûreti lâ-bûd sene-i sâbıkın ??? ahvâli perişan 'inâyetlü bu dâ'ilerine mürvüvetlü efendimizin ma'lûm ??? eden se'âdetlü şeh-r-i sıyâmuzu alâ vechi't-ta'zîm dutup safâ-i ??? el-bâl ez dil-i cân efendimin duâ-i hayrında olmak bâbında hezâr ??? cesâret olundu. Bâkî kerem men lehül-emrindir. Mîne'l-muhlisi'd-dâ'î ??? vâz-i ordü-yi ??? nusrete makrûn ???" [Soru işaretli olan yerler yirtuktur.]

ve talebi uygun görülerek 18 Şaban 1183 (17 Aralık 1769 Pazar) günü kendisine 150 kuruş verilmesi için Baş Muhasebe'ye emir çıktı.³⁵

7- Vefatı

Osmanlı ordusunun kışı geçirdiği Babadağı kasabasından çıkış hazırlıkları sürerken, önce 9 Muharrem 1184 (5 Mayıs 1770) Cumartesi günü **Sipâhiler Ağası Ali Bey** vefat ederek kasabada bulunan Sultan Bayezid Han Câmîi'nin haziresine defnedildi.³⁶ Ertesi, 10 Muharrem 1184 (6 Mayıs 1770) Pazar günü de **Bükâî** vefat etti ve yerine Halvetî-Cerrâhî meşâyihinden **Hâfız Mustafa Efendi**³⁷ (ö. 1208/1793-94) tayin edildi.³⁸

- 35 BOA, Fon Numarası: C. AS., Dosya: 66, Gömlek: 3129 ("Arz-ı bendeleridir ki, Ordû-yi Hümâyûn Şeyhi sâhib-i arzihâl Velîyyüddin Efendi dâ'ileri eslâfî misillü meştâda def-i zarû-retiçün Ordû-yi Hümâyûn hazinesinden mîkdâr-ı kifâye kendüye medâr-ı ma'âş i'tâ buyurulmasını istid'â eder. Ma'lûm-i devletleri buyuruldukdâ sâdır olan fermân-ı âlileri mücebince sâbıkı üzere def-i zarûretiçün yüz elli gurus verilme üzere Baş Muhâsebeğe kayd olunup tezkire verilme bâbında fermân devletlü 'inâyetlü Sultanım hazretlerindedir. Tezkire verile. Fî 18 Ş. Sene 1183. İmza").
- 36 Çalışkan, (Vekâyi'nüvis) Enverî Sadullah Efendi ve Tarihinin I. Cildi'nin Metin ve Tahlili (1182-1183/1768-1774), s. 117 ("Mevkib-i Hümâyûn'un Babadağı meştâsından hurûc ideceğı es-nâda ordû-yi hümâyûn'da sipâhiler ağası olan Ali Beğ'in bir mîkdar mîzâcında inhîrâf vâki' olmağla ... ve şehri-i Muharremü'l-Harâm'ın dokuzuncu Sebt günü metâ'-ı gurûr-ı çend-rûze-i dünyevîyyeyi bekâ-yı ebedî'ye ibdâl eyleyüb, ten-i mağfîret-endüdü Babadağı kasabasında vâki Sultan Bâyezîd Hân Câmî-i Şerîfi haziresinde kendüsünden mukaddemce vefât iden dâmâdları mektûbî-i sadr'a zamân ser-halîfesi Abdülhamîd Efendi merkadî civârına defn olundu. ..."); Vâsîf, Mehâsinü'l-âsar ve hakâikü'l-ahbâr, II, 46 ("... bilfiil sipâhiler ağası olan Ali Beğ ... mâh-ı mezkûrun dokuzuncu günü destekş-i âlem-i fânî ve âzîm-i semt-i câvidânî oldu. ..."); Aktepe, Şem'dânî-Zâde Fındıklı Süleyman Efendi Târîhi Mür't-t-Tevârih, II.B, 26-27 ("der Muharrem [Mayıs 1770], ve vefât-ı Ağa-yı Sipâhiyân Ali Bey, birader-i Sadr-ı âzam der ordu, ve vefât-ı Şeyh-i Ordu Bükâî Velîyüddin Efendi, ve nasb-ı şeyh-i Halvetiyye Hâfız Mustafa Efendi, ve ..."), 38 ("ve sadr-ı âzamın birâderi olup, Sipâhiler Ağası olan Ali Bey orduda rahat-keş-i kiş-ver-dâr-ı bekâ olup. ...").
- 37 Hâfız Mustafa Efendi ve kurduğı "Ordu Şeyhi Tekkesi (/Yesârîzâde Tekkesi/Yesil Tekke" hakkında bilgi için bkz. Tabîbzâde Zâkir Şükrü, Derün-i İslâmbol'da Hânkâhlar Beyânûdadır, İBB Atatürk Kitaplığı, Belediye Yazmaları, K0075, vr.6b; a. mlf., "İstanbul Tekkeleri Silsile-i Meşâyihî", Neşre hazırlayan: Şinasi Akbatu, İslâm Medeniyeti Mecmuası, Cilt: IV, Sayı: 4, Haziran 1980, s. 61; Mehmet Cemal Öztürk, Şeyh Nüreddin Cerrâhî (K.S.) ve Cerrâhiye Tarikatı, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi SBE, İstanbul 1999, s. 30-32, 100-102; Ramazan Muslu, Osmanlı Toplumunda Tasavvuf [18. Yüzyıl], 1. Baskı, İstanbul: İnsan Yayınları, 2003, s. 83, 90; Hür Mahmut Yücer, Osmanlı Toplumunda Tasavvuf [19. Yüzyıl], 1. Baskı, İstanbul: İnsan Yayınları, 2003, s. 183, 194-195, 652-653; Fatih Köse, İstanbul Halvetî Tekkeleri, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi SBE, İstanbul 2010, s. 211-212.
- 38 Çalışkan, (Vekâyi'nüvis) Enverî Sadullah Efendi ve Tarihinin I. Cildi'nin Metin ve Tahlili (1182-1183/1768-1774), s. 117 ("... Mîr-i mûmâ-ileyhin vefât eylediğinin irtesi Bazar günü ordû-yi hümâyûn şeyhi Bekâ [doğrusu: Bükâî] Velîyyüddin Efendi dahi vefât itmeğle, yerine Mevkib-i Hümâyûn'da mevcûd tarikat-ı Halvetiyye meşâyihinden Hâfız Mustafa Efendi ordu şeyhi nasb olundu."); Vâsîf, Mehâsinü'l-âsar ve hakâikü'l-ahbâr, II, 46 ("... Bir gün sonra ordu şeyhi Bükâiy Velî Efendi dahi hayât-ı müsteâr-ı dünyevîyye ile handân iken derd-i nâgeh-zuhûr ile giryân ve ol dahi cânib-i âhirete revân olub, ordu meşihati ile meşâyih-i Halvetiyyeden Hâfız Mustafa Efendi kesb-i mâye-i arzû-mend eyledi."); Aktepe, Şem'dânî-Zâde Fındıklı Süleyman Efendi Târîhi Mür't-t-Tevârih, II.B, 26-27 ("der Muharrem [Mayıs 1770], ve vefât-ı Ağa-yı Sipâhiyân Ali Bey, birader-i Sadr-ı âzam der ordu, ve vefât-ı Şeyh-i Ordu Bükâî Velîyüddin Efendi, ve nasb-ı şeyh-i Halvetiyye Hâfız Mustafa Efendi, ve ..."), 38 ("... ordu şeyhi olan Velîyüddin Efendi, ertesi gün kezâlik terk-i beytû'l-ahzân-ı cism-i gangin eyledi.").

Bükâî geride eşi **Nefise Hatun bint Mahmûd**, oğulları **Osman Efendi** ve **Feyzullah Molla** ile kızları **Âişe Molla**, **Habibe Molla** ve **Hadice**'yi bıraktı. 2 Safer 1184 (28 Mayıs 1770 Pazartesi) günü önce henüz küçük olan Feyzullah Molla ile Hadice'ye anneanneleri **Hadice Hatun bint Hasan** vasi tayin edildi;³⁹ sonra da mirasçıların ve vasînin talepleri üzerine malları satılarak hak sahiplerine taksim edildi.⁴⁰

II- ESERLERİ

Velûd bir müellif olduğu anlaşılan Bükâî, tespit edebildiğimiz kadarıyla: Tefsir (1 adet); hadis, siyer ve şemâil (4 adet); akâid ve kelâm (3 adet); fıkıh (3 adet); İslâm tarihi, vaaz ve irşâd (4 adet); ve Arap dili (3 adet) alanlarında, çoğu risâle ebadında 18 eser kaleme almıştır.

Bükâî'nin eserlerinden beşi Türkçe, diğerleri Arapçadır. Türkçe olanların da mukaddimeleri; en azından besmele, hamdele ve salveleleri Arapçadır. Öte yandan Arapça olanların da pek çok yerinde Türkçe nazımlar yer almaktadır.

Sonraki dönemde yazılan kaynaklarda/araştırma eserlerinde Bükâî'nin vefât ettiği yerin "İstanbul", tarihin "1183 (1769-70)" gösterilmesi hatalıdır: Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî*, IV, 614 ("1183 Muharrem'inde irtihâl eyledi."); Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, I, 46 ("1183 İstanbul'da irtihâl etti."); Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü'l-ârifin esmâü'l-müellifin va âsârü'l-mu-sannifin*, İstanbul: 1955, II, 501 (vefât yerini belirtmiyor); Zirikli, *A'lâm*, VIII, 118; Kehhâle, *Mu'cem*, IV, 75; Ali Rıza Karabulut vd., *Mu'cemü't-târîhi't-türâsi'l-İslâmî fi mektebâti'l-âlem*, Kayseri: Dâru'l-Akabe, ty.. V, 3887.

- 39 *İstanbul Kısmet-i Askeriyye Sicilleri*, no: 337, vr. 36 ("Mahmiyye-i İslâmbol'da Defterdâr Ahmed Çelebi Mahallesi ahâlisinden Ordû-yi Hümâyûn Şeyhi olup Ordû-yi Hümâyûn'da bundan akdem vefât eden eş-Şeyh Velîyyüddin Efendi b. Halîl'in sulbî sağıre oğlu Feyzullah ve sulbiyye sağıre kızı Hadice'nin tesviye-i emirlerine kabel-i Şer'den bir vasî nasbı lâzım ve mühim olmağın emânet ile ma'rûfe ve istikamet ile mevsûfe ve her vechile vastiyyet 'uhdesinden gelmeğe kadire idiği zeyl-i kitâbda muharrerü'l-esâmî müslimîn haberleriyle lede's-Şer'i'l-Enver zâhir ve nümâyân olan sağırân-ı mezbûrânın min kibelî'l-ümm ceddeleri işbu bâisetü'l-kitâb Hadice Hâtun ibnet-i Hasan, Hâkim Efendi Hazretleri sağırân-ı mezbûrânın vakt-i rüşd ü sedâdlarına değîn tesviye-i emirlerine vasî nasb u tayîn buyurdıklarında ol dahi ber vech-i muharrer vesâyet-i mezbûreyi kabul ve hizmet-i lâzîmelerini kemâ yenbağî edâya ta'ahhüd ve iltizâm etmeğîn mâ-vaka' bi't-taleb ketb olundu. Fî 2 Saferü'l-Hayr sene 1184." [Şâhidlerin isimleri]). Bükâî'nin eşi sağ olduğu halde anneannenin vasî tayin edilmesi, o eşin Bükâî'nin ikinci eşi olup çocukların annesi olmadığı şeklinde yorumlanabilir.

- 40 *İstanbul Kısmet-i Askeriyye Sicilleri*, no: 338, vr. 37-38 ("Mahmiyye-i İslâmbol'da Defterdâr Ahmed Çelebi Mahallesi ahâlisinden Ordû-yi Hümâyûn Şeyhi olup hâlen Ordû-yi Hümâyûn'da bundan akdem vefât eden eş-Şeyh Velîyyüddin Efendi b. Halîl'in verâseti zevce-i menkûha-i metrukesi Nefise Hâtun ibnet-i Mahmud ile sulbî kebîr oğlu Osman Efendi ve sulbiyye kebîre kızları Âişe Molla ve Habibe Molla'ya sulbî sağır oğlu Feyzullah Molla ve sulbiyye sağıre kızı Hadice'ye mühasıra olduğu şer'an zâhir ve mukarrer olduktan sonra; sağırân-ı mezbûrânın min kibelî'l-ümm ceddeleri ve tesviye-i emirlerine bâ hüccet mansûbe vasîleri Hadice Hâtun ibnet-i Hasan ve mezbûrân Nefise Hâtun ve Osman Efendi ve Âişe Molla ve Habibe Molla talep ve ma'rifetleriyle tahîr ve bey' ve taksim olunan terike-i Merhûm-i mezbûrdur ki ber vech-i âti zikr olunur. Fî 2 Safer sene 1184." [Belgenin devamında terikenin listesi verilerek herbirine kıymet biçilmiştir. Buna göre 67 kitap = 50.757 akçe; 10 ev eşyası/giyecek ve 60.000 nakit = 68.140 akçe; Toplam: 118.897 akçe miras kalmış; Mehir borcu, vergi ve satış işlemleri için 12.647 akçe çıkarılmış; geriye kalan 106.250 akçe mirasçılar arasında ferâiz hükümlerine göre taksim edilmiştir.]).

Eserlerinde daha çok, mesleği olan imâmlık ve vâizlikten kaynaklandığı anlaşılan, vaaz ve eğitim üslûbu kendini göstermektedir. Bu çerçevede şiire ayrı bir önem verdiği görülmektedir; bir kısmı kendisine ait olan pek çok şiir eserlerine serpiştirilmiştir. İfâdelerinde kendi cümlelerinden çok “Rabbânî âlimler”in ibârelerini tercih etmektedir. Eserlerinin çoğunun müellif nüshaları bulunmadığı için kesin bir dille söyleyememekle beraber, özellikle Arapça ibârelerinde kendisinden kaynaklandığı anlaşılan bazı gramer hatalarına rastlanmaktadır.

Bükâî'nin eserlerinin nüshalarının oldukça geniş bir alana yayıldığı görülmektedir. Yurt içinde İstanbul başta olmak üzere, Ankara, Balıkesir, Burdur, Çankırı, Çorum, Kastamonu, Manisa, Tokat ve Trabzon'da; yurt dışında ise Kudüs, Mekke, Medine ve Riyad'da çeşitli eserlerinin nüshalarına rastlanmaktadır.

Bu bölümde Bükâî'nin eserlerini önce konularına göre kısımlara ayıracak, ardından her bir kısma giren kitapları kendi içinde mümkün olduğu kadar kronolojik bir şekilde tanıtmaya çalışacağız.

A- TEFSİRE DAİR ESERİ

Bükâî'nin tefsire dair sadece bir eserini tespit edebildik:

- *Tefsîru Sûreti'l-İhlâs/Erbeüne Hadîsen fî Fazîleti Sûreti'l-İhlâs*

(تفسير سورة الإخلاص/أربعون حديثاً في فضيلة سورة الإخلاص)

Biyografi/bibliyografi kitaplarında da zikredilen⁴¹ bu çalışma, İhlâs Sûresinin tefsirine dairedir.

Mukaddimeden sonra beş kısımdan oluşmaktadır.

Birinci Kısım: Sebeb-i nüzûlü.

İkinci Kısım: Âyetlerinin, kelimelerinin ve harflerinin sayısı.

Üçüncü Kısım: İsimleri.

Dördüncü Kısım: Manaları.

Beşinci Kısım: Faziletleri.

41 Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, I, 46 (“*Tefsîr-i Sûre-i İhlâs*”); Carl Brockelmann, *Geschichte der Arabischen Litteratur Supplementband*, Leiden 1937-42, II, 946 (“*Al-ĠadîĠ al-arba’Ġn fî bayân faĠa’il sĠrat al-İĠlâĠ*”); Bağdathı, *Hediyyetü'l-’ârîfîn*, II, 501 (“*Tefsîru Sûreti'l-İhlâs*”); a. mlf., *İzâhu'l-meknûn fi'z-zeyli alâ Keşfi'z-zunûn an esâmi'l-kütûbi ve'l-fünûn*, İstanbul: MEB Yayınları, 1945 (1. Cilt), 1947 (2. Cilt), I, 306 (“*Tefsîru Sûreti'l-İhlâs*”); Zirikli, *A'lâm*, VIII, 118 (“*el-Ehâdisü'l-erbeün fî beyâni fezâili Sûreti'l-İhlâs*”); Kehhâle, *Mu'cem*, IV, 75 (“*Tefsîru Sûreti'l-İhlâs*”); Karabulut vd, *Mu'cem*, V, 3887 (“*Tefsîru Sûreti'l-İhlâs*”).

Bükâi'nin, isim vermeden dönemin **Şeyhülislâm**'ına⁴² ithâf etmek üzere kaleme aldığı bu eserin iki yazma nüshasını tespit edebildik.⁴³ Ayrıca Kuveyt'te Latife Ali Ahmed Abdurrahman tarafından bu kitap üzerine yüksek lisans seviyesinde bir tahkik çalışması da yapılmıştır.⁴⁴

Ferağ kaydına göre, Evâil-i (1-10) Şâban 1169 (1-10 Mayıs 1756) tarihinde akşamla yatsı arasında telifi tamamlanmıştır.⁴⁵

Başı şöyledir:

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ. الحمد لله الذي بين ذاته بالأحد، وأظهر صفاته بالصمد، ونزّهه عن الشبيه والوالد والولد. والصلاة والسلام على خير خلقه مُحَمَّد، وعلى آله وأصحابه الذين يُنذخون بالقرآن الممجّد. وبعد: فلما رأيتُ رغبةً مُفخِر العلماء العظام، ... أعني به: منبع العلم والحلم والأدب، ... مولانا شيخ الإسلام والدين، ...، والنفاتة إلى العلماء والضعفاء، وخصوصاً إلى هذا البائس الفقير الحقير ولي الدين البكائي، حتى قال لي: «اجلس»، فجلست امتثالاً لأمره، فأنستُ من جانبه نوراً، ... فتفكرتُ ذات يومٍ في وُضلة جناب حضرته، ولقاء ذاته، ولم يكن لي هديةً تليقُ بصفاته، غير أن أُهدي له عَجالةً وافيةً، ... فأرذتُ أن أفسّر سورة الإخلاص، بعون الله الملك الخَلاص، ...، ورَبَّيْتُها على خمسة أقسام: القسم الأول: في ذكر سبب نزولها. والقسم الثاني: في ذكر عدد آياتها وكلماتها وحروفها. والقسم الثالث: في ذكر أسمائها. والقسم الرابع: في ذكر معانيها. والقسم الخامس: في ذكر فضائلها.

42 Bükâi, *Tefsîru Süreti'l-İhlâs*, Hacı Selim Ağa-494/1, vr. 1b-2a; Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu-1439/1, vr. 10b-11a.

Eserin tamamlandığı tarih, **Damadzâde Feyzullah Efendi**'nin (1112-1175/1700-1761) birinci Şeyhülislâmlık dönemine (27 Şâban 1168-28 Şevvâl 1169/8 Haziran 1755-26 Temmuz 1756) rast geliyor. Damadzâde Feyzullah Efendi hakkında bilgi için bkz. Müstakimzâde Süleyman Sâdeddin, *Devhatü'l-Mesâyih mea Zeyl*, İstanbul ty., s. 99-100; *İlmiyye Sâlnâmesi*, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1334, s. 528-529; Abdülkadir Altunsu, *Osmanlı Şeyhülislâmları*, Ankara: Ayyıldız Matbaası, 1972, s. 138; Mehmet İpşirli, "Feyzullah Efendi, Damadzâde", *DİA*, XII, 525-526.

43 Bükâi, *Tefsîru Süreti'l-İhlâs*, 1- *Hacı Selim Ağa-494/1*, vr. 1b-14a (Kütüphane kaydındaki adı *Erbaüne hadîsen fi fadilet Süreti'l-İhlâs* [Füzile سورة الإخلاص] şeklindedir. Müstensih adı ve istinsah tarihi yoktur); 2- *Milli kütüphane Yazmalar Koleksiyonu-1439/1*, vr. 10b-27a (Müstensih: el-Hâc Hüseyin Rükneddin Ebü'l-İs'âd b. el-Hâc Ahmed b. Ahmed. İstinsâh tarihi: 1237 [1821-1822]).

Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu-703/2 (vr. 79a-167b)'de Bükâi adına kayıtlı olan nüsha, müellifi belli olmayan farklı bir İhlâs sûresi tefsiri olup Türkçedir ve sonu eksiktir.

44 Latife Ali Ahmed Abdurrahman, *Tahkîku ve dirâsetü Kütâbi Tefsîri Süreti'l-İhlâs li-Veliyyiddin b. Halîl el-Bükâi el-müteveffâ 1183*, Kuveyt: Câmîatü'l-Kuveyt Külliyyetü'd-Dirâsâti'l-Ulyâ, el-Hadis ve Ulûmuh, 1428/2008, 316 s.

45 Bükâi, *Tefsîru süreti'l-İhlâs*, Hacı Selim Ağa-494, vr. 13b-14a (فقد وقع الفراغ بتنميقة، بحسن عون الله وتوفيقه، ووثاق همة القلب وتذوقه، ومد يد محض الحب وتشويقه، برحيق عذوبة الفاظه وتحقيقه، وكشف انتراح الظن وتبريقه، وبسط انشراح اليقين وتشريقه، في أوائل شعبان الشريف بين العشاءين، ودعوت إلى الله تعالى، مستمداً في ساحة كرمه الذي لا يزد السائل في بابه، ورجوت إجابته في حق النشر، والشكر على الإحسان، إن شكره غير مقدور، إلا أن العاجز بعد السعي معذور، وهو حسبي ونعم الوكيل. والصلاة والسلام على خير الأنام، وعلى آله وأصحابه الكرام، عدد ما يؤسم بالأقلام، ما دام الابتداء والاختتام. سبحان ربك رب العزة عما يصفون، وسلام على المرسلين، والحمد لله رب العالمين. أمين. سنة ٩٦١١. أموت ويبقى كل ما [أقد] كتبته/فيا ليت من يقرأ كتابي دعا ليا/العلي/الهي تغف عني خطيئي/وتغفر زلاتي (ووسوء فعاليا//).

B- HADİS, SİYER VE ŞEMÂİLE DAİR ESERLERİ

Bükâi'nin hadis, siyer ve şemâile dair dört eserini tespit edebildik:

1- *Şerhu'l-Erba'in* (شرح الأربعين)

Bükâi, aşağıda tanıtılacak olan *Şerhu's-Şifâ* adlı eserinin 2. Cildinin ilk sayfasında, Kâdî İyâz'ın (وَمُنَاصِحَتِهِ) ifadesini şerh ederken (الدينُ النصيحةُ لله ولرسوله) (ولكنابه ولأئمة المسلمين وعامتهم). hadis-i şerifini zikreder ve bu hadisın manasını *Şerhu'l-Erba'in* adlı eserinde açıkladığını belirtir.⁴⁶

Şerhu's-Şifâ'dan (1163/1750) önce yazıldığı ve adından kırk hadis şerhi olduğu anlaşılan bu eserin henüz herhangi bir nüshasını tespit edemedik.

2- *Şerhu's-Şifâ* (شرح الشفاء)

Biyografi/bibliyografi kitaplarında zikredilmeyen bu çalışma, Kâdî İyâz'ın (ö. 544/1149)⁴⁷ *eş-Şifâ bi-ta'rîfi hukûkî'l-Mustafâ*⁴⁸ adlı meşhur eserinin şerhidir.

Memzûc şerh metoduyla yazılan ve iki ciltten oluşan bu çalışmanın, tespitlerimiz göre, sadece 1. cildinin son sayfası ile 2. cildinden ibaret olan tek nüshası günümüze ulaşabilmiştir.⁴⁹

Ferâğ kayıtlarına göre 1. cildin te'lifi Zilhicce 1163 (Kasım 1750) tarihinde;⁵⁰ 2. cildin te'lifi ise 15 Muharrem 1165 (3 Aralık 1751) Cuma gecesi tamamlanmıştır.⁵¹

46 Bükâi, *Şerhu's-Şifâ*, Kudüs el-Mektebetü'l-Hâlidîyye, Sire Nebeviyye-520, vr. 1b (الدين): كما ورد: «النصيحة لله ولرسوله ولكنابه ولأئمة المسلمين وعامتهم»، وقد أوضح معنى هذا الحديث في «شرح الأربعين».

47 **Kâdî İyâz**: "Ebû'l-Fazl İyâz b. Mûsâ b. İyâz el-Yahsubî (476-544/1083-1149). Mâlikî kadısı, hadis, fikh ve dil âlimi." Hayatı ve eserleri hakkında bilgi için bkz. M. Yaşar Kandemir, "Kâdî İyâz", *DİA*, XXIV, 116-118.

48 **eş-Şifâ**: "Kâdî İyâz'ın Peygamber sevgisine ve Hz. Peygamber'in müslümanlar üzerindeki haklarına dair eseri." Eserin tanıtımı ve üzerine yapılan çalışmalar hakkında bilgi için bkz. M. Yaşar Kandemir, "eş-Şifâ", *DİA*, XXXIX, 134-138.

49 Bükâi, *Şerhu's-Şifâ*, Kudüs el-Mektebetü'l-Hâlidîyye-1348, Sire Nebeviyye-520, 1a-296b (Bu nüshanın hattı Bükâi'nin Babadağ'ında yazdığı dilekçenin [BOA, Fon Numarası: C. AS., Dosya: 66, Gömlek: 3129] hattına çok benzemektedir. Müstensih adı da zikredilmediğine göre, müellif hattı olma ihtimali yüksektir.). Nüshanın tanıtımı için bkz. Nazmî el-Cu'abe, *Fihrişü mahütâtü'l-Mektebetü'l-Hâlidîyye el-Kuds*, Londra: Müessesetü'l-Furkân li't-Türâsî'l-İslâmî, 1427/2006, s. 601-602.

50 Bükâi, *Şerhu's-Şifâ*, Kudüs el-Mektebetü'l-Hâlidîyye-1348, Sire Nebeviyye-520, vr. 1a (aynı zamanda 1. Cüz'ün son sayfası: 413a) «القسم الثاني»، «وقد تمّ تصفّ الكتاب، بعون الملك الوهاب، ويتلوه بعون الملك الوهاب، في هذا الباب، عند أرباب الألباب. حوّر هذا الكتاب، بعون الله الوهاب، الشيخ ولي الدين، تحريراً في ذي الحجة سنة ٣٦١١».

51 Bükâi, *Şerhu's-Şifâ*, Kudüs el-Mektebetü'l-Hâlidîyye, Sire Nebeviyye-520, vr. 296b (وقع الفراغ من تحرير هذا الشرح الشريف، بعون الله الملك اللطيف، فله الحمد على الإتمام، والصلاة والسلام على خير الأنام، وعلى آله وأصحابه الكرام، عدد ما يُرسم بالأقلام، ما دام الابتداء والاختتام. وقد ختمت هذا الشرح اللطيف، بعون الملك الرؤوف، في ليلة الجمعة بعد العشاء خمس عشر في المعزّم الشريف، في سنة خمس وستين ومائة وألف من الهجرة النبوية. سؤده الفقيه الحفير، المعترف بالعجز والتقصير، ولي الدين البكائي بن خليل، إمام جامع قاضي العسكر، غفر الله له ولوالديه ولأستاده، ولجميع المؤمنين والمؤمنات، يوم يقوم الحساب، نعم المولى ونعم الوهاب. سبحان ربك رب العزة عما يصفون، وسلام على المرسلين، والحمد لله رب العالمين. اللهم صلّ وسلّم على محمد وعلى آله وأصحابه أجمعين. تمت سنة 5611م).

Dört kısımdan oluşan eş-Şifâ'nın ikinci kısmının şerhiyle başlayan 2. Cildin başı şöyledir:

بسم الله الرحمن الرحيم، وبه نستعين، ذي الجلال والإكرام، الذي يجب أن يبدأ بذكره المرام، ويختم بشكره الكلام. (القسم الثاني: فيما يجب على الأنام، من حقوقه صلى الله عليه وسلم) أي: «القسم الثاني من «كتاب الشفاء في حقوق المصطفى»: في بيان ما يجب على المُكَلَّفِين من حقوق خاتم النبيين وسيّد المرسلين». (قال القاضي أبو الفضل رحمه الله: يعني: المص. (وهذا) أي: «القسم الثاني»). (قسم) أي: «عظيم». (لَخَصُّنَا فِيهِ الْكَلَامَ)، أي: «اقتصرنا واختصرنا». (في أربعة أبوابٍ على ما ذكرناه) أي: «وَفَقَّ ما قرّناه وحزّناه». (في أول الكتاب، ...)

3- İzâhu'l-Müşkilât (İbzuah al-müşkilât)

Biyografi/bibliyografi kitaplarında zikredilmeyen bu çalışma, İmâm Tirmizî'nin (ö. 279/892)⁵² eş-Şemâilü'n-nebeviyye ve'l-hasâilü'l-Mustafaviyye⁵³ adlı meşhur eserinin şerhidir.

Bükâi'nin bazı zekî öğrencileri ve büyük insanların isteği üzerine kaleme alınan ve memzûc şerh metoduyla yazılan bu eserin iki nüshasını tespit edebildik.⁵⁴

Ferâğ kaydına göre 25 Cemâziyelevvel 1166 (30 Mart 1753) Cuma günü kuşluk vaktinde tamamlanmıştır.⁵⁵

Başu şöyledir:

بسم الله الرحمن الرحيم، وبه نستعين. الحمد لله الذي أسس قواعد الإسلام، وشهر أركانها وأحكمها بأتم الإحكام. والصلاة والسلام على سيدنا محمد المرسل إلى كافة الخاض والعام، وعلى آله وأصحابه الوارثين بهداه والحافظين له عن العلل والأسقام، صلاة متصلة متواترة متسلسلة بالحسن إلى يوم القيام.

52 **İmâm Tirmizî**: "Ebü İsa Muhammed b. İsa b. Sevre (Yezid) et-Tirmizî (209-279/824-892). Kütüb-i Sitte'den el-Câmiu's-sahih'in müellifi, muhaddis." Hayatı ve eserleri hakkında bilgi için bkz. M. Yaşar Kandemir, "Tirmizî", *DİA*, XLI, 202-204.

53 **eş-Şemâilü'n-Nebeviyye**: Tirmizî'nin Hz. Peygamber'in şemâiline dair eseri. "Eserin tanıtımı ve üzerine yapılan çalışmalar hakkında bilgi için bkz. M. Yaşar Kandemir, "eş-Şemâilü'n-Nebeviyye", *DİA*, XXXVIII, 500-501.

54 Bükâi, *İzâhu'l-müşkilât*, 1- **Âtuf Efendi-502**, vr. 1b-145a (Müellifin nüshasından istinsâh edilmiş. Müstensih: Mustafa b. Ahmed el-Hüseynî eş-Şâzeli et-Tarablusî. İstinsâh Tarihi: 7 Cemâziyelevvel 1178 [1 Kasım 1764] Perşembe gündüz); 2- **Medine Mektebetü'l-Melik Abdilazîz, Mecmûatü Ârif Hikmet-6/1**, vr. 0b-158b (Müellifin te'liften ferâğ kaydı vardır. Müstensih adı ve istinsâh tarihi yoktur. Bu nüshann tanıtımı için ayrıca bkz. Ammâr b. Saïd Temâlet, *Fihrisü mahtûtâtü'l-hadisî's-şerîf ve 'ulûmih*, 1. Baskı, Medine: Mektebetü'l-Melik Abdilazîz, 1422/2002, s. 99, no: 279.).

55 Bükâi, *İzâhu'l-müşkilât*, **Âtuf Efendi-502**, vr. 144b-145a (بعون الله الرحيم، يعون الله اللطيف، وقد ختمت هذا الشرح اللطيف، في يوم الجمعة وقت الضحى خمس وعشرين في جمادى الأولى في سنة ستة وستين ومائة وألف من الهجرة النبوية. وقد سؤده الفقير الحقير، المعترف بالعجز والتقصير، ولي الدين البكائي بن خليل، إمام جامع قاضي عسكر، غفر الله له ولوالديه ولأساتذته، ولمن نظر فيه فوجد تحريفاً وأصلحه، ولجميع المؤمنين والمؤمنات، يوم يقوم الحساب، نعم المولى ونعم الوهاب. ودعوت في نشر هذا الكتاب. شهادة أن لا إله إلا الله، وأن محمداً رسول الله. اللهم أجب دعوتي، واقض حاجتي، (بحرمة سيد الكونين، في الدنيا والآخرة. أمين. والصلاة والسلام على سيد المرسلين. تم.

أما بعد: فيقول المفتقر إلى رحمة ربه الغني، ولي الدين بن خليل البكائي، ... الساكن بمدينة قسطنطينية ...: لَمَا كَانَ «كتاب الشمائل الشريف» ... لمولانا ... أبي عيسى محمد بن عيسى الترمذيّ ... ولذا سألني بعضُ أذكىءِ طلابي وكبار الأناص أن أشرحه شرحاً مختصراً مفيداً ... فأجبتُ إلى مسؤولهم ... فسَمَّيْتُهُ: «إيضاح المشكلات» ... فقال المصنّف: (بسم الله الرحمن الرحيم) جمع بينهما في أوّل كتابه: موافقةً للكتاب الكريم، والذكر الحكيم، وامثالاً لقوله عليه الصلاة والسلام: ...

4- *Nûru'l-Ebsâr fî Hakki'l-Ebrâr* (نور الأبصار في حق الأبرار)

Biyografi/bibliyografi kitaplarında da zikredilen⁵⁶ bu çalışma, Peygamber Efendimiz'in rüyada görülmesine dairdir.

Bir "mukaddime" ve beş "kısım"dan oluşmaktadır.

Mukaddime'de, besmele, hamdele ve salvele'den sonra eserin te'lif sebebi, adı ve bölümleri zikredilmiştir (vr. 1b-2a).

Birinci Kısım: Resûlüllâh'ın rüyada görülmesi hakkındadır (vr. 2a-3b).

İkinci Kısım: Resûlüllâh'ın rüyada görülmesinin sebebi hakkındadır (vr. 3b-7b).

Üçüncü Kısım: Resûlüllâh'ın bilinen sûretiyle veya başka sûrette görenler hakkındadır (vr. 7b-8b).

Dördüncü Kısım: Resûlüllâh'ın rüyada müjdelenmesi hakkındadır (vr. 8b-11b).

Beşinci Kısım: Mü'minlerin rüyaları hakkındadır (vr. 11b-20b).

Bükâi'nin, kardeşlere ve dostlara bir hediye olması için kaleme aldığı bu risâlenin sadece bir nüshasını tespit edebildik.⁵⁷

Ferâğ kaydına göre, evâhir-i (21-30) Rebîulevvel 1171 (3-12 Aralık 1757) seher vaktinde tamamlanmıştır.⁵⁸

Başı şöyledir:

56 Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, I, 46; Bağdatlı, *Hediyetü'l-ârifin*, II, 501; a. mlf., *İzâh*, II, 683; Kehhâle, *Mu'cem*, IV, 75.

57 Bükâi, *Nûru'l-epsâr fî hakki'l-ebrâr*, *Medîne, Mektebetü'l-Melik Abdilaziz, Mecmûatü'l-Mah-mûdiyye-2694/4*, vr. 1b-20b (Müstensih adı ve istinsâh tarihi yok. Her risâlenin varak numaralarının 1'den başladığı anlaşılıyor.).

58 Bükâi, *Nûru'l-epsâr fî hakki'l-ebrâr*, *Medîne, Mektebetü'l-Melik Abdilaziz, Mecmûatü'l-Mah-mûdiyye-2694/4*, vr. 20b (برحيق عذوبه، وتذويقه، ووثاق همه القلب وتذويقه، ولتلاميذه، في أواخر ربيع الأول وفي وقت السحر الفاطمه وتحقيقه، في يد عبد الضعيف مؤلفه، غفر الله له ولوالديه ولأستاده ولتلاميذه، في أواخر ربيع الأول وفي وقت السحر الأبرك، وزمان الأيمن، ودعوت فيه إلى الله تعالى مستهددا في ساحة كرمه الذي لا يرد السائل في بابه، ورجوت إجابته في حق النشر، وهو حسبي ونعم الكيل. وصلى الله على سيدنا محمد أفضل نبي وأكرم رسول، وعلى آله وأصحابه أجمعين. سنة ١٧١١).

بسم الله الرحمن الرحيم. الحمد لله الذي أرسل رسوله رحمةً للعالمين، وجعل رؤيته في المنام بشارةً للعاشقين. والصلاة والسلام على سيد المرسلين، وعلى آله وصحبه أجمعين. أما بعد: فيقول المفتقر إلى رحمة ربه الغني، ولي الدين البكائي، ... الساكن في المدينة القسطنطينية...: لَمَا كَانَ الرَّؤْيَى لِمَنْ رَأَى فِي مَنَامٍ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ سَبَبًا لِدُخُولِ الْجَنَّةِ الْمَأْوَى، ...: فَقَدْ خَلَجَ بِبَالِي، وَخَطَرَ فِي خِيَالِي، أَنْ أَذْكَرَ فِي «رُؤْيَيْهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَسَائِرِ مَلْحَقَاتِهِ» بَعْضَ مَا وَجَدْتُهُ فِي تَصَانِيفِ بَعْضِ الْعُلَمَاءِ الرَّبَانِيَةِ، ... وَهَدِيَّةً إِلَى الْإِخْوَانِ، وَتَحْفَةً لِلخُلَّانِ، ... وَسَمَّيْتُ هَذَا الْكِتَابَ بِ: «نُورِ الْأَبْصَارِ فِي حَقِّ الْأَبْرَارِ» ... وَرَبَّيْتَهُ عَلَى خَمْسَةِ أَقْسَامٍ. الْقِسْمُ الْأَوَّلُ: فِي رُؤْيَا رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي الْمَنَامِ، الْقِسْمُ الثَّانِي: فِي ذِكْرِ سَبَبِ رُؤْيَيْهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، الْقِسْمُ الثَّلَاثُ: فِي ذِكْرِ مَنْ رَأَاهُ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلَى صِفَتِهِ الشَّرِيفَةِ الْمَعْرُوفَةِ الْمَخْصُوصَةِ بِهِ أَوْ غَيْرِهَا، الْقِسْمُ الرَّابِعُ: فِي ذِكْرِ كَوْنِهِ مُبَشِّرًا فِي رُؤْيَاهُ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، الْقِسْمُ الْخَامِسُ: فِي ذِكْرِ رُؤْيَا الْمُؤْمِنِينَ فِي الْمَنَامِ ...

C- AKÂID VE KELÂMA DAİR ESERLERİ

Bükâi'nin akâid ve kelâma dair üç eserini tespit edebildik:

1- *Kimyâü'l-Âşikîn* (Kımiyâ el-Eâşiqîn)

Biyografi/bibliyografi kitaplarında zikredilmeyen bu çalışma, Allahü Teâlâ'nın 99 isminin (Esmâ-i Hüsnâ) şerhine dairdir.

Mukaddimeden sonra esmâ-i hüsnâ ile ilgili bazı âyet ve hadisler zikredilip açıklandıktan sonra tek tek isimlerin şerhine geçilir.

Bükâi'nin bazı zekî öğrencileri ve büyük insanların isteği üzerine kaleme alınan bu eserin sadece bir nüshasını tespit edebildik.⁵⁹

Ferâğ kaydına göre, 16 Ramazan 1167 (7 Temmuz 1754) Pazar günü gecenin üçte birinde telifi tamamlanmıştır.⁶⁰

Başı şöyledir:

بسم الله الرحمن الرحيم. الحمد لله رب العالمين، الذي لا إله إلا هو، له الأسماء الحسنى، من أحصاها دخل الجنة في الحسنى، ومن تخلَّق بها تفوق بها في العقبى، على الدرجات العليا وغاية القصى. والصلاة والسلام الأكمل الأتم، على سيدنا محمد المصطفى صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، الذي له المقام المحمود الأعلى، ولواء الحمد والشفاعة الكبرى، للمؤذنين العاصين من أهل المعصية والهوى، وعلى

59 Bükâi, *Kimyâü'l-Âşikîn*, Çorum Hasan Paşa YEK, İskilip Halk Ktp-1250, vr. 1b-25a (Müsten-sih: Bükâi'nin öğrencisi el-Hâc Hasan b. el-Hâc Mustafa. İstinsâh Tarihi: 1168 [1754-55]).

60 Bükâi, *Kimyâü'l-Âşikîn*, Çorum Hasan Paşa YEK, İskilip Halk Ktp-1250, vr. 24b (وقد ختمت هذا) الشرح اللطيف، بعون الله الرحيم الرؤوف، في ليلة الأحد في وقت ثلث الليل ستة عشر في رمضان الشريف في سنة سبعة وستين ومائة وألف من الهجرة النبوية. وقد سؤده الفقير الحقير، المعترف بالعجز والتقصير، ولي الدين البكائي بن خليل، إمام جامع قاضي عسكر، غفر الله له ولوالديه ولأستاده، ولمن نظر فيه فوجد تجريفًا وأصلحه، ولجميع المؤمنين والمؤمنات، يوم يقوم الحساب، نعم المولى ونعم الوهاب. ودعوت في نشر هذا الكتاب. اللهم أجب دعوتي، وأقض حاجتي، بحرمة سيد الكونين في الدنيا والآخرة، أمين أمين، وبحرمة طه ويس. والصلاة والسلام على سيد المرسلين. أموت وبقى كل ما قد (كتبته/فيا ليت من قرأ كتابي دعا ليا/العلي إلهي تغف عني خطيئتي/وتغفر زلاتي وسوء فعاليا/).

آله وأصحابه نجوم الهدى، ومصابيح الدجى، من أفتدى بهديهم اهتدى. أما بعد: فيقول المفتقر إلى رحمة ربه الغني، ولي الدين بن خليل البكائي، ... الساكن في مدينة القسطنطينية الطيبة ...: لما كان «التخلُّق بأسماء الله الحسنى» سبباً لدخول جنة المأوى ... ولذا قد سألتني بعض أذكياي طلابي وكبار الأناس أن أشرحها شرحاً مختصراً مفيداً ... فأجبتُ إلى مسؤولهم ... وسمَّيتُ هذا الكتاب بـ: «كيمياء العاشقين» ... ونحن نذكر إن شاء الله تعالى قبل الشروع إلى المنى، بعض الفوائد المتعلقة بأسماء الله الأعلى، من كتاب الله تعالى وأحاديث محمد المصطفى صلى الله عليه وسلم. أولها: ...

2- 'Uyûnü'l-Ahbâr (عيون الأخبار [في حق أشراف الساعة])

Biyografi/bibliyografi kitaplarında zikredilmeyen bu çalışma, kıyamet alâmetlerine dairdir.

Mukaddimeden (vr. 1b-2a) sonra iki "kısım"dan oluşmaktadır.

Birinci kısım: Küçük alâmetler (vr. 2a-8a).

İkinci kısım: Büyük alâmetler (vr. 8a-32a).

İkinci kısım da her biri bir alâmete tahsis edilen on kısma ayrılmıştır.

Bükâi'nin, kardeşlere hediye, dostlara hatıra olmak üzere yazdığı bu risalenin sadece bir nüshasını tespit edebildik.⁶¹

Ferağ kaydına göre 1171 (1757-58) yılında telifi tamamlanmıştır.⁶²

Baş şöyledir:

[هذه الرسالة] بسم الله الرحمن الرحيم [عيون الأخبار]. الحمد لله الملك السَّار، الذي بيده المُلْكُ وهو الواحد القَهَّار. والصلاة والسلام على سيِّد الأنبياء وسند الأبرار، وعلى آله وأصحابه الأخيار. أما بعد: فيقول المفتقر إلى ربِّه الغني، ولي الدين بن خليل البكائي، ...: لَمَّا أَخْبَرَ فِي كِتَابِهِ الْوَاحِدَ الْقَهَّارُ، بِقَوْلِهِ عَزَّ وَجَلَّ فِي سُورَةِ الْقَمَرِ: ﴿اقْتَرَبَتِ السَّاعَةُ﴾ الْآيَةَ، ...، وَأَخْبَرَ حَبِيْبَهُ الْمُخْتَارُ، بِقَوْلِهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «أَنَا وَالسَّاعَةُ كَهَاتَيْنِ» الْحَدِيثِ، ...: فَقَدْ خَلَجَ بِبَالِي، وَخَطَرَ فِي خِيَالِي، ذَاتَ يَوْمٍ أَنْ أَتَّبَعَ فِي تَصَانِيفِ بَعْضِ الْعُلَمَاءِ الرَّبَّانِيَةِ فِي حَقِّ أَشْرَافِ السَّاعَةِ الصَّغْرَى وَالْكَبْرَى مِنْ كِتَابِ الْأَحَادِيثِ، فَتَبَعْتُ بَعُونَهُ وَمَنِّتَهُ تَعَالَى، ...، فَأَرَدْتُ رِسَالَةً فِي حَقِّ أَشْرَافِ السَّاعَةِ، لَتَكُونَ هَدِيَّةً لِلْإِخْوَانِ، وَتَذَكْرَةً لِلْخُلَّانِ، فَسَمَّيْتُ هَذِهِ الرِّسَالَةَ: «عِيُونَ الْأَخْبَارِ»، وَجَعَلْتُهَا مُشْتَمَلَةً عَلَى قَسْمَيْنِ، الْقَسْمِ الْأَوَّلِ: فِي عِلَامَاتِ الصَّغْرَى، الْقَسْمِ الثَّانِي: فِي عِلَامَاتِ الْكَبْرَى، ...

61 Bükâi, 'Uyûnü'l-ahbâr, Bağdatlı Vehbi-319, vr. 1a-32a (Müstensih adı ve istinsah tarihi yoktur.).

62 Bükâi, 'Uyûnü'l-ahbâr, Bağdatlı Vehbi-319, vr. 8a (وقد شاهدنا) في بلدة القسطنطينية في سنة إحدى وسبعين ومائة وألف من: غلُو الزنا، كَمُلُ تَأَلَّفَ الْكِتَابِ، بِحَمْدِ اللَّهِ الْمَلِكِ الْوَهَّابِ، وَصَلَوَاتِهِ عَلَى مُحَمَّدٍ خَاتَمِ النَّبِيِّينَ،) 32a، (وَفُشِّقَ الْفُجُورُ، وَشُرِبَ الْخُمُورُ، ... وَعَلَى آلِهِ وَصَحْبِهِ أَجْمَعِينَ، نَسَأَلُ اللَّهَ الْعَظِيمَ، رَبَّ الْعَرْشِ الْعَظِيمِ، أَنْ يَتُوفَنَا مُسْلِمِينَ، وَأَنْ يُلْحِقَنَا بِالشَّهَدَاءِ وَالصَّالِحِينَ، وَأَنْ يَجْعَلَنَا مِنْ عِبَادِهِ الْمُتَّقِينَ الْمُفْلِحِينَ الْفَائِزِينَ، وَيَجْعَلَ مَا كَتَبْنَا خَالِصًا لَوَجْهِهِ بِمَنِّهِ وَكَرَمِهِ، وَأَنْ يَنْفَعَنَا بِهِ وَوَالِدِينَا وَمَنْ كَتَبَهُ وَقَرَأَهُ. (أ.مين. إنه سميع الدعاء قريب مجيب. سنة ١٧١١.)

3- 'Akâidü'l-Ebrâr ve Hilâfuhâ 'Akâidü Ehli'n-Nâr

(عقائد الأبرار وخلافها عقائد أهل النار)

Biyografi/bibliyografi kitaplarında zikredilmeyen bu çalışma, Bükâî'nin, İmâm Birgivi'nin *Vasiyetnâmesi*⁶³ tarzında kaleme aldığı anlaşılabilir vasiyettir.

Besmele, hamdele, salvele ve mukaddimesi Arapça; devamı Türkçe olan bu eserin, şu ana kadar, sadece ilk sayfası bulunan bir nüshasını tespit edebildik.⁶⁴

Eserin sadece ilk sayfası bulunduğu için ne müellifin ne de müstensihinin ferâğ kaydı tespit edilebildi. Dolayısıyla, şu anda, yazılış tarihiyle ilgili herhangi bir şey söyleme imkânımız bulunmamaktadır.

Başı şöyledir:

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ، وَبِهِ ثِقَتِي. الْحَمْدُ لِلَّهِ الْمَلِكِ السَّمَاءِ، الَّذِي بِيَدِهِ الْمُلْكُ وَهُوَ الْوَاحِدُ الْقَهَّارُ. وَالصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ عَلَى سَيِّدِ الْأَنْبِيَاءِ وَسَيِّدِ الْأَبْرَارِ، وَعَلَى آلِهِ وَأَصْحَابِهِ الْأَخْيَارِ. أَمَّا بَعْدُ: فَهَذِهِ وَصِيَّةُ الْفَقِيرِ الْحَقِيرِ، الْمَعْتَرِفِ بِالْعِزِّ وَالْتَقَصِيرِ، وَلِيِّ الدِّينِ الْبُكَائِيِّ، عَفَا [اللَّهُ] عَنْهُ لِلصَّبِيَّانِ، وَأَهْلِ الْقَرْيَةِ وَالْبَلَدَانِ، كَتَبَهَا بِالْتَّوَكُّيَّةِ لِيَعْمَ نَعْمَهَا، فَسَمَّيْتُهَا: «عُقَاةُ الْأَبْرَارِ وَخِلَافُهَا عُقَاةُ أَهْلِ النَّارِ».

Fî Beyâni'l-İmâni ve'l-İslâm: İmân ve İslâm birdir. İkisi dahi Hazret-i Resûl-i Ekrem (sallallâhu aleyhi ve sellem)'in Hazret-i Cenâb-ı Rabbü'l-Âlemin indinden getirdiği şeyleri kalp ile inanıp ve dil ile ikrar etmektir. **Fî Beyâni Sıfati'l-İmân:** Sıfatü'l-îmân icmâlen altıdır. (أمنت بالله وملائكته وكتبه ورسله واليوم الآخر وبالقدر خيره وشره من). **Fî Beyâni Sıfati'l-İmân Tafsîlen:** (أمنت بالله): Ben Allâh-ı Azîmü's-Şân'a inandım, îmân getirdim. Birdir. Zâtında ve sıfâtında bir şeye benzemez. Kemâl sıfât ile muttasıftır. Noksân sıfatlardan berîdir ve münezzehtir...

D- FIKHA DAİR ESERLERİ

Bükâî'nin fıkha dair üç eserini tespit edebildik:

1- *İzâhu'l-Mestûrât* (يضاح المستورات)

Biyografi/bibliyografi kitaplarında zikredilmeyen bu çalışma, İmâm Birgivi'nin (ö. 981/1573)⁶⁵ namazda ta'dil-i erkâna dair olan *Mu'addilü's-salât* adlı meşhur eserinin şerhidir.

63 Herkes için gerekli olan itikad, ibâdet ve ahlâk konularını (ilmihâl) vasiyet tarzında anlatan Türkçe bir eser. Tanıtımı ve üzerine yapılan çalışmalar için bkz. Arslan, *İmâm Birgivi ve Arapça Tedrisatındaki Yeri*, s. 77-82.

64 Bükâî, 'Akâidü'l-ibrâr ve hilâfuhâ 'akâidü ehli'n-nâr, *Riyad Câmiatü'l-İmâm Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye, el-Mektebetü'l-Merkeziyye, Kısmu'l-Mahtûtât-6797*, vr. 2b (Bükâî'nin üç risâlesinden alınan varakların karışık olarak dizilip tek bir esermiş gibi numaralandırılıp ciltlendiği bir mecmûadır. Sadece vr. 2b bu esere aittir. Diğer iki eser: 1- *Risâle fî beyâni iskâti's-salât* [vr. 3a-3b, 18a. İlk sayfası eksik.], 2- Hac ve Umreyle ilgili Türkçe bir risâle [15a-17b, 5a-14b, 4a-4b. Muhtemelen ilk sayfası ile son sayfası eksik.]).

65 **İmâm Birgivi:** Mehmed b. Pir Ali b. İskender el-Birgivi (929-981/1523-1573). Hayatı ve eserleri hakkında bilgi için bkz. Arslan, *İmâm Birgivi Hayatı Eserleri ve Arapça Tedrisatındaki Yeri*; Emrullah Yüksel, "Birgivi", *DİA*, VI, 191-194.

Bükâi'nin öğrencilerinin isteği üzerine kaleme alınan ve memzûc şerh metoduyla yazılan bu eserin iki nüshasını tespit edebildik.⁶⁶

Ferâğ kaydına göre, Evâil-i (1-10) Rebiulâhir 1167 (26 Ocak-4 Şubat 1754) seher vaktinde telifi tamamlanmıştır.⁶⁷

Başı şöyledir:

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ، وَبِهِ نَسْتَعِينُ. الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي رَفَعَ أَسْمَاءَ الْعُلَمَاءِ بِفَعْلِ الْحَسَنَاتِ، وَفَرَضَ عَلَيَّ الْعِبَادَ خَمْسَ صَلَوَاتٍ، وَجَعَلَهَا نُورًا وَبِرَهَانًا وَنَجَاةً لِلْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ. وَالصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ عَلَيَّ مُحَمَّدٍ خَيْرِ الْمَخْلُوقَاتِ، وَعَلَى آلِهِ وَأَصْحَابِهِ الْمُقْتَسِبِينَ مِنَ الْمَشْكَاتِ. أَمَّا بَعْدُ: فَيَقُولُ الْمُفْتَقِرُ إِلَى رَحْمَةِ رَبِّهِ الْغَنِيِّ، وَلِيِّ الدِّينِ بْنِ خَلِيلِ الْبُكَائِيِّ، ... السَّاكِنِ فِي مَدِينَةِ قَسْطَنْطِينِيَّةِ طَيِّبَةِ ...: فَلَمَّا كَانَ كِتَابُ «مُعَدِّلِ الصَّلَاةِ» كِتَابًا فَاخِرًا، ... لِمَوْلَانَا ... مُحَمَّدِ بْنِ پِيرِ عَلِيِّ الْبُزْكَوِيِّ ... وَلِذَا أَرَدْتُ تَعْلِيمَهُ لَطَّلَابِي، ... فَسَمَّيْتُهُ «إِيضَاحَ الْمَسْتَوْرَاتِ» ... فَقَالَ الْمَصْتَفَى: (بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ) جَمَعَ بَيْنَ الْبِسْمَلَةِ وَالْحَمْدَةِ فِي أَوَّلِ كِتَابِهِ مُوَافَقَةً لِلْكِتَابِ الْكَرِيمِ وَالذِّكْرِ الْحَكِيمِ، وَامْتِثَالًا لِقَوْلِهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ: «كُلُّ أَمْرٍ ذِي بَالٍ لَمْ يُدْأَأْ بِبِسْمِ اللَّهِ فَهُوَ آتِبْرٌ»، ...

2- Risâle fî beyâni iskâtî's-salât (رسالة في بيان إسقاط الصلاة)

Biyografi/bibliyografi kitaplarında zikredilmeyen bu çalışma, “kişinin vefâtından sonra, malından fakirlere fidye verilerek namaz borçlarının düşürülmesi” manasındaki “iskât-ı salât” işleminin tatbik kaidelerine dairdir.

Bu eser, Bükâi'nin, dönemindeki bazı imamların iskât-ı salât ve diğer hukukullâh ve hukuku'l-ibâdla ilgili vasiyetleri şer'î şerîfe aykırı bir şekilde uyguladıklarını duyması üzerine kaleme alınmıştır.

Besmele, hamdele ve salvelesi Arapça; devamı Türkçe olan bu eserin şu ana kadar, birinin mukaddimesi eksik olmakla birlikte, iki nüshasını tespit edebildik.⁶⁸

66 Bükâi, *İzâhu'l-mestürât*, 1- *Medine Mektebetü'l-Melik Abdilaziz, Mecmûatü Ârif Hikmet-6/2*, vr. 160b-211a (Müellifin ferâğ kaydı vardır. Müstensih adı ve istinsah tarihi yoktur.); 2- *Trabzon İl Halk Ktp-337*, vr. 1b-58b (Kütüphane kaydında risalenin adı: *İzahu'l-Mustevrat ala Muaddili's-Salat* şeklindedir. Müellifin ferâğ kaydı vardır. Müstensih adı ve istinsah tarihi yoktur. Ancak te'liften ferâğ kaydında verilen 1195/1781 yılı istinsah tarihi olmalıdır.).

67 Bükâi, *İzâhu'l-mestürât*, *Medine Mektebetü'l-Melik Abdilaziz, Mecmûatü Ârif Hikmet-6/2*, vr. 211a (ووقع الفراغ بتنميته، بحسن عون الله وتوفيقه، ووثاق همه القلب وتذويقه، ومزيد محض الحب وتشويقه، برحق) 211a عذوبة ألفاظه وتحقيقه، وكشف اتراح الظن وتبريقه، وبسط انشراح اليقين وتشريقه، في أوائل ربيع الآخر في وقت السحر، ودعوت إلى الله تعالى مستوداً في ساحة كرمه، الذي لا يرد السائل في بابه، ورجوت إجابته في حق النشر، وهو حسبي ونعم الكيل. وصلى الله تعالى على سيدنا محمد أفضل نبي وأكرم رسل وسلم تسليمًا كثيرًا، وعلى آله وأصحابه الطيبين الطاهرين، Trabzon İl Halk Ktp-337, vr. 58b (Bu nüshada ay ve gün aynı, fakat yıl olarak 1195/1781 [سنه خمس وتسعين] tarihi görülüyor. Ancak ibarenin akışına göre telif tarihi olması gereken bu tarih, müellifin vefâtından sonraki bir zamana rast gelmektedir. Dolayısıyla müstensihin, müellifin teliften ferâğ kaydındaki tarihi değiştirerek istinsahtan ferâğ kaydına dönüştürmeye teşebbüs ettiği anlaşılmaktadır.).

68 Bükâi, *Risâle fî beyâni iskâtî's-salât*, 1- *Beyazıt Devlet Ktp., Beyazıt-2721*, vr. 168b-171a (Müstensih: Hâfızu'l-Kur'an Mehmed Emin. İstinsah tarihi: 17 Zilkâde 1169 [13 Ağustos

Müellifin ferâğ kaydı yoktur. Müstensihin ferâğ kaydına göre 17 Zilkâde 1169 (13 Ağustos 1756) tarihinde istinsâhı tamamlanmıştır.⁶⁹ Dolayısıyla eser, bu tarihten önce yazılmış olmalıdır.

Başı şöyledir:

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ. الحمد لله الذي خلق الحياة والممات، ورفع أسماء العلماء بفعل الحسنات، ووجّب على العباد إسقاط الصلاة. والصلاة والسلام على محمد خير المخلوقات، وعلى آله وأصحابه المقتبسين من المشككات [التاء للمشاكلة]. أما بعد:

İhvân-ı mü'minine mâlumdur: Bu dünya dâr-ı bî-bekâ olup, âkıbet bu dâr-ı fenâya gelenler dâr-ı bekâya irtihalleri meczûm ve muhakkaktır. Binâen alâ zâlik her mü'min ve mü'mineye lâzımdır ki kendi elinden geldiği kadar bu dünyada a'mâl-i sâlihaya sa'y, husûsan kendüden sonra kalub munkatı' olmayacak amele ikdâm eyleye ki hakkında vârid olmuştur: *ed-Dünyâ mezra'atü'l-âhire*. Bu hadis-i şerîfin fahvâsı üzere bu dünyada herkes ne ekerse dâr-ı bekâda onu biçer. Ve dahi sadaka-i câriye ve kendi fevt olup munkatı' olmayan a'mâl-i sâlihaya ve iskât-ı salâtını ve üzerinde olan hukûkullâh ve hukûku'l-ibâd vasiyyet etmeği ve böylece amel edenler hakkında Hak Celle ve 'Alâ tarafından nice nice müjdelere vârid olduğuna binâen bu fakîru'l-hakîr el-mu'terifu bi'l-aczi ve't-taksîr **Velîyyüddîn b. Halîl el-Bükâî** teemmül ve tefekkür edip, zamanımız eimmelerinden yakînen ilim lâhik olup, meyyitin iskât-ı salât ve sâir hukûkullâh ve hukûku'l-ibâd için vasiyyet eylediği vasâyânın tenfizi Şer'-i Şerîf üzere olmayıp, hilâf-ı Şer' üzere olduğu istimâmız olup, mü'min karındaşlarımıza terahhumen bu fakîr ve hâdim-i ümmet-i Muhammed, kütüb-i mu'teberâtta iskât-ı salât hakkında vech-i meşrû' üzere üç sûret ihrâc edip, iskât-ı salâtın, devir ve sâir hukûkâtın tenfizi beyân olundu. Hemân Hak Celle ve 'Alâ Hazretleri amel etmesini eimme ve cümle mütasaddîye nasîb eylesin. Âmin. ...

3- Hac ve Umre Risâlesi

Biyografi/bibliyografi kitaplarında zikredilmeyen bu çalışma, hac ve umre hakkındadır.

1756); 2- 'Akâidü'l-ibrâr ve hilâfihâ 'akâidü ehli'n-nâr, *Riyad Câmiatü'l-İmâm Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye, el-Mektebetü'l-Merkeziyye, Kısmu'l-Mahtûtât-6797* (Bükâî'nin üç risâlesinden alınan varakların karışık olarak dizilip tek bir esermiş gibi numaralandırılıp ciltlendiği bir mecmûadır. 3a-3b, 18a varakları bu esere aittir [Müstensih adı yoktur. Risâlenin sonunda normalde te'lif tarihi olması gereken 1172/1758-59 tarihi bulunmaktadır. Ancak diğer nüshanın istinsâh tarihi bile bundan önce olduğuna göre, bu tarihin de yine istinsâh tarihi olması gerekir.]. Diğer iki eser: 1- 'Akâidü'l-ibrâr ve hilâfihâ 'akâidü ehli'n-nâr [vr. 2b. Sadece ilk sayfası mevcut.], 2- Hac ve Umre Risâlesi [vr. 15a-17b, 5a-14b, 4a-4b. İlk ve son sayfaları eksik.].

69 Bükâî, *Risâle fî beyâni iskâtı's-salât*, Beyazıt Devlet Ktp., Beyazıt-2721, vr. 171a (قد تَمَّ هذه) نسخة المباركة في الأسكدار وقت السير من يد عبد الضعيف المحتاج إلى ربه محمد أمين الشهير بـ«حافظ القرآن». ٧١ ذي القعدة سنة ٩٦١.

Eser bir “mukaddime”, yirmi bir “fasıl” ve bir “fürü” dan oluşmaktadır. Başlıkları şöyledir:

Mukaddimenin sadece beşinci fasıldan itibaren konu başlıklarının verildiği son kısmı mevcuttur (vr. 15a).

Evvelki Fasıl: Hacc-ı şerif farz olup da terk edenin ukûbetini beyân eder (vr. 15a-15b).

İkinci Fasıl: Haccedene ne kerâmet verilir ânı beyân eder (vr. 15b).

Üçüncü Fasıl: Haccın farzlarını beyân eder (vr. 15b).

Dördüncü Fasıl: Haccın vâciblerini beyân eder (vr. 15b-16b).

Beşinci Fasıl: Haccın sünnetlerini beyân eder (vr. 16b-17a).

Altıncı Fasıl: Mikâtları beyân eder (vr. 17a).

Yedinci Fasıl: İhrâm ahvâlini beyân eder (vr. 17a-17b).

Sekizinci Fasıl: Muhrime haram olan eşyaları beyân eder (vr. 17b, 5a).

Dokuzuncu Fasıl: Muhrime işlemesi câiz olan nesnelere beyân eder (vr. 5a).

Onuncu Fasıl: Hatunlar ihrâmını beyân eder (vr. 5a-5b).

On Birinci Fasıl: Sabilerin ihrâmını beyân eder (vr. 5b).

On İkinci Fasıl: Cinâyetler ve keffâretler ahvâlini beyân eder (vr. 5b-7a).

On Üçüncü Fasıl: Kurban ahvâlini beyan eder (vr. 7a-7b).

On Dördüncü Fasıl: Mekke-i Mükerrreme'ye duhûl ve tavâf ahvâlini beyân eder (vr. 7b-9a).

On Beşinci Fasıl: Sa'y ahvâlini beyân eder (vr. 9a).

On Altıncı Fasıl: Mekke'den Arafat'a gitmek ahvâlini beyân eder (vr. 9a-10a).

On Yedinci Fasıl: Arafat'tan Müzdelife'ye gitmek ahvâlini beyân eder (vr. 10a-10b).

On Sekizinci Fasıl: Minâ'da bayram günü ahvâlini beyân eder (vr. 10b-11b).

On Dokuzuncu Fasıl: Hacc'dan fâriğ oldukda umre etmek ahvâlini beyân eder (vr. 11b-12a).

Yirminci Fasıl: Tavâf-ı vedâ ahvâlini beyân eder (vr. 12a-12b).

Yirmi Birinci Fasıl: Medîne-i Münevvere'de kabr-i şerifi ziyâret etmek ahvâlini beyan eder (vr. 12b-14b).

Fürû': Hacc-ı şerîfe müteallik olan mesâil-i müteferrika beyân eder (vr. 14b, 4a-4b).

Mevcut kısmı Türkçe olan bu eserin, şu ana kadar, muhtemelen ilk sayfası ile son sayfası eksik bir nüshasını tespit edebildik.⁷⁰

Eserin ilk ve son sayfaları bulunmadığı için ne müellifin ne de müsten-sihin ferâğ kaydı tespit edilebildi. Dolayısıyla, şu anda, yazılış tarihiyle ilgili herhangi bir şey söyleme imkânımız bulunmamaktadır. Aynı sebepten dolayı eserin başını verme imkânımız da yoktur.

E- İSLÂM TARİHİ, VAAZ VE İRŞÂDA DAİR ESERLERİ

Bükâî'nin İslâm tarihi, vaaz ve irşâda dair dört eserini tespit edebildik:

1- *Ravzatü'r-reyâhîn* (روضة الرياحين) ve *Tetimmesi: Münşe'âtü'l-mülûk* (منشآت الملوك)

Biyografi/bibliyografi kitaplarında da zikredilen⁷¹ bu çalışma, Hulefâ-i Râşidîn'in menkıbelerine dairdir. Bazı kaynaklarda “*Menâkıb-i Çehâryâr-i Güzîn*” adıyla da zikredilmektedir.

Birkaç versiyonu olduğu anlaşılan eser, ana hatlarıyla bir “mukaddime”, her biri dokuzar fasıldan meydana gelen dört “bâb”, bir “furû” ve “*Münşe'âtü'l-mülûk*” adı verilen bir “tetimme”den oluşmaktadır.

Mukaddimede besmele hamdele ve salveleden sonra; müellifin adı, hangi padişah zamanında telif edildiği, telif sebebi, eserin adı, bölümlerin başlıkları ve mukaddimenin Arapça, devamının Türkçe yazılmasının sebebi yer almaktadır.

Birinci bâb: Hz. Ebû Bekir; 1. Fasil: Şemâli, 2. Fasil: Müslüman oluş sebebi, 3. Fasil: İsmi ve künyesi, 4. Fasil: Hilâfet müddeti ve adâleti, 5. Fasil: Faziletleri, 6. Fasil: Mağara kıssası, 7. Fasil: Kerâmeti, 8. Fasil: Cömertliği, 9. Fasil: Ömrü ve vefâtı.

İkinci bâb: Hz. Ömer; 1. Fasil: Şemâli, 2. Fasil: Müslüman oluş sebebi, 3. Fasil: İsmi ve künyesi, 4. Fasil: Hilâfet müddeti ve adâleti, 5. Fasil: Faziletleri, 6. Fasil: Cesâreti, 7. Fasil: Kerâmeti, 8. Fasil: Cömertliği, 9. Fasil: Ömrü ve vefâtı.

70 Bükâî, ‘*Akâidü'l-ibrâr ve hilâfuhâ ‘akâidü ehli'n-nâr, Riyad Câmiatü'l-İmâm Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye, el-Mektebetü'l-Merkeziyye, Kısmu'l-Mahtûtât-6797* (Bükâî'nin üç risâlesinden alınan varakların karışık olarak dizilip tek bir esermiş gibi numaralandırılıp ciltlendiği bir mecmûadır. 15a-17b, 5a-14b, 4a-4b varakları bu esere aittir. Diğer iki eser: 1- ‘*Akâidü'l-ibrâr ve hilâfuhâ ‘akâidü ehli'n-nâr* [vr. 2b. Sadece ilk sayfası mevcut.], 2- *Risâle fi beyâni tskâtı's-salât* [vr. 3a-3b, 18a. Sadece ilk sayfası eksik.]).

71 Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, I, 46 (“*Ravzatü'r-reyâhîn – Menâkıb-i Çehâr-Yâr-i Güzîn*”); Bağdatlı, *Hediyetü'l-ârifin*, II, 501; Karabulut vd. *Mu'cem*, V, 3887.

Üçüncü bâb: Hz. Osman; 1. Fasil: Şemâli, 2. Fasil: Müslüman oluş sebebi, 3. Fasil: İsmi ve künyesi, 4. Fasil: Hilâfet müddeti ve adâleti, 5. Fasil: Faziletleri, 6. Fasil: Hayâsı, 7. Fasil: Kerâmeti, 8. Fasil: Cömertliği, 9. Fasil: Ömrü ve şehâdeti.

Dördüncü bâb: Hz. Ali; 1. Fasil: Şemâli, 2. Fasil: Müslüman oluş sebebi, 3. Fasil: İsmi ve künyesi, 4. Fasil: Hilâfet müddeti ve adâleti, 5. Fasil: Faziletleri, 6. Fasil: Cesâreti, 7. Fasil: Kerâmeti, 8. Fasil: Cömertliği, 9. Fasil: Ömrü ve şehâdeti.

Furû': Ehl-i Sünnet'in Hulefâ-i Râşidîn hakkındaki itikadları.

Tetimme (*Münşe'âtü'l-mülûk*): Sultanlara nasihatler.

Mukaddimesi Arapça, devamı Türkçe olan bu eserin şu ana kadar, biri başından eksik olmak üzere, beş nüshasını tespit edebildik.⁷²

Tespit edebildiğimiz kadarıyla mukaddimesinde **Sultan III. Osman**'ın anıldığı⁷³ *Ravzatü'r-reyâhîn* ve tetimmesi *Münşe'âtü'l-mülûk*'ün ilk versiyonu 9 Rebiülevvel 1169 (13 Aralık 1755) Cuma gecesi Yatsıdan sonra tamamlanmıştır.⁷⁴

- 72 Bükâi, *Ravzatü'r-reyâhîn*, 1- Hacı Selim Ağa-494/2, vr. 5b-94b (*Menâkıb-i Çehâryâr-i Güzin* adıyla kayıtlı. İkinci risâle olmakla birlikte varak numaraları 1'den başlıyor. Müstensih adı ve istinsâh tarihi yok. Kitabın tetimmesi olan *Münşe'âtü'l-mülûk* yok.); 2- Hacı Mahmud Efendi-1806/1, vr. 1b-68b (*Ravza*), 68b-75a (*Münşe'ât*) (Müstensih adı ve istinsâh tarihi yok.). 3- Hacı Mahmud Efendi-4511, vr. 1b-39a (*Ravza*'nın 3. bâbının 9. Faslı ile başlıyor.), 39b-48b (*Münşe'ât*) (Bu nüshada bazı problemler var. Şöyle ki vr. 39'a da *Ravza*'nın telif tarihi olarak "9 Rebiülevvel 1171 Cuma gecesi yatsıdan sonra [21 Kasım 1757 Pazartesi]" verilmiş. Ancak dikkat edilirse hem milâdi karşılığındaki gün tutmuyor [Cuma gecesi-Pazartesi] hem de diğer nüshalardaki tarihlere göre, ay gün ve vakit aynı, sadece yıl farklı [1169-1171]. Dolayısıyla bu 1171 tarihi istinsâh tarihi olmalı. Vr. 48b'in iki kenarındaki istinsâhtan ferâğ kaydında ise "müstensih: Defter-i Hâkânî kâtabi Mustafa Sabri; istinsâh tarihi: 5 Cemâziyelâhîr 1191 [11 Temmuz 1777 Cuma]" veriliyor. Sonuç itibariyle sadece tek rakamı [سبعين - 70] farklı olan bu tarihlerden [1171-1191] biri diğerinden tahrif edilmiş olmalı. Bu nüshadaki son bir tuhaflık ise herhangi bir açıklama yapılmadan metnin sonunda verilen 16 Muharrem 1224 [3 Mart 1809 Cuma] tarihidir.); 4- Yazma Bağışlar-4006/1, vr. 1b-86a (*Ravza+Münşe'ât* [vr. 78a-86a]) (Müstensih: es-Seyyid Abdullah b. el-Hâc Sâlih Efendi. İstinsâh tarihi: 6 Receb [11]70 [27 Mart 1757 Pazar]. Metnin sonunda da bir tarih veriliyor: Gurre-i [1] Cemâziyelâhîr 1179 [15 Kasım 1765 Cuma]), 86b-94a (*Münşe'ât*) (Müstensih adı yok. İstinsâh tarihi: Gurre-i [1] Cemâziyelâhîr 1179 [15 Kasım 1765 Cuma]); 5- Darülmenevi-144M, vr. 5a-114b (*Ravza*), 115a-138a (*Münşe'ât*) (Müstensih adı yok. İstinsâh Tarihi: 1180 [1766-67]).
- 73 Bükâi, *Ravzatü'r-reyâhîn*, Hacı Selim Ağa-494/2, vr. 6b; Hacı Mahmud Efendi-1806/1, vr. 2b. (... السلطان عثمان خان ابن السلطان مصطفى خان ابن السلطان محمد خان ...).
- 74 Bükâi, *Ravzatü'r-reyâhîn*, Hacı Selim Ağa-494/2, vr. 94a-94b (Bu nüshanın sonunda *Münşe'âtü'l-mülûk* yok); Hacı Mahmud Efendi-1806/1, vr. 68a-68b. (قد وقع الفراغ من تحرير هذا الكتاب) الشريف، بعون الله الملك اللطيف، فله الحمد على الإتمام، والشكر على الإحسان، إن شكره غير مقدور، إلا أن العاجز بعد السعي معذور، والصلاة والسلام على خير الأنام، وعلى آله وأصحابه الكرام، عدد ما يرسم بالأقلام، ما دام الابتداء والاختتام، في ليلة الجمعة بعد العشاء تسعة في ربيع الأولي في سنة تسعة وستين ومائة وألف من الهجرة النبوية. قد غفر الله ولئى الدين ولوالديه ولأستاده، وللمن نظر فيه فوجد تحريراً وأصلحه، ولجميع المؤمنين والمؤمنات، يوم يقوم الحساب، نعم المولى ونعم الوهاب. ودعوت في نشر هذا الكتاب. اللهم أجب دعوتي، بحرمة سيد المستطاب، أمين. أموت ويبقى كل ما قد كتبه/فيا (ليت من يقرأ كتابي دعا ليا/العلي إلهي تغف عني خطيئتي/وتغفر زلاتي وسوء فعاليا/).

الأئمة⁸⁰ adlarıyla zikredilen bu çalışma, İmâm-ı Âzam Ebû Hanîfe, önde gelen üç öğrencisi ve diğer üç mezhep imamının menkıbelerine dairdir.

Mukaddimeden (vr. 1b-2a) sonra üç “fasıl” ve bir “hâtîme”den oluşmaktadır.

Birinci Fasıl: İmâm-ı Âzam Ebû Hanîfe'nin menkıbeleri (17 vecihtir. 1. Vecih: Doğumu, 2. Vecih: İsmi ve Nesebi, 3. Vecih: Annebabasının verai, 4. Vecih: Hayatının ilk devresi, 5. Vecih: Verai, 6. Vecih: Karşılaştığı sahâbiler, 7. Vecih: Zekâsı, 8. Vecih: Ferâseti, 9. Vecih: Duâsı ve münâcâtı, 10. Vecih: Güvenilirliği ve dindarlığı, 11. Vecih: Kerâmetleri, 12. Vecih: Cömertliği, 13. Gece kalkıp hatimle namaz kılması, 14. Vecih: Rüyası, 15. Vecih: Rüyada görülmesi, 16. Vecih: Sorular ve cevaplar, 17. Ölüm sebebi) (vr. 2a-27a).

İkinci Fasıl: İmâm-ı Âzam'ın en bilgili, en eski ve meşhur talebeleri (3 kavildir. 1. Kavi: İmam Ebû Yûsuf, 2. Kavi: İmam Muhammed, 3. Kavi: Dâvûd-i Tâî) (vr. 27a-31a).

Üçüncü Fasıl: Diğer üç mezhep imamının menkıbeleri (3 kavildir. 1. Kavi: İmam Şâfiî, 2. Kavi: İmam Ahmed b. Hanbel, 3. Kavi: İmam Mâlik) (vr. 31a-36b).

Hâtîme: Müellifin itikad ve ameldeki mezhebi (vr. 36b-38a).

Bükâi'nin, havâs ve avâmma hediye olmak üzere yazdığı bu kitabın sadece bir nüshasını tespit edebildik.⁸¹

Ferağ kaydına göre 1170 (1756-57) yılında telifi tamamlanmıştır.⁸²

Başı şöyledir:

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ. الحمد لله الذي جعل العلم زِينًا للعلماء، وسراجًا للأئمة في ظلمة الظلماء، وهديةً للمهتدين كالنجوم في جَوْ السماء، وسلاحًا على القاصدين والأعداء، فصاروا في الدين يَنابِيعَ الحكم، وفي الشريعة مصابيحَ الظلم، عفا الله عنهم السيئات، وضاعف الله لهم الحسنات، ورفَع لهم في جَنَّاتِهِ الدرجات، كما أَخْبَرَ في كتابه عَالِمُ السِّرِّ والخفيات: ﴿والذين أوتوا العلم درجات﴾. والصلاة والسلام على شفيح العُصاة، وعلى آله وأصحابه [الذين] نالوا في روضات الجَنَّات، وفازوا عن نيران الدَّرَكَات. أمَّا بعدُ: فيقول المفتقر إلى رحمة ربه الغني، وليّ الدين بن خليل البكائي، عفا عنهما:

80 Bağdathî, *İzâh*, II, 9.

81 Bükâi, *Sırru'l-ümme*, *Riyad Mektebetü Merkezi'l-Melik Faysal li'l-Buhûs ve'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye* (Mikrofilm no: 3867-FH), vr. 1b-38a (Müstensih adı ve istinsah tarihi yoktur.).

82 Bükâi, *Sırru'l-ümme*, *Riyad Mektebetü Merkezi'l-Melik Faysal li'l-Buhûs ve'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye* (Mikrofilm no: 3867-FH), vr. 37b-38a. الحمد لله الذي هدانا لهذا وما كنا لنهتدي ق لولا أن هدانا الله. وقد بلغ مناقب الأئمة الأربعة بالإتمام على يد مؤلفه وليّ الدين بن خليل البكائي، غفر الله لهما ولأستاذة، ولمن دعا إليه، وللؤمنين والمؤمنات، يوم يقوم الحساب، وهو حسبي ونعم الوكيل، وصلى الله على سيدنا محمد أفضل نبي وأكرم رسل، وسلم تسليمًا كثيرًا، وأصحابه الطيبين الطاهرين، وعلى التابعين لهم بإحسان إلى يوم الدين، بجاه سيد المرسلين، سنة سبعين (ومائة) وألف من هجرة النبوة.

فلما رأيت أكثر الناس لا يعلمون مذهبهم في العمل، واشتغالهم بما لا ينفعهم، وإعراضهم عما يُقرّبهم إلى خالفهم: فقد خلج ببالي، وخطر في خيالي، أن أُعَلِّمَ لهم مذهب الإمام الأعظم، والهمام الأقدم، وسراج الأئمة، ليكون هديةً إلى الخاصّة والعامة، وبعثاً في روضات الجنة، فتوكلت على الله له الإحسان والمئة، فسَمَّيْتُ هذه الرسالة: «سِرُّ الأئمة»، وجعلتها مشتملةً على ثلاثة فصول. الفصل الأول: في مَنْقَبَةِ الإمام الأعظم، ومرتبَةِ الهمام الأفخم، وارث علوم المرسلين، سراج الؤلّة والدين، سلطان علماء الغرب والشرقين، وبرهانِ فقهاء العرب والعراقين. الفصل الثاني: في مناقب أعلم تلاميذه وأقدمهم ومشهورهم. الفصل الثالث: في مناقب أئمة الثلاثة: مالك بن أنس المدني، ومحمد بن إدريس الشافعي، وأحمد بن حنبل البغدادي.

3- *İhyâü'l-Kulüb* (إحياء القلوب)

Biyografi/bibliyografi kitaplarında zikredilmeyen bu çalışma Ümmet-i Muhammed'e dairdir.

Mukaddimeden (s. 33-34) sonra üç "bâb"dan oluşmaktadır.

Birinci Bâb: Ümmet-i Muhammed'in Faziletleri (s. 35-74).

İkinci Bâb: Ümmet-i Muhammed'in Özellikleri (s. 75-90).

Üçüncü Bâb: Ümmet-i Muhammed'in Amelleri (s. 91-111).

Bükâi'nin, kardeşlere hediye, dostlara hatıra olmak üzere yazdığı bu risalenin, şu ana kadar iki yazma nüshası ile Saïd Abdülfettâh tarafından yapılan tahkikli neşrini tespit edebildik.⁸³

Ferağ kaydına göre 11 Zilkade 1173 (25 Haziran 1760) tarihinde telifi tamamlanmıştır.⁸⁴

Başu şöyledir (s. 33-34):

بسم الله الرحمن الرحيم، وبه ثقّيتي. الحمد لله الذي أرسل حبيبه رحمةً للعالمين، وأنزل عليه القرآن المبين، وجعل أُمَّتَهُ خَيْرَ الأُمَمِ السالِفين. والصلاة والسلام على خيرِ خلقه محمدٍ الأمين، وعلى آله

83 Bükâi, *İhyâü'l-kulüb*, 1- *Mekke Mektebetü'l-Haremî'l-Mekkiyyi's-Serif-4468/1*, vr. 0b-9a ((Bu nüshanın hattı Bükâi'nin Babadağı'nda yazdığı dilekçenin [BOA, Fon Numarası: C. AS., Dosya: 66, Gömlek: 3129] hattına çok benzemektedir. Müstensih adı da zikredilmediğine göre, müellif hattı olma ihtimali yüksektir. Nüshanın tanıtımı için bkz. Muhammed b. Seyyid Ahmed Mutürrahmân vd., *el-Fihrisü'l-muhtasar li-mahtütâti Mektebeti'l-Haremî'l-Mekkiyyi's-Serif*, Riyad: Mektebetü'l-Melik Fehd el-Vataniyye, 1426/2006, III, 1244, no: 4557.); 2- *Câmiatü'l-Kahire-15386*, 30 vr. (Nüshanın başından ve sonundan fotoğraflar için bkz. Bir sonraki maddede zikredilecek neşir, s. 21-29); 3- *thk. Saïd Abdülfettâh*, Kahire: Dâru'l-Emîn, 1414/1993, 158 s. (metin, s. 32-111).

84 Bükâi, *İhyâü'l-kulüb*, Mekke Mektebetü'l-Haremî'l-Mekkiyyi's-Serif-4468/1, vr. 9a: Tahkikli neşir, s. 29 (yazmanın son sayfasının resmi), 111 (وقد وقع الفراغ من فضائل الأمة المرحومة الطيبة) 111 (وقد وقع الفراغ من فضائل الأمة المرحومة الطيبة) الممدوحة، [على يد مؤلفه وليّ الدين البكائى بن خليل، غفر الله لهما ولأستاذة]، ولمن دعا إليه، وللمؤمنين والمؤمنات، يوم يقوم الحساب، وهو حسبي ونعم الوكيل، وصلى الله [تعالى] على سيدنا محمد أفضل النبي وأكرم الرسل؛ وسلم تسليمًا كثيرًا، وأصحابه الطيبين الطاهرين، وعلى التابعين لهم بإحسان إلى يوم الدين، بجاه سيد المرسلين، [والحمد لله رب العالمين]، في [١١] ذي القعدة سنة ١١٧٣هـ.

وصحبه أجمعين. أما بعد: فيقول أقرُّ عباد الله الغني العلي، وأخوَّجهم إلى غفرانه وعفوه الجلي، ولطفه الخفي، المدعوُّ بين أمثاله وإخوانه بلفظ: «ولي الدين البُكائي»،...: لَمَّا أَحَبَّرَ اللهُ تَعَالَى فِي شَرَفِ هَذِهِ الْأُمَّةِ فِي كِتَابِهِ الْمُبِينِ: ﴿كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ...﴾ [سورة آل عمران: ٣/١١٠] الآية، وَأَحَبَّرَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي شَأْنِ أُمَّتِهِ فِي «الْمَصَابِيحِ» أَنَّهُ قَالَ: «مَثَلُ أُمَّتِي مَثَلُ الْمَطَرِ، لَا يُدْرَى: أَوَّلُهُ خَيْرٌ أَمْ آخِرُهُ؟...» الحديث: فَقَدْ خَلَجَ بِبَالِي، وَخَطَرَ فِي خِيَالِي، ذَاتَ لَيْلَةٍ فِي شَهْرِ الْغُفْرَانِ، بِعِنَايَةِ الْمَنَانِ، أَنْ أَكْتُبَ رِسَالَةً مُجْمَلَةً فِي شَرَفِ الْأُمَّةِ الْمَرْحُومَةِ هَدِيَّةً لِلْإِخْوَانِ، وَتَذَكُّرَةً لِلخُلَّانِ، فَسَمِّيتُ هَذِهِ الرِّسَالَةَ: «إِحْيَاءُ الْقُلُوبِ»، وَجَعَلْتُهَا مُشْتَمَلَةً عَلَى ثَلَاثَةِ أَبْوَابٍ، الْبَابُ الْأَوَّلُ: فِي ذِكْرِ فَضَائِلِهَا، الْبَابُ الثَّانِي: فِي ذِكْرِ خِصَائِصِهَا، الْبَابُ الثَّلَاثُ: فِي ذِكْرِ أَعْمَالِهَا...

4- Ravzatü'l-Cenne [fî Hakki'l-Mesâcid] (روضه الجنة [في حق المساجد])

Biyografi/bibliyografi kitaplarında zikredilmeyen bu çalışma meşhidler hakkında.

Mukaddimeden (vr. 10b) sonra beş “fasıl”dan oluşmaktadır.

Birinci Fasıl: Meşhidlerin fazileti hakkında (vr. 10b-12b).

İkinci Fasıl: Meşhidlere hürmet hakkında (vr. 12b-13b).

Üçüncü Fasıl: Meşhid inşâ edenin fazileti hakkında (vr. 13b-14a).

Dördüncü Fasıl: Cemâatin fazileti ve cemâati terkedenin sıkıntısı hakkında (vr. 14a-15b).

Beşinci Fasıl: Meşhidlerde özürsüz olarak dünya kelâmı konuşmak hakkında (vr. 15b-17b).

Bükâi'nin, kardeşlere, havâs ve avâmma hediye, Cennet bahçelerine vesile olmak üzere yazdığı bu risalenin, şu ana kadar sadece bir nüshasını tespit edebildik.⁸⁵

Ferağ kaydına göre, Evâhir-i (21-30) Cemâziyelevvel 1174 (29 Aralık 1761-7 Ocak 1762) tarihinde akşamla yatsı arasında telifi tamamlanmıştır.⁸⁶

Başî şöyledir:

85 Bükâi, *Ravzatü'l-cenne*, *Mekke Mektebetü'l-Haremî'l-Mekkiyyi's-Şerif-4468/2*, vr. 10b-17b (Bu nüshanın hattı Bükâi'nin Babadağ'ında yazdığı dilekçenin [BOA, Fon Numarası: C. AS., Dosya: 66, Gömlek: 3129] hattına çok benzemektedir. Müstensih adı da zikredilmediğine göre, müellif hattı olma ihtimali yüksektir. Nüshanın tanıtımı için bkz. Muhammed b. Seyyid Ahmed Muturrahmân vd., *el-Fihrisü'l-muhtasar li-mahtütâti Mektebeti'l-Haremî'l-Mekkiyyi's-Şerif*, III, 1266, no: 4658.).

86 Bükâi, *Ravzatü'l-cenne*, *Mekke Mektebetü'l-Haremî'l-Mekkiyyi's-Şerif-4468/2*, vr. 17b (فقد وقع الفراغ بتنميته، بحسن عون الله وتوفيقه، ووثاق همّة القلب وتدويقه، في يد عبد الضعيف مؤلفه، غفر الله له ولوالديه ولاستاده ولتلاميذه، في أواخر جمادى الأول في بين العشاءين، وهو العفو الغفور، وصلى الله على سيدنا محمد أفضل نبي وأكرم رُسُلٍ، وعلى آله وأصحابه أجمعين، سنة ١١٧٤ هـ.م.).

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ، وَبِهِ ثَقَّتِي. الحمد لله الذي أضاف المساجد إلى ذاته الكريم، وأذن أن تُرْفَع ويُذَكَّرَ فيها اسمه العظيم، وجعلها كروضات الجنة النعيم. والصلاة والسلام على محمد الذي خُلِقَ به العظيم، وعلى آله وأصحابه الذين نالوا بمداومة المساجد إلى دار المقيم. أما بعد: فيقول المفتقر إلى رحمة ربه الغني، ولي الدين البكائي،...: ولما كانت المساجد روضة من رياض الجنة، وروحة للمؤمنين الخاصة: فقد خلج ببالي، وخطر في خيالي، ذات يوم أن أكتب رسالة في حق المساجد لتكون هدية إلى الخاصة والعامة، وباعثاً إلى روضات الجنة،... فسئيت هذه الرسالة: «روضة الجنة»، وجعلتها مشتملة على خمسة فصول، الفصل الأول: في فضيلة المساجد، الفصل الثاني: في حُرمة المسجد، الفصل الثالث: في فضيلة باني المسجد، الفصل الرابع: في فضيلة جماعة المسجد، الفصل الخامس: في حديث الدنيا في المسجد. ...

F- ARAP DİLİNE DAİR ESERLERİ

Bükâî'nin Arap diline dair üç eserini tespit edebildik:

1- *Hazînetü'l-Ğilmân* (خزينة الغلمان)

Biyografi/bibliyografi kitaplarında zikredilmeyen⁸⁷ bu çalışma, meşhur *Emsile-i Muhtelife*'nin şerhidir.

Biyografi/bibliyografi kitaplarında *Hadikatü'l-'ulemâ* (حديقة العلماء) adıyla zikredilen,⁸⁸ fakat şu ana kadar hiçbir nüshasını tespit edemediğimiz eser, bu olmalıdır. Pek çok nüshası bulunmasına rağmen *Hazînetü'l-Ğilmân*'ın değil de bunun zikredilmesi ve el yazısında bu iki ismin birbirine karışmasının kolay oluşu bu kanaatimizi pekiştirmektedir.

Mukaddimesi Arapça, devamı Türkçe olan eserde *Emsile-i Muhtelife*'de yer alan 24 sığa soru-cevap metoduyla şerh edilmiştir.

Bükâî'nin zeki öğrencilerinden birinin isteği üzerine kaleme alınan bu çalışmanın şu ana kadar sekiz nüshasını tespit edebildik.⁸⁹

87 Sadece şu çalışmada adı ve iki nüshası zikrediliyor: Ali Rıza Karabulut vd, Mu'cem, V, 3887 (خزينة الغلمان في شرح الأمثلة المختلفة).

88 Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, I, 46; Bağdath, *Hediyetü'l-'arîfîn*, II, 501; a. mlf., *İzâh*, I, 399; Zirikî, *A'lâm*, VIII, 118; Kehhâle, *Mu'cem*, IV, 75.

89 Bükâî, *Hazînetü'l-Ğilmân*, 1- *Bağdath Vehbi-2046*, vr. 344b-355a (Müstensih adı ve istinsah tarihi yoktur.); 2- *Yazma Bağışlar-1758*, vr. 59b-72a (Müstensih: Köprü Mahallesi İmamı es-Seyyid Mehmed b. Ahmed. İstinsah tarihi: 1187 [1773-1774].); 3- *Balıkesir İl Halk Ktp-42/4*, vr. 69b-74a (Müstensih adı ve istinsah tarihi yoktur.); 4- *Kastamonu YEK-KHK2481*, vr. 1b-14a (İstinsahın fereğ kaydı vardır; ancak "Zilkade yatsından sonra" ve "Kostantiniye" ifadelerinden başka bir bilgi yoktur.); 5- *Milli Ktp. Ankara Adnan Ötügen İl Halk Ktp-4166/3*, vr. 19b-29a (Müstensih adı ve istinsah tarihi yoktur.); 6- *Milli Ktp. Cankırı İl Halk Ktp-81/10*, vr. 146b-162a (Müstensih adı ve istinsah tarihi yoktur.); 7- *Milli Ktp. Tokat Zile İlçe Halk Ktp-222/2*, vr. 1b-18a (Müellifin nüshasından istinsah edilmiş. Müstensih adı yoktur. İstinsah tarihi: 1222 [1807-1808]). Bu nüshanın fereğ kaydını önemine binaen aynen veriyoruz: "Bu nüsha-i şerîfi tertib eden **Belde-i Kostantiniyyede vâkı İmâm-ı Câmî-i Kâdiâsker olan Şeyh el-Hâc Velîyyüddin el-Bükâî** olmağla kendi hattıyla kitâbet olunan nüshadan istinsâh olundu. Hak Teâlâ kendiden râzı ola, vâlideynine rahmet eyleye. Âmin yâ Muîn. Sene 1222".);

Ferağ kaydına göre, İstanbul'da Zilkade 1160 (Aralık 1747-Ocak 1748) yılında yatsıdan sonra telifi tamamlanmıştır.⁹⁰

Başı şöyledir:

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ. الْحَمْدُ لِلَّهِ الْمَلِكِ السَّتَّارِ، الْكَرِيمِ الْعَزِيزِ الْغَفَّارِ، الَّذِي بِيَدِهِ الْمُلْكُ وَهُوَ الْوَاحِدُ الْقَهَّارُ. وَالصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ عَلَى سَيِّدِ الْأَنْبِيَاءِ وَسَيِّدِ الْأَبْرَارِ، وَعَلَى آلِهِ وَأَصْحَابِهِ الْأَخْيَارِ. وَبَعْدُ: يَقُولُ الْمُفْتَقِرُ إِلَى رَحْمَةِ رَبِّهِ الْغَنِيِّ، وَلِيِّ الدِّينِ بْنِ خَلِيلِ الْبُكَائِيِّ: قَدْ سَأَلْتَنِي بَعْضُ أَرْكَبَاءِ طَلَابِي أَنْ أَجْمَعَ لَهُ شَرْحًا عَلَى «الْأَمْثَلَةِ الْمُخْتَلَفَةِ»: يَنْطَلِقُ بِلِسَانِ التُّرْكِيَّةِ، وَيَشْمَلُ عَلَى الْقَوَاعِدِ الْجَزَائِيَّةِ، فَأَجَبْتُهُ، وَشَرَحْتُ عَلَى «الْأَمْثَلَةِ الْمُخْتَلَفَةِ» شَرْحًا عَلَى الْإِجْمَالِ، وَصَدَرْتُ عَلَى لِسَانِ التَّرْجَمَانِ، فَسَمَّيْتُهُ: «حَزْرِيَّةَ الْعُلَمَانِ».

İlem: Her musannifin de'bindendir ki kitabının evvelinde yedi şey zikretmek; üçü vâcibetü'l-isti'mâl, dördü câzietü'l-isti'mâl. Vâcibetü'l-isti'mâl olan: "Bismillâh" ve "Elhamdülillâh" ve "es-Salât ale'n-Nebî aleyhisselâm". Câzietü'l-isti'mâl olan: "İsm-i kitâb", "fenn-i kitâb", "ta'dâd-i fusûl", "tebyîn-i garaz". **Va'lem:** ...

2- Mükâşefetü'l-İ'râb (Mekâşefe-i İcrab)

Biyografi/bibliyografi kitaplarında zikredilmeyen bu eser, 'Avâmîl-i Cedîd'in metni üzerine yapılmış bir i'râb/mu'rib çalışmasıdır.

Bükâi'nin, *Zübdetü'l-kavâ'id*'in ikinci versiyonunda esmâ-i sitt'e'nin irâbı konusunu şerh ederken "Mu'rib'ime bak" diyerek bizzat zikrettiği⁹¹ bu çalışmanın sadece bir nüshasını tespit edebildik.⁹²

Ferağ kaydına göre, Gurre-i [1] Receb 1161 (27 Haziran 1748) tarihinde telifi tamamlanmıştır.⁹³

Başı şöyledir:

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ. الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي فَضَّلَ بَنِي آدَمَ بِالْعِلْمِ وَالْعَمَلِ عَلَى جَمِيعِ الْعَالَمِ. وَالصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ عَلَى مُحَمَّدٍ سَيِّدِنَا (وَسَيِّدِ الْعَرَبِ وَالْعَجَمِ)، وَعَلَى آلِهِ وَأَصْحَابِهِ يَتَابِعِ الْعُلُومَ وَالْحِكْمَ. وَأَمَّا

8- *Medine Mektebetü'l-Melik Abdilaziz, Mecmûatü Ârif Hikmet-6/4*, vr. 260a-268b (Müellifin te'liften ferâğ kaydı vardır. Müstensih adı ve istinsah tarihi yoktur.).

90 Bükâi, *Hazinetü'l-gülmân*, Medine Melik Abdülaziz Ktp., Mecmûatü Ârif Hikmet-6/4, vr. 268a. تَمَّتْ هَذِهِ النُّسخة الشريفة المباركة الميمونة في يد العبد الضعيف النحيف الحقيير المذنب المُستعزق في أَبْحَارِ الخطايا وَعُمَانِ المعاصي، المحتاج إلى رحمة رَبِّهِ الرَّحِيمِ الْغَفُورِ الْعَفُوفِ الْعَافِي، الَّذِي يَغْفِرُ لَهُ غَفْرَانَهُ عَلَى جَمِيعِ الْمُتَعَصِّينَ الْحَاجِي وَلِي الدِّينِ الْبُكَائِيِّ، إِمَامِ جَامِعِ قَاضِي عَسْكَرِ غَفَرِ اللَّهُ لَهُ وَلِوَالِدَيْهِ. وَقَعَ الْفَرَاغُ مِنْهَا فِي ذِي الْحِجَّةِ الْمَرْغُوبَةِ بَعْدَ الْعِشَاءِ الَّذِي هُوَ مِنْ أَشْرَفِ السَّاعَاتِ. كُتِبَتْ فِي بِلْدَةِ قُسْطَنْطِينِيَّةِ الَّتِي [هِيَ] مَكَانَ الْعَالَمِينَ الْعَامِلِينَ، جَعَلَهَا اللَّهُ تَعَالَى وَأَهْلَهَا فِي حِفْظِهِ فِي جَمِيعِ الْأَحْيَانِ (وَالْأَزْمَانِ، سَنَةَ ١١٦١ هـ).

91 Bükâi, *Zübdetü'l-kavâ'id*, İzmir Millî Kütüphanesi-1777, vr. 39b; Millî Ktp-4903/1, vr. 79b-88a (ولها وجوه في إعرابها، وانظر إلى «معربي»، فرأيت نُكْتًا عظيمة). Birinci versiyonda zikredilmez. Bkz. Bükâi, *Zübdetü'l-kavâ'id*, Köprülü Ktp., Mehmed Asım Bey-23, vr. 81b.

92 Bükâi, *Mükâşefetü'l-i'râb*, *Medine Mektebetü'l-Melik Abdilaziz, Mecmûatü Ârif Hikmet-6/3*, vr. 212b-259b (Müellifin te'liften ferâğ kaydı vardır. Müstensih adı ve istinsah tarihi yoktur.).

93 Bükâi, *Mükâşefetü'l-i'râb*, Medine Melik Abdülaziz Ktp., Mecmûatü Ârif Hikmet-6/3, vr. 259b. هذا آخر ما أوردناه من الإعراب، على «عوامل» الشيخ الكامل المرشد إلى الصواب، إعانةً لطلبة الكرام، بعون الملك العلام، والمَرْجُوِّ مِنَ الْإِخْوَانِ، مِنْ ذَوِي الْعِرْفَانِ، إِصْلَاحٌ مَا يَقْبَلُ الْإِصْلَاحَ. اللَّهُمَّ اجْعَلْهُ خَالِصًا لَوَجْهِكَ الْكَرِيمِ، وَسَبَبًا لِحَزْبِ الشُّبُهَاتِ، يَوْمَ لَا يَنْفَعُ مَالٌ وَلَا بَنُونَ، إِلَّا مَنْ آتَى اللَّهَ بِقَلْبٍ سَلِيمٍ. وَصَلَّى اللَّهُ عَلَى مُحَمَّدٍ الَّذِي لَهُ الشَّفَاعَةُ الْكَبِيرَى يَوْمَ الْحِسَابِ، وَعَلَى (آلِهِ وَأَصْحَابِهِ أَجْمَعِينَ). قَدْ تَبَيَّرَ الْإِتِمَامُ، بِعَوْنِ الْمَلِكِ الْعَلَامِ، فِي غُرَّةِ رَجَبِ شَرِيفِ سَنَةِ ١١٦١ هـ.

بعد: فيقول المفتقر إلى رحمة ربه الغني، ولي الدين بن خليل البكائي، ... الساكن بمدينة قسطنطينية طيبة، ... لَمَّا كان كتاب «العوامل» المعروف بـ«العوامل الجديد»، في القريب والبعيد، لمولانا أفضل المتأخرين، ... محمد بن پير علي البرگوي، ... كتابًا فاخرًا، ومختصرًا مفيدًا، ... سألني بعض أذكباء طلابي أن أُعَرِّبَهُ إعرابًا ... فَأَجَبْتُ إلى مَسْئُولِهِمْ، ... وَسَمَّيْتُهُ: «مُكَاشَفَةُ الإِعْرَابِ» ...

3- Zübdetü'l-Kavâ'id [ve] 'Ukdetü'l-Fevâ'id (زبدة القواعد [و] عقدة الفوائد)

Çalışmamızın konusu olan bu eser, bir sonraki bölümde genişçe tanıtılabaktır.

Yukarıda zikredilenler dışında, hakkında herhangi bir bilgiye ulaşamadığımız ve adından hareketle de bir başlık altına yerleştiremediğimiz *Gâyetü'l-merâm* (مغاية المرام) adlı bir eser daha Bükâî'ye nisbet edilmektedir.⁹⁴

Son olarak, Bükâî'nin eserlerini toplu halde aşağıdaki tabloda kronolojik olarak listeleterek bu bölümü kapatmak istiyoruz (Te'lif tarihini tespit edebildiklerimizi öne aldık; edemediklerimizi sona bıraktık.).

	Te'lif Tarihi	Adı
1	Zilkade 1160 (Aralık 1747-Ocak 1748)	<i>Hazînetü'l-ğulmân</i>
2	Gurre-i [1] Receb 1161 (27 Haziran 1748)	<i>Mükâşefetü'l-i'râb</i>
3	1163 (1750)'den önce	<i>Şerhu'l-erba'in</i>
4	Zilhicce 1163 (Kasım 1750)	<i>Şerhu's-Şifâ</i> (1. Cild)
	15 Muharrem 1165 (3 Aralık 1751)	<i>Şerhu's-Şifâ</i> (2. Cild)
5	25 Cemâziyelevvel 1166 (30 Mart 1753)	<i>İzâhu'l-müşkilât</i>
6	Evâil-i (1-10) Rebiulâhir 1167 (26 Ocak-4 Şubat 1754)	<i>İzâhu'l-mestürât</i>
7	16 Ramazan 1167 (7 Temmuz 1754)	<i>Kimyâü'l-Âşikîn</i>
8	9 Rebîulevvel 1169 (13 Aralık 1755)	<i>Ravzatü'r-reyâhîn+Münşe'âtü'l-mülûk</i> (1. Versiyon)
9	Evâil-i (1-10) Şâban 1169 (1-10 Mayıs 1756)	<i>Teşîru Süreti'l-İhlâs / Erbe'üne hadîsen fi fazileti Süreti'l-İhlâs</i>
10	17 Zilkâde 1169 (13 Ağustos 1756)'dan önce	<i>Risâle fi beyâni iskât's-salât</i>

94 Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, I, 46; Bağdatlı, *Hediyetü'l-ârîfin*, II, 501. Sadece bir tahmin olmak üzere *Gâyetü'l-merâm*'in, Bükâî'nin adını tespit edemediğimiz hac ve umre ile ilgili risâlesinin adı olma ihtimalinden söz edebiliriz. Zira bu isim "*el-Beledü'l-harâm*" vb. ifadelerle secili yapılabilir.

11	1170 (1756-57)	<i>Sırru'l-ümme</i>
12	Evâhir-i (21-30) Rebiulevvel 1171 (3-12 Aralık 1757)	<i>Nûru'l-ebşâr fî hakkî'l-ebâr</i>
13	1171 (1757-58)	<i>'Uyûnü'l-ahbâr</i>
14	11 Zilkade 1173 (25 Haziran 1760)	<i>İhyâü'l-kulüb</i>
15	Evâhir-i (21-30) Cemâziyelevvel 1174 (29 Aralık 1761-7 Ocak 1762)	<i>Ravzatü'l-Cenne [fî hakkî'l-mesâcid]</i>
	1177 (1763-64)	<i>Ravzatü'r-reyâhîn</i> (2. Versiyon)
	1178 (1764-65)	<i>Münşe'âtü'l-mülûk</i> (2. Versiyon)
16	16 Rebiulevvel 1182 (31 Temmuz 1768)'dan önce	<i>Zübdetü'l-Kavâ'id [ve] 'Ukdetü'l-Fevâ'id</i>
17		<i>'Akâidü'l-Ebrâr ve Hilâfîhâ 'Akâidü Ehlî'n-Nâr</i>
18		Hac ve Umre Risâlesi
19		<i>Gâyetü'l-merâm</i>

III- ZÜBDETÜ'L-KAVÂ'İD'İN TAHLİLİ

Bu bölümde önce Bükâî'nin çalışmamızın konusu olan *Zübdetü'l-kavâ'id [ve] 'ukdetü'l-fevâ'id* (زبدة القواعد [و] عقدة الفوائد) adlı *'Avâmil-i Cedîd* şerhi hakkında genel bilgiler verilecek, ardından eserin muhtevâsı iki versiyonuna göre tanıtılacak, metoduyla ilgili tespitler sıralanacak ve son olarak tespit edilen kaynakları listelenecektir.

A- GENEL BİLGİLER

Burada eserin; adı, Bükâî'ye âdiyeti, başı ve sonu, yazılış sebebi, yazılış tarihi ve yazma nüshaları gibi genel özellikleri tanıtılacaktır.

1- Adı

Eserin adı, versiyonlarına göre küçük bir farklılık arz etmektedir. Birinci versiyona göre yazılmış olan Mehmed Asım Bey-23 nüshasında *Zübdetü'l-kavâ'id ve 'ukdetü'l-fevâ'id* (زبدة القواعد وعقدة الفوائد) şeklinde iken,⁹⁵ ikinci versiyona göre yazılmış olan nüshalarda aradaki vâv harfi atılarak *Zübdetü'l-kavâ'id 'ukdetü'l-fevâ'id* (زبدة القواعد عقدة الفوائد) şekline dönüştürülmüştür.⁹⁶

95 Bükâî, *Zübdetü'l-kavâ'id*, Mehmed Asım Bey-23, vr. 50b (Besmelenin üstünde kırmızı mürekkeple yazılı), 51b (Mukaddimede müellifin kendi ifadesi).

96 Bükâî, *Zübdetü'l-kavâ'id*, İzmir Milli Ktp-1777, vr. 3b (Besmelenin üstünde serlevha içindeki bölümde kırmızı mürekkeple yazılı), 4b (Mukaddimede müellifin kendi ifadesi); Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu-4903, vr. 1b (Besmelenin üstünde serlevha içindeki bölümde kırmızı mürekkeple yazılı), 4a (Mukaddimede müellifin kendi ifadesi).

2- Bükâi'ye âidiyeti

Biyografi/bibliyografi kitaplarında zikredilmese de⁹⁷ bu eserin Bükâi'ye âidiyetinde herhangi bir şüphe yoktur. Zira müellif, diğer eserlerinde olduğu gibi, bunda da hem mukaddimede⁹⁸ hem yeri geldikçe metin içinde⁹⁹ hem de teliften ferağ kaydında¹⁰⁰ kendi adını açıkça zikretmiştir.

3- Başı ve Sonu

Zübdetü'l-kavâ'id'in başı şöyledir:¹⁰¹

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ. الحمدُ لله الذي جعل العلم زِينًا للعلماء، وسراجًا للطلالين في ظلمة الظلماء، وهديةً للمهتدين كالنجوم في جَوْ السماء، وسلاحًا على القاصدين والأعداء، فصاروا في الدين يَنابِيعَ الحكم، وفي الشريعة مصابيحَ الظُّلم، عفا الله عنهم السيئات، وضاعف الله لهم الحسنات، ورفع لهم في جنَّاته الدرجات، كما أَخْبَرَ في كتابه عَالِمُ السِّرِّ والخَفِيَّاتِ: ﴿والذين أوتوا العلم درجات﴾. والصلاة والسلام على شفيع العُصاة، وعلى آله وأصحابه [الذين] نالوا روضاتِ الجنَّاتِ، وفازوا عن نيرانِ الدركات. أمَّا بعدُ: فيقول أفقر عباد الله الغنيَّ العليِّ، وأحوجُهم إلى غفرانه وعفوه الجليِّ، وكرمه الوفيِّ، ولطفه الخفيِّ، المدعوُّ بين أمثاله وإخوانه بلفظ «وليِّ الدين البكائيِّ»، المعترفُ بقصوره ونقصانه وعجزه، فَتَبَّهَ اللهُ تعالى على منهج الصدق والسداد، في العمل والقول والاعتقاد، وأناله آماله، وكلَّ من دعا له، عروس المقال، وبديع الجمال: لما كان «علم النحو» في الكلام، كالمُلمح في الطعام، والأساس في المقام، كالأب في الغلام، والمدار في المراد، كالدُر في الأنام: فقد خلع ببالي، وخطر في خيالي، أنُ أشرح الكتابَ المسَمَّى بـ«العوامل الجديد»، المعروف في القريب والبعيد، ... لمولانا أفضل المتأخِّرين، وخاتم المحقِّقين، ...، محمد بن پير علي البرگوي، عفا عنهما العفو العليِّ، ...، فشرحتُ شرحًا مختصرًا مفيدًا نافعًا جميلًا، شاملًا من القواعد، مُعْتَبِرًا عن الغير، معترفًا بقلَّة بضاعتي، وعلل وجودي، وكثرة شغلي، ومتوكِّلاً على الله، وبه ملتجئِي، ليكونُ ذخرا لآخرتي يوم الأحزان، وزيَّناً للطلالين العطشان، وهديةً للمُلتَمِسِينَ الإخوان، وتحفةً للمُقتَسِبِينَ الحُلَّان، وباعثًا لنجاتنا عن النيران، ودرجاتنا في روضات الجنان، إذا عَمِلُوا بها الإخوان، ودَعَوْا إلينا بالغفران، من جناب الدِّيَّان، إنَّه المُعْطِي المَنَّان، وعليه الاعتماد والتُّكَلُّان، فسَمِّيتُ هذا الكتاب: «زبدة القواعد [و] عقدة الفوائد»، ...

Zübdetü'l-kavâ'id'in sonu şöyledir:¹⁰²

هذا آخرُ ما أوردناه من القواعد على «عوامل» الشيخ الكامل المرشد إلى الصواب إعانةً للطلَّبة الكرام، يعون الملك العلام، وأرجو من الإخوان، من ذوي العرفان إصلاح ما يقبل الإصلاح. فقد وقع الفراغُ

97 Sadece şu çalışmada adı ve üç nüshası zikrediliyor: Ali Rıza Karabulut vd, *Mu'cem*, V, 3887 (زبدة القواعد وعقدة الفوائد في شرح عوامل البرکوي - في النحو).

98 Bükâi, *Zübdetü'l-kavâ'id*, İzmir Milli Ktp-1777, vr. 3b.

99 Bükâi, *Zübdetü'l-kavâ'id*, İzmir Milli Ktp-1777, vr. 19a, 20b, 21a, 21b, 24a, 24b, 25a, 26b, 31a, 33b.

100 Bükâi, *Zübdetü'l-kavâ'id*, İzmir Milli Ktp-1777, vr. 41a.

101 Bükâi, *Zübdetü'l-kavâ'id*, İzmir Milli Ktp-1777, vr. 3b-4b.

102 Bükâi, *Zübdetü'l-kavâ'id*, İzmir Milli Ktp-1777, vr. 41-a-41b.

بتنميقة، بحسن عون الله وتوفيقه، ووثاقِ همّة القلب وتذويقه، ومزيد محض الحبّ وتشويقه، على يد مؤلفه، وليّ الدين البكائي، غفر الله له ولمن دعا إليه، في أواخر جمادى الأول في يوم الأحد [أواخر جمادى الآخر بعد العشاء]، ودعوتُ إلى الله مستمداً في ساحة كرمه الذي لا يُردُّ السائل في بابه، ورجوتُ إجابته في حق النشر والشكر على الإحسان، إنّ شكره غير مقدور، إلا أنّ العاجز بعد السعي معذور، وهو حسبي ونعم الكيل. والصلاة والسلام على خير الأنام، وعلى آله وأصحابه الكرام، عدد ما يُرسم بالأفلام، ما دام الابتداء والاختتام، والحمد لله ربّ العالمين. (نظم): حمد لله اولدي اتمام ميسر لطف حق/اشبو وقتمه خدانك ايلديكي لطفه بق//عامل اولنر عمل ايتدكجه ايدرسه دعا/دولت دارين ویرسون ديرمکه حق [باري] آکا//یادگار اولمق ایچوندر بو فقیردن بر اثر/یوخسه [یوقسه] لا والله دکدر دوستلره عرض هنر//اومارم که بو کتابم اوله مقبول کبار/رغبت ايله طالب علم ایچره بوله اشتهار//ایده مز بونلردن استغنا وضعی وگر خبییر/حظ آلور بو معرفندن گر رفیع وگر صغیر//...

4- Yazılış Sebebi

Bükâi, mukaddimede eserin yazılış sebebini özetle şöyle anlatıyor:

Nahiv ilmi yemekteki tuz gibi önemlidir. Sarf ilmi ilimlerin anası ise, nahiv ilmi de babasıdır. Bundan dolayı aklıma nahiv ilmüne dair olan 'Avâmil-i Cedîd' adlı kitabı şerh etmek geldi. Zira o, öğrenciler için çok faydalıdır ve büyük âlim İmam Birgivi'ye aittir. Sonunda, yetersizliğimi, bedenî rahatsızlıklarımı ve meşguliyetlerimin çokluğunu itiraf etmekle birlikte, Allah'a dayanıp sığınarak, âhiretim için bir birikim, ilme susayan öğrenciler için bir su, talepte bulunan dostlar için bir hediye, cehennemden âzad olmamız ve cennette yüksek derecelere nâil olmamız için bir vesîle olmak üzere, muhtasar ve müfid, gerekli kaideleri kapsayan ve öğrenciyi başka kitaplardan müstağni kılan bir şerh yazdım.¹⁰³

5- Yazılış Tarihi

Bükâi'nin eserin sonuna teliften ferağ kaydı koymasına rağmen, maalesef ulaşabildiğimiz nüshaların müstensihlerinden kimisinin ay ve günü (Evâhir-i Cemâziyelevvel Pazar)¹⁰⁴ veya ay, gün ve vakti (Evâhir-i Cemâziyelâhir yatsıdan sonra)¹⁰⁵ vermekle birlikte yılı istinsah yılına çevirmeleri, kimisinin de müellifin ferağ kaydını kendisine mal etmeye çalışması¹⁰⁶ sebebiyle eserin yazılış tarihini tespit edemedik.

103 Bükâi, *Zübdetü'l-kavâ'id*, İzmir Milli Ktp-1777, vr. 3b-4b.

104 Bükâi, *Zübdetü'l-kavâ'id*, Mehmed Asım Bey-23, vr. 87b (فقد وقع الفراغ ... على يد مؤلفه ولي الدين) (البكائي ... في أواخر جمادى الأول في يوم الأحد ... سنة ٩٩١١. كتبه الحقير الفقير عمر بمعلم الصبيان ببلدة بندرکلی).

105 Bükâi, *Zübdetü'l-kavâ'id*, İzmir Milli Ktp-1777, vr. 41a-41b (فقد وقع الفراغ ... على يد مؤلفه ولي الدين) (البكائي ... في أواخر جمادى الآخر بعد العشاء ... قد وقع الفراغ في اليوم السادس عشر من شهر ربيع الأول سنة اثني وثمانين (وومائة وألف).

106 Bükâi, *Zübdetü'l-kavâ'id*, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu-4903, vr. 91a (فقد وقع الفراغ ...). (على يد محمد أمين رفيع ... في إحدى وعشرين من شهر ربيع الأول لسنة مائتين وألف).

Ancak ikinci versiyonun nüshalarından olan İzmir Millî Kütüphanesi-1777 nüshasının sonundaki 16 Rebîulevvel 1182 (31 Temmuz 1768 Pazar) tarihinin, müellif hayattayken istinsah edilmesi ve müstensih adının bulunmamasına nazaran, ikinci versiyonun telif tarihi olarak kabul edilmesi mümkündür.¹⁰⁷

6- Yazma Nüshaları

Zübdetü'l-kavâ'id'in şu ana kadar, biri birinci versiyon, üçü ikinci versiyon olmak üzere, dört nüshasını tespit edebildik:

a) Köprülü Kütüphanesi, Mehmed Asım Bey Bölümü, nr. 23, vr. 50b-87b.

Mecmûanın 3. Risâlesidir. Eserin birinci versiyonunun nüshasıdır. Besmelenin üstünde kırmızı mürekkeple: (هذه كتاب زبدة القواعد وعقدة الفوائد) yazılı. Nesih yazı. Başlıklar, başlık mâhiyetindeki kelimeler, şatbeler, 'Avâmil'in metni ve kenarlardaki matlablar kırmızı. Kenarlarda, matlablar dışında, yer yer tashihler ve (منه) rumuzlu notlar var. Müstensih: Bindirekli (بندرکلی) Beldesinde Sıbyân Muallimi Ömer. İstinsah tarihi: 1199 (1784-85).¹⁰⁸

b) İzmir Millî Kütüphanesi, nr. 1777, vr. 3b-41b.

Eserin ikinci versiyonunun nüshasıdır. Serlevhanın içindeki bölmede kırmızı mürekkeple: (هذا كتاب زبدة القواعد عقدة الفوائد) yazılı. Serlevhalı, tezhipli, çerçeveli. Güzel bir ta'lik yazı. Başlıklar ve başlık mâhiyetindeki kelimeler kırmızı. 'Avâmil'in metninin üzeri çoğu yerde kırmızı mürekkeple çizilmiş. Kenarlarda çok az sayıda matlab ve bazı notlar var. Müstensih adı yok. İstinsah tarihi (ikinci versiyonun telif tarihi olma ihtimali de var): 16 Rebîulevvel 1182 (31 Temmuz 1768 Pazar).¹⁰⁹

c) Milli Kütüphane, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, nr. 4903/1, vr. 1b-91b.

Eserin ikinci versiyonunun nüshasıdır. Serlevhanın içindeki bölmede kırmızı mürekkeple: (هذا كتاب زبدة القواعد عقدة الفوائد) yazılı. 7b-18a arasındaki varaklar yapışık olduğu için çekimi yapılamamış. Serlevhalı, tezhipli, çerçeveli. Güzel bir nesih yazı. Başlıklar ve başlık mâhiyetindeki kelimeler kırmızı. 'Avâmil'in metninin üzeri çoğu yerde kırmızı mürekkeple çizilmiş. Kenarlarda matlablar ve (منه) rumuzlu notlar var. Müstensih: Mehmed Emin Refî. İstin-

107 Bükâi, *Zübdetü'l-kavâ'id*, İzmir Milli Ktp-1777, vr. 41a-41b.

108 Nüshanın tanıtımı için ayrıca bkz. Ramazan Şeşen vd, *Fihrisü mahtûtâti Mektebeti Köprülü*, İstanbul: IRCICA, 1406/1986, III, 20. İSAM'ın Türkiye Kütüphaneleri VT'nda eserin adı: "*Zübdetü'l-Kavâ'id ve Umdetü'l-Fevâ'id*" şeklinde kayıtlıdır.

109 Nüshanın tanıtımı için ayrıca bkz. Ali Yardım, *İzmir Millî Kütüphanesi Yazma Eserler Kataloğu*, İzmir 1994, II, 398.

sah tarihi: 21 Rebîulevel 1200 (22 Ocak 1786 Pazar). Müstensih teliften ferağ kaydını, müellif adını ve telif tarihini değiştirerek istinsahtan ferağ kaydına dönüştürmüştü.

d) Bağdat, Mektebetü'l-Methafî'l-'Irâkî, nr. 710.

Bu nüsha, adına bakılırsa (arada “ve” bağlacı yok) ikinci versiyonun nüshası olmalıdır. Üsâme Nâsır en-Nakşebendî'nin verdiği bilgilere göre: Güzel bir yazısı olup, 1271 (1854) yılında istinsah edilmiştir, 96 varaktır.¹¹⁰

B- MUHTEVÂSI

Zübdetü'l-kavâ'id esasında '*Avâmil-i Cedîd*'in memzûc metodla yazılmış bir şerhi olmakla birlikte, şârih (Bükâî) tarafından, öğrenciyi diğer kitaplardan müstağni kılmak amacıyla, şerh dışında iki bölüm ilâve edilmiştir.

Eserin bütün bölümlerinin sıralanışını, versiyonlara göre, şöyle tablolaştırabiliriz:

Mehmed Âsım Bey-23 (1. Versiyon)	Vr.	İzmir Millî Ktp-1777 (2. Versiyon)	Vr.
1- Mukaddime	50b-51b	1- Mukaddime	3b-5a
2- Birinci İlâve Bölüm	51b-58a	2- Birinci İlâve Bölüm	5a-13b
3- ' <i>Avâmil</i> 'in Şerhi	58a-82b	3- İkinci İlâve Bölüm	13b-18a
4- İkinci İlâve Bölüm	83a-87a	4- ' <i>Avâmil</i> 'in Şerhi	18a-41a
5- Te'liften Ferağ Kaydı	87a-87b	5- Te'liften Ferağ Kaydı	41a-41b

Şimdi, ikinci versiyonun sıralamasına göre, eserin bölümlerinin içerikleri hakkında daha ayrıntılı bilgi verebiliriz:

1- Mukaddime

Bükâî, mukaddimesine besmele, hamdele ve salvele ile başlar. Sonra kendi adını zikredip dua eder. Eserin yazılış sebebine girizgâh olmak üzere, nahiv ilminin öneminden (Sarf ve nahiv ilimlerinin önemine dair 3 beyitlik Türkçe bir nazım var.) bahseder. Bundan dolayı nahiv ilmine dair '*Avâmil-i Cedîd*' kitabını şerhetmeyi düşündüğünü belirtir. Bu vesileyle nahiv ilminin öğretilmesinde '*Avâmil-i Cedîd*' kitabının ne kadar faydalı olduğunu ('*Avâmil*'in medhine dair 3 beyitlik Türkçe bir nazım var.) ve '*Avâmil*'in müellifi olan İmâm Birgivi'nin (ö. 981/1573) faziletlerini anlatır (Birgivi'nin medhine dair 8 beyitlik Türkçe bir nazım var). Sonunda yetersizliğini, bedenî rahatsızlıklarını ve meşguliyetlerinin çokluğunu itiraf etmekle birlikte, Allah'a dayanıp

¹¹⁰ İstenen fâhiş fiyat sebebiyle görme imkânı bulamadığımız bu nüshanın tanıtımı için bkz. Üsâme Nâsır en-Nakşebendî, *el-Mahtûtâtü'l-luğaviyye fî Mektebeti'l-Methafî'l-'Irâkî*, Bağdat: Müdiriyyetü's-Sekâfeti'l-Âmme, 1968, s. 34-35.

sığınarak, âhireti için bir birikim, ilme susayan öğrenciler için bir su, talepte bulunan dostlar için bir hediye, cehennemden âzad olmak ve cennette yüksek dereceler kazanmak için bir vesile olsun diye, muhtasar ve müfid, gerekli kaideleri kapsayan ve öğrenciyi başka kitaplardan müstağni kılan bir şerh yazdığını ve bu şerhe *Zübdetü'l-kavâ'id* [ve] '*ukdetü'l-fevâ'id* adını verdiğini söyler.¹¹¹

2- Birinci İlâve Bölüm

Bükâî, mukaddimeden hemen sonra "*Allâh'ın lütf u keremiyle, esas maksada başlamadan önce, inşâallâh bazı Rabbânî âlimlerin eserlerinde bulunduğum bazı dağınık kâideleri ve ilgili fâideleri zikredeceğiz*" diyerek takdim ettiği bu bölüme başlar. Bu kâide ve fâideleri, "öğrenciyi imtihana alıştırmak" ve "soru soranları susturmak" amacıyla "soru - cevap" (فإن قيل - قلت) metoduyla açıkladığını belirtir.¹¹²

Bükâî, bu bölümde nahiv, lügat, belâgat, mantık, edâtlar ve furûkla ilgili, birinci versiyonda 59, ikinci versiyonda 66 konuyu ele almıştır ki bunların bazıları sıralama ve içerik bakımından versiyonlara göre farklılık arz etmektedir. Ayrıntılar için aşağıdaki tabloya bakılabilir:

Mehmed Âsım Bey-23 (1. Versiyon)	Vr. 51b- 58a	İzmir Millî Ktp-1777 (2. Versiyon)	Vr. 5a-13b
1- (=) Niçin Sarf Nahivden önce okunur?	51b	1- (=) Niçin Sarf Nahivden önce okunur?	5a
2- (=) "Nahv" kelimesi lügatta kaç manaya gelir?	52a	2- (=) "Nahv" kelimesi lügatta kaç manaya gelir?	5a
3- (=) "Nahv" in ıstılahî manası nedir?	52a	3- (=) "Nahv" in ıstılahî manası nedir?	5a
4- (=) "Kelime" nedir?	52a	4- (=) "Kelime" nedir?	5a
5- (=) "İsim" nedir?	52a	5- (=) "İsim" nedir?	5b
6- (=) İsmın özellikleri nelerdir?	52a	6- (=) İsmın özellikleri nelerdir?	5b
7- (=) "Fiil" nedir?	52b	7- (=) "Fiil" nedir?	5b
8- (=) Fiilin özellikleri nelerdir?	52b	8- (=) Fiilin özellikleri nelerdir?	5b
9- (=) "Harf" nedir?	52b	9- (=) "Harf" nedir?	5b
10- (=) "Lafz" ile "kelime" arasındaki fark nedir?	52b	10- (=) "Lafz" ile "kelime" arasındaki fark nedir?	5b
11- (=) "İsim cümlesi" nedir?	52b	11- (=) "İsim cümlesi" nedir?	5b

111 Bükâî, *Zübdetü'l-kavâ'id*, Mehmed Asım Bey-23, vr. 50b-51b; İzmir Millî Ktp-1777, vr. 3b-5a.

112 Bükâî, *Zübdetü'l-kavâ'id*, Mehmed Asım Bey-23, vr. 51b; İzmir Millî Ktp-1777, vr. 5a (ونحن نذكر بيمينه وكرمه إن شاء الله تعالى قبل الشروع إلى الممتى بعض القواعد المتفرقة، والفوائد المتعلقة، وجدتها في تصانيف بعض العلماء الزبانية، ونبيتها على طريق الأسئلة والأجوبة، تعليماً للطلاب في الامتحان، وإسكاناً للساكنين في الأمان، فغفر (الله) لنا بالغفران. فإن قيل: لم قدم الصرف على النحو؟ قلت: ...).

12- (=) "Fîl cümlesi" nedir?	52b	12- (=) "Fîl cümlesi" nedir?	5b
13- (=) İrâbdan mahalli olan cümleler kaç tanedir?	52b	13- (=) İrâbdan mahalli olan cümleler kaç tanedir?	5b
14- (=) İrâbdan mahalli olmayan cümleler kaç tanedir?	53a	14- (=) İrâbdan mahalli olmayan cümleler kaç tanedir?	6a
15- (=) "İtirâz" cümlesi niçin gelir?	53a	15- (=) "İtirâz cümlesi" niçin gelir?	6a
16- (=) "İtirâz cümlesi" kaç yerde gelir?	53b	16- (=) "İtirâz cümlesi" kaç yerde gelir?	6b
17- (=) "Haberî cümle" nekre-i mahzadan sonra gelirse irâbdan mahalli olur mu?	53b	17- (=) "Haberî cümle" nekre-i mahzadan sonra gelirse irâbdan mahalli olur mu?	6b
18- (=) "Haberî cümle" ma'rife-i mahzadan sonra gelirse irâbdan mahalli olur mu?	53b	18- (=) "Haberî cümle" ma'rife-i mahzadan sonra gelirse irâbdan mahalli olur mu?	6b
19- (=) "Haberî cümle" gayr-i mahza ma'rife veya nekreden sonra gelirse?	53b	19- (=) "Haberî cümle" gayr-i mahza ma'rife veya nekreden sonra gelirse?	6b
20- (=) "Kavl" fiili harf-i cerle müteaddî olur mu?	54a	20- (=) "Kavl" fiili harf-i cerle müteaddî olur mu?	6b
21- (=) "Nazar" fiili harf-i cerle müteaddî olur mu?	54a	21- (=) "Nazar" fiili harf-i cerle müteaddî olur mu?	7a
22- (=) "Hasr" kaç kısım gelir (kaç kalıbı vardır)?	54a	22- (=) "Hasr" kaç kısım gelir (kaç kalıbı vardır)?	7a
23- (=) Fusahâya göre "hasr" kaç türlü gelir?	54b	23- (=) Fusahâya göre "hasr" kaç türlü gelir?	7a
24- (=) "Külliyât" kaçtır?	54b	24- (=) "Külliyât" kaçtır?	7b
25- (=) "Terkîbât" kaçtır?	54b	25- (=) "Terkîb" kaçtır?	7b
26- (=) Nahiv ilminde tek vecih üzere gelen kelimeler kaçtır?	54b	26- (=) Nahiv ilminde tek vecih üzere gelen kelimeler kaçtır?	7b
27- (28-) (نعم) kaç manaya gelir?	55a	27- (-) Nahiv ilminde iki vecih üzere gelen kelimeler kaçtır?	7b
28- (31-) (هل) kaç vecih üzere gelir?	55a	28- (27+) Nahiv ilminde üç vecih üzere gelen kelimeler kaçtır?	8a
29- (31-) (قد) kaç vecih üzere gelir?	55a	29- (-) Nahiv ilminde dört vecih üzere gelen kelimeler kaçtır?	8b
30- (34) (الشك), (الوهم), (الظن), (اليقين) arasındaki fark nedir?	55b	30- (-) Nahiv ilminde beş vecih üzere gelen kelimeler kaçtır?	9a
31- (35) (الاختصار), (الإيجاز) ve (الاقتصار) kelimeleri arasındaki fark nedir?	55b	31- (28+, 29+) Nahiv ilminde yedi vecih üzere gelen kelimeler kaçtır?	10a
32- (36) (أي) ve (يعني) ile tefsir arasındaki fark nedir?	56a	32- (-) Nahiv ilminde sekiz vecih üzere gelen kelimeler kaçtır?	10b
33- (41) (الدال) ile (الدليل) arasındaki fark nedir?	56a	33- (-) Nahiv ilminde on vecih üzere gelen kelimeler kaçtır?	11a
34- (42) (الصفة) ile (النعته) arasındaki fark nedir?	56a	34- (30) (الظن), (الظن), (الوهم), (الشك) arasındaki fark nedir?	11a
35- (43) (الوقف) ile (الجزم) arasındaki fark nedir?	56a	35- (31) (الاختصار), (الإيجاز) ve (الاقتصار) kelimeleri arasındaki fark nedir?	11a

36- (44) (العالم) ile (العارف) arasındaki fark nedir?	56a	36- (32) (أي) ve (يعني) ile tefsir arasındaki fark nedir?	11b
37- (45) (العائد) ile (الراجع) arasındaki fark nedir?	56a	37- (47) İsm-i tasğîrde hemze-i vasıl ile hemze-i katı arasındaki fark nedir?	11b
38- (46) (التوضيح) ile (التخصيص) arasındaki fark nedir?	56a	38- (48) Kullanım yerleri bakımından hemze-i vasıl ile hemze-i katı arasındaki fark nedir?	11b
39- (47) (المشابهة) ile (المشاكلة) arasındaki fark nedir?	56a	39- (49) (المعرفة), (العلم), (الفهم), (الظن) ve (الشك) arasındaki fark nedir?	11b
40- (48) (بالجملة) ile (في الجملة) arasındaki fark nedir?	56a	40- (56+, 57+) (الفصاحة) ile (البلاغة) arasındaki fark nedir?	12a
41- (49) (البيت) ile (الجمع) arasındaki fark nedir?	56a	41- (33) (الدال) ile (الدليل) arasındaki fark nedir?	12a
42- (50) (التدقيق) ile (التحقيق) arasındaki fark nedir?	56b	42- (34) (النعته) ile (الصفة) arasındaki fark nedir?	12a
43- (51) (المبهم) ile (النكرة) arasındaki fark nedir?	56b	43- (35) (الوقف) ile (الجزم) arasındaki fark nedir?	12a
44- (52) (السياق) ile (السياق) arasındaki fark nedir?	56b	44- (36) (العالم) ile (العارف) arasındaki fark nedir?	12a
45- (53) (الإكثار) ile (التكثير) arasındaki fark nedir?	56b	45- (37) (العائد) ile (الراجع) arasındaki fark nedir?	12a
46- (54) (الوسط) ile (الوسط) arasındaki fark nedir?	56b	46- (38) (التوضيح) ile (التخصيص) arasındaki fark nedir?	12a
47- (37) İsm-i tasğîrde hemze-i vasıl ile hemze-i katı arasındaki fark nedir?	56b	47- (39) (المشابهة) ile (المشاكلة) arasındaki fark nedir?	12a
48- (38) Hemze-i kat'ın geldiği yerler kaçtır?	56b	48- (40) (في الجملة) ile (بالجملة) arasındaki fark nedir?	12a
49- (39) (المعرفة), (العلم), (الفهم), (الظن) ve (الشك) arasındaki fark nedir?	57a	49- (41) (البيت) ile (الجمع) arasındaki fark nedir?	12a
50- (55) (الأبلة) ile (الأحمق) arasındaki fark nedir?	57a	50- (42) (التدقيق) ile (التحقيق) arasındaki fark nedir?	12b
51- (-) Kelime ismin ferdlerindendir; nasıl cins olabilir?	57a	51- (43) (المبهم) ile (النكرة) arasındaki fark nedir?	12b
52- (61-) (كل) kelimesi müzekkerdir; ama müennese delalet eder. Dolayısıyla (lafız ile mana arasında) uygunluk yoktur.	57a	52- (44) (السياق) ile (السياق) arasındaki fark nedir?	12b
53- (56) (الضياء) ile (النور) arasındaki fark nedir?	57a	53- (45) (الإكثار) ile (التكثير) arasındaki fark nedir?	12b
54- (57) (العام) ile (المطلق) arasındaki fark nedir?	57a	54- (46) (الوسط) ile (الوسط) arasındaki fark nedir?	12b
55- (58) (عن) ile (من) arasındaki fark nedir?	57a	55- (50) (الأبلة) ile (الأحمق) arasındaki fark nedir?	12b
56- (40-) (الفصاحة) nedir?	57b	56- (53) (الضياء) ile (النور) arasındaki fark nedir?	12b

57- (40-) (البلاغة) nedir?	57b	57- (54) (العام) ile (المطلق) arasındaki fark nedir?	12b
58- (-) Semâi müennesler	57b	58- (55) (عن) ile (من) arasındaki fark nedir?	12b
59- (59+, 60+) (فعل) ve (فعلول) sığaları	57b	59- (59-) (مفعول) manasında olduklarında (فعل) ve (فعلول) sığaları arasındaki fark nedir?	12b
		60- (59-) (فاعل) manasında olduklarında (فعل) ve (فعلول) sığaları arasındaki fark nedir?	13a
		61- (52+) (الكل) ile (الجزء) arasındaki fark nedir?	13a
		62- (-) (العرب) ile (الأعراب) arasındaki fark nedir?	13a
		63- (-) (السلطان) ile (ال خليفة) arasındaki fark nedir?	13a
		64- (-) (النسخ) ile (البخل) arasındaki fark nedir?	13a
		65- (-) (الحراث) ile (الزرع) arasındaki fark nedir?	13a
		66- (-) (الذبيح) ile (النحر) arasındaki fark nedir?	13b

3- İkinci İlâve Bölüm

Bükâi, birinci versiyonda 'Avâmil'in şerhi bittikten sonra kitaba hâtime olmak üzere, ikinci versiyonda ise birinci ilâve bölümün sonunda şerhe başlamadan önce, "öğrencinin şüpheye düştüğünde başkasının kitabına ihtiyaç duymaması ve kendisi için duâ etmesi" amacıyla bazı harfleri açıklayacağını ve "öğrenci için değişiklik olsun" diye burada soru-cevap metodunu değil, (...)'ları kullanacağını söyler.¹¹³

Bükâi, bu bölümde, 'Avâmil-i Cedid'de bulunmayan, dolayısıyla âmil olmayan harfler (edâtlar) ve aksâm-ı seb'a konularını, birinci versiyonda 31, ikinci versiyonda 28 başlık (... 'منها: ... ومنها: ...) altında işlemiştir ki yine bunların da bazıları sıralama ve içerik bakımından versiyonlara göre farklılık arz etmektedir. Ayrıntılar için aşağıdaki tabloya bakılabilir:

113 Bükâi, *Zübdetü'l-kavâ'id*, Mehmed Asım Bey-23, vr. 83a(قد لکن: الكتاب، بعون الله الملك الوهاب، لا يرد السائل في باب-، لأن الطالب لا يحتاج إلى كتب خالجه بيالي في خاتمة الكتاب أن أبيت من الحروف بمتة وكرمه تعالى - لا يرد السائل في باب-، لأن الطالب لا يحتاج إلى كتب الأخر في شئته، ودعا إلى الفقير الحقيير، المعترف بالعجز والتقصير. خاتمة الكتاب: في الحروف، منها: حروف الاستفهام ثم أبيت بمتة تعالى من الحروف، فإن الطالب لا يحتاج إلى كتب الأخر [في] 13b (Izmir Milli Ktp-1777, vr. 13b): ... شئته، ودعا إلى الفقير، وقواعد بيانها بذكر «منها» - لا أسئلة وأجوبة- لتفتن الطالب. اعلم: أن الحروف كثيرة جداً، منها: (حروف الاستفهام ...

Mehmed Âsım Bey-23 (1. Versiyon)	Vr. 83a-87a	İzmir Millî Ktp-1777 (2. Versiyon)	Vr. 13b-18a
1- (=) İstifhâm (الاستفهام) harfleri	83a	1- (=) İstifhâm (الاستفهام) harfleri	13b
2- (=) Tenbih (التنبيه) harfleri	83a	2- (=) Tenbih (التنبيه) harfleri	13b
3- (=) Nidâ (الدعاء) harfleri	83a	3- (=) Nidâ (الدعاء) harfleri	13b
4- (=) Âcâb (الإيجاب) harfleri	83a	4- (=) Âcâb (الإيجاب) harfleri	14a
5- (=) Ziyâde (الزيادة) harfleri	83b	5- (=) Ziyâde (الزيادة) harfleri	14a
6- (9) Tefsîr (التفسير) harfleri	83b	6- (7) Masdariyyet (المصدرية) harfleri	14a
7- (6) Masdar (المصدر) harfleri	83b	7- (9) Şart (الشرط) harfleri	14b
8- (=) Tahdid (التحضيض) harfleri	83b	8- (=) Tahdid (التحضيض) harfleri	14b
9- (7) Şart (الشرط) harfleri	84a	9- (6) Tefsîr (التفسير) harfleri	14b
10- (+) Red' (الردع) harfleri	84a	10- (14) Ta'rîf (التعريف) harfî	15a
11- (18) Halk (الحلق) harfleri	84a	11- (15) (أفعل)'nin hemzesi	15a
12- (19) Muzâraat (المضارعة) harfleri	84a	12- (16) (استفعل)'nin sîni	15a
13- (20) İllet (العلة) harfleri	84a	13- (29) Tenvîn	15b
14- (10) Ta'rîf (التعريف) harfî	84a	14- (30) Te'kid nûnları	16a
15- (11) (أفعل)'nin hemzesi	84b	15- (18) İtbâk (الإطباق) harfleri	16a
16- (12) (استفعل)'nin sîni	84b	16- (19) Kalb (القلب) harfleri	16a
17- (+) Âsımlara ve fiillere ziyâde edilen harfler	85a	17- (20) Diğêr kalb (القلب) harfleri	16a
18- (15) İtbâk (الإطباق) harfleri	85a	18- (11) Halk (الحلق) harfleri	16b
19- (16) Kalb (القلب) harfleri	85a	19- (12) Muzâraat (المضارعة) harfleri	16b
20- (17) Diğêr kalb (القلب) harfleri	85a	20 (13)- İllet (العلة) harfleri	16b
21- (=) İhfâ (الإخفاء) harfleri	85a	21- (=) İhfâ (الإخفاء) harfleri	16b
22- (=) İzhâr (الإظهار) harfleri	85a	22- (=) İzhâr (الإظهار) harfleri	16b
23- (=) İdgâm mea'l-ğunne harfleri	85b	23- (=) İdgâm mea'l-ğunne harfleri	16b
24- (=) İdgâm bilâ ğunne harfleri	85b	24- (=) İdgâm bilâ ğunne harfleri	16b
25- (=) İdgâm-ı şemsiyye harfleri	85b	25- (=) İdgâm-ı şemsiyye harfleri	16b
26- (=) Kameriyye harfleri	85b	26- (=) Kameriyye harfleri	17a
27- (=) Kalkale (القائلة) harfleri	85b	27- (=) Kalkale (القائلة) harfleri	17a
28- (+) Tâ-i te'nîs harfî	86a	28- (31) Aksâm-ı seb'a	17a
29- (13) Tenvîn	86a		
30- (14) Te'kid nûnları	86b		
31- (28) Aksâm-ı seb'a	86b		

4- Meczûm Ma'mûl (1)	77a	36b
B- MA'MÛLÛN BÎT-TEBEİYYE (5)	77b	36b
III- ÜÇÜNCÜ BÂB: İ'RÂB (10)	80a	38b
A- İ'RÂB ALÂMETLERİ (10)	80a	38b
1- Harekeler (3)	80a	38b
2- Harfler (4)	80a	38b
3- Hazifler (3)	80a	38b
B- MU'REBİN NEVİLERİ (9)	80a	38b
1- Sırf Harekeyle İ'râblananlar (3)	80b	38b
2- Sırf Harfle İ'râblananlar (3)	81a	39b
3- Hareke ve Hazifle İ'râblananlar (2)	81b	40a
4- Harf ve Hazifle İ'râblananlar (1)	82a	40a
C- İ'RÂBİN NEVİLERİ (3)	82a	40b
1- Lafzî İ'râb	82a	40b
2- Takdiri İ'râb	82a	40b
3- Mahallî İ'râb	82b	40b

5- Te'liften Ferâğ

Bükâî, birinci versiyonda ikinci ilâve bölümün sonunda, ikinci versiyonda ise *Avâmîl*'in şerhi bittikten sonra, “*Bu, ‘Allâm olan Melik’in yardımıyla, kıymetli talebelere yardım etmek amacıyla, kemâle eren ve doğruyu gösteren Şeyh’in ‘Avâmîl’i üzerine getirdiğimiz kâidelerin sonudur. İrfân sahibi ihvândan umulan, islâhı kâbil olanı islâh etmeleridir.*” dedikten sonra te'liften ferâğ kaydına başlar.¹¹⁵ Ancak Bükâî'nin eserin te'lif tarihini kaydetmiş olmasına rağmen, yukarıda “Baş ve Sonu” başlığı altında metnini verdiğimiz ve “Yazılış Tarihi” başlığı altında anlattığımız üzere, müstensihlerin birtakım hatalı tutumları, net bir bilgi sunmayı imkânsız kılmaktadır.

C- METODU

Bükâî'nin, öğrenciyeye başka eserlere muhtaç olmadan temel nahiv bilgilerini öğretmeyi hedeflediği *Zübdetü'l-kavâ'id*'de uyguladığı üç metod özellikle dikkati çekmektedir:

1- Konuları Maddeleştirerek Anlatma Metodu

Bükâî de, tıpkı metnin sahibi Birgivi gibi, konuları maddeleştirerek ve işin başında toplam sayıyı vererek anlatır. Bu husus, gerek ilâve bölümlerde gerekse şerh kısmında, hemen hemen her sayfada açıkça görülmektedir.

115 Bükâî, *Zübdetü'l-kavâ'id*, Mehmed Asım Bey-23, vr. 87a-87b; İzmir Millî Ktp-1777, vr. 41a-41b (هذا آخر ما أوردناه من القواعد، على «عوامل» الشيخ الكامل المرشد إلى الصواب، إعانة للطلبة الكرام، بعون... (الله الملك العلام، والمرجو من الإخوان، من ذوي العرفان، إصلاح ما يقبل الإصلاح. فقد وقع الفراغ بتنميته...)).

2- Soru-Cevap Metodu

Bükâî'nin çok kullandığı bir başka metod “soru - cevap” (فإن قيل - قلت) metodudur. O, yukarıda da geçtiği üzere, birinci ilâve bölümü tamamen bu metodu esas alarak yazmış; diğer bölümlerde de pek çok yerde bu metoda başvurmuştur. Bu metodu kullanmaktaki amacının ise, “öğrenciyi imtihana alıştırmak” ve “soru soranları susturmak” olduğunu belirtmiştir.¹¹⁶

3- Konuları Anlattıktan Sonra Nazmetme Metodu

Bükâî'nin dikkat çeken bir başka metodu ise, konuları anlattıktan sonra, onları Türkçe manzûmelerle ifâde etmesidir. Birinci versiyonda “beyit” başlığıyla verilen 12, ikinci versiyonda “nazım” başlığıyla verilen 50 manzûme bulunmaktadır. Manzûmelerin 1-9 beyitten oluştuğu görülmektedir. Aşağıdaki tabloda bu Türkçe manzûmelerin¹¹⁷ konuları ve beyit sayıları, versiyonlara göre çıkartılmıştır:

NAZIMLARIN KONULARI	Mehmed Âsım Bey-23, vr. 58a-82b	Beyit Sayısı	İzmir Millî Ktp-1777, vr. 18a-41a	Beyit Sayısı
1- Sarf ve nahiv ilimlerinin önemi	51a (hâmiş)	3	4a	3
2- Avâmil kitabının önemi	51a (hâmiş)	3	4a	3
3- İmam Birgivi'ye medhiye	51a	8	4b	8
4- (أَفْعَلْ)'nin hemzesinin manaları	84b	2	15a	2
5- (اِسْتَفْعَلْ)'nin sîninin manaları	84b	2	15b	2
6- Hurûf-i halk (Boğaz harfleri)	84a	1	16b	1
7- Bâ (بِ)'nin manaları	--	--	23a	2
8- Min (مِنْ)'in manaları	--	--	23a	2
9- İlä (إِلَى)'nin manaları	--	--	23a-23b	1
10- An (عَنْ)'in manaları	--	--	23b	1
11- Alâ (عَلَى)'nin manaları	--	--	23b	1
12- Lâ (لِ)'in manası	--	--	23b	2
13- Fî (فِي)'nin manaları	--	--	24a	1
14- Kâf (كَ)'in manaları	--	--	24a	1
15- Hattâ (حَتَّى)'nin manaları	--	--	24a	1
16- Rubbe (رُبَّ)'nin manaları	--	--	24a	2
17- Kasem harfleri	--	--	24b	1

116 Bükâî, *Zübdetü'l-kavâ'id*, Mehmed Asım Bey-23, vr. 51b; İzmir Millî Ktp-1777, vr. 5a.

117 Eserde ayrıca “nahiv” kelimesinin farklı lûgat manalarıyla kullanıldığı 2 beyitlik bir Arapça manzûme (Bükâî, *Zübdetü'l-kavâ'id*, Mehmed Asım Bey-23, vr. 52a; İzmir Millî Ktp-1777, vr. 5a) ile “aksâm-ı seb'a”nın isimlerinin sayıldığı 1 beyitlik Farsça bir manzûme (Bükâî, *Zübde-tü'l-kavâ'id*, Mehmed Asım Bey-23, vr. 87a; İzmir Millî Ktp-1777, vr. 17b) bulunmaktadır.

18- Mûz (مُذ) ve mûnzû (مُنْزُؤ)'nün manası	--	--	24b	1
19-İstisnâ harfleri	--	--	25a	1
20- Harf-i cerlerin ameli	--	--	25a-25b	5
21- İinne (إِنَّ)'nin manası	--	--	25b	1
22- Enne (أَنَّ)'nin manası ve kullanımı	--	--	26a	1
23- Keenne (كَأَنَّ)'nin manası	--	--	26b	1
24- Lâkinne (لَكِنَّ)'nin manası	--	--	26b	3
25- Lealle (لَعَلَّ)'nin manası	--	--	27a	2
26- Hurûf-i müşşebbehe bi'l-fil	--	--	27a	1
27- Leyse'ye (لَيْسَ) benzeyen mâ (مَا) ve lâ (لَا)	--	--	28a	7
28- Fiil-i muzâriyi nasb eden harfler	69a	2	28b	2
29- Fiil-i muzâriyi nasb eden harfler ve manaları	--	--	28b	6
30- Lem (لَمْ)	--	--	29a	1
31- Lemmâ (لَمَّا)	--	--	29a	1
32- Emir lâmu (لِ)	--	--	29a	1
33- Nehiy lâ'sı (لَا)	--	--	29a	1
34- Bir fiili cezm edenler	69b	1	29a	1
35- İn (إِنَّ)	--	--	29a-29b	1
36- İki fiili cezm eden şart edatları	71a	5	30a	5
37- Kâne (كَانَ)'nin manaları	--	--	30b	3
38- Diğer nâkis fiiller	--	--	31a	2
39- Mukârebe fiilleri	--	--	31b	3
40- Medih ve zem fiilleri	--	--	31b	2
41- Yakîn fiilleri	--	--	31b	1
42- Şek Fiilleri	--	--	32a	1
43- Yakîn ve şek arası fiil	--	--	32a	1
44- Ef'âl- kulübün ameli	--	--	32a	1
45- İsm-i fâilin ameli	73a	2	32a	2
46- İsm-i mef'ûlün ameli	--	--	32b	1
47- Manevî âmiller	--	--	34a	4
48- Âmillerin toplamı	--	--	34a	1
49- Gayr-i munsarif	81a	9	39a-39b	9
50- Hâtime/ferâğ	87b	3	41a-41b	5

Bu manzûmelerden bazı örnekler şöyledir:

a) Sarf ve nahiv ilimlerinin önemi (no: 1):¹¹⁸

Kangî âlim Sarf u Nahve kılmamıştır iltifât
 Olmaz anın ilminin sath-ı binâsında sebât
 İlim ile fazla egerçi Sarf olupdur vâlide
 İhtiyacı var tevellüdde velâkin vâlid'e
 İştigâl-i Sarf ü Nahvi bil katında hemçû deyn
 Lâzım u sâbitdürür her şeye hakk-ı vâlideyn

b) 'Avâmîl-i Cedîd'in önemi (no: 2):¹¹⁹

Bu 'Avâmîl sürünür gerçi beyne'l-mübtedî
 Lîk olmuşdur meârifde tarik-ı muntehî
 Budur mirkât-i tâk-ı fazl-ı bâb-ı terbiyet
 Budur erkân-ı binâ-i kasr-ı ilm ü ma'rifet
 İlm-i dîn manâda bir kasr-ı muallâdır hemân
 Bu 'Avâmîl ana olmuşdur yüz ayak nerdübân

c) Harf-i cerlerin ameli (no: 20):¹²⁰

Bu hurûf-i cârre yigirmi harf oldu tamam
 Cerreder her kangî isme dâhil olsa vesselâm
 Lâzım oldu herkese zabt-ı meânî-i eser
 Lîk mânâ hâsıl olmaz olmayıcak harf-i cer
 Kâide üzere kaçan kim bu hurûf imlâ olur
 Bunların terkîbi birle her murâd inşâ olur
 Bir denizdir bu ki üç harfi anın bir bahr olur
 Ârif olan kişi bir harfînde bin deryâ bulur
 Kudretullâhı idrâk (/ihâta) edemez ilm-i beşer
 Kim kitâb-ı hikmetinden perverdedir bahr u ber

D- KAYNAKLARI

Bükâi'nin *Zübdetü'l-kavâ'id*'i yazarken pek çok kaynaktan istifade ettiği anlaşılmaktadır. Hatta onun konuları kendi ibareleriyle anlatmak yerine "bazı Rabbânî âlimlerin kitapları"ndaki¹²¹ ibarelerle anlatmayı tercih ettiği görülmektedir. Bu kaynaklardan çoğunun o dönemde ders kitaplarından veya meşhur müracaat eserlerinden olduğu bilinmektedir. Bunlardan bazı- larının isimlerini zikretmiş, bazılarını ise zikretmemiştir. Zikredilmeyenlerin tam tespitini, yapmaya başladığımız tahkik çalışmasına bırakarak, burada adını zikrettiği kaynaklarıyla zikretmediklerinden ilk anda tespit edilebilenle- rin listesini, ikinci versiyondaki varak numaralarıyla, vereceğiz:

119 Bükâi, *Zübdetü'l-kavâ'id*, Mehmed Asım Bey-23, vr. 51a (Hâmiş); İzmir Milli Ktp-1777, vr. 4a.

120 Bükâi, *Zübdetü'l-kavâ'id*, İzmir Milli Ktp-1777, vr. 25a-25b.

121 Bükâi, *Zübdetü'l-kavâ'id*, İzmir Milli Ktp-1777, vr. 5a, 18a.

1- Adlarını Zikrettiği Kaynaklar

Bükâî'nin eser adını vererek zikrettiği kaynaklar, müelliflerinin vefât tarihlerine göre, şunlardır:

Ebû Dâvûd: Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdi (ö. 275/889).¹²²

- **es-Sünen**¹²³

Bükâî, bu eseri müellifinin adıyla “*Ebû Dâvûd*” şeklinde zikreder.¹²⁴

Abdülkâhir el-Cürcânî: Ebû Bekr Abdülkâhir b. Abdurrahmân b. Muhammed el-Cürcânî (ö. 471/1078-79).¹²⁵

- **el-'Avâmilü'l-mie**¹²⁶

Bükâî, müellifi yanlışlıkla “*Abdurrahmân el-Cürcânî*”¹²⁷ veya kısaca “*el-Cürcânî*” şeklinde;¹²⁸ eseri bir yerde “*Avâmil*”¹²⁹ şeklinde zikreder. Ancak pek çok yerde, özellikle de âmillerin manalarını sayarken, adını zikretmeden, ondan iktibaslar yapar.

Tâcüddîn el-İsferâyînî: Tâcüddîn Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-İsferâyînî (ö. 684/1285).¹³⁰

- **Dav'ü'l-Misbâh**¹³¹

Bükâî, müellifi ve eserini izâfetle “*Sâhibü'd-Dav*”¹³² şeklinde zikreder.

Meylânî: Bedruddîn Muhammed b. Abdürrahîm b. Muhammed el-Ömerî el-Meylânî (el-Cilânî) (ö. 811/1408).¹³³

- **Şerhu'l-Muğnî**¹³⁴

Bükâî, müellif adını vermez; eseri metnin adıyla “*el-Muğnî*”¹³⁵ şeklinde zikreder.

122 M. Yaşar Kandemir, “Ebû Dâvûd es-Sicistânî”, *DİA*, X, 119-121.

123 “*Kütüb-i Sütte*”den biri olan eserin pek çok baskısı vardır. Tanıtımı için bkz. M. Yaşar Kandemir, “es-Sünen”, *DİA*, XXXVIII, 145-147.

124 Bükâî, *Zübdetü'l-kavâ'id*, İzmir Milli Ktp-1777, vr. 18a.

125 Nasrullah Hacımüftüoğlu, “Abdülkâhir el-Cürcânî”, *DİA*, I, 247-248.

126 Eserin pek çok baskısı vardır. Meselâ: Abdülkâhir el-Cürcânî, *el-Avâmilü'l-mie*, (nşr. Enver b. Ebî Bekr eş-Şeyhî ed-Dâğstânî), 1. Baskı, Cidde: Dâru'l-Minhâc, 1430/2009, s. 39-65.

127 Bükâî, *Zübdetü'l-kavâ'id*, İzmir Milli Ktp-1777, vr. 31a.

128 Bükâî, *Zübdetü'l-kavâ'id*, İzmir Milli Ktp-1777, vr. 33b.

129 Bükâî, *Zübdetü'l-kavâ'id*, İzmir Milli Ktp-1777, vr. 31a.

130 Zirikli, *A'lâm*, VII, 31; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, III, 620.

131 Mutarrizî'nin (ö. 610/1213) nahiv ilmine dair *el-Misbâh* adlı metninin şerhidir. Bildiğimiz kadarıyla henüz basılmamıştır.

132 Bükâî, *Zübdetü'l-kavâ'id*, İzmir Milli Ktp-1777, vr. 24b.

133 Zirikli, *A'lâm*, VI, 201; Kehhâle, *Mu'cem*, III, 404.

134 Çârperdî'nin (ö. 746/1346) nahiv ilmine dair *el-Muğnî* adlı metninin şerhidir. Çeşitli baskıları vardır. Meselâ: el-Meylânî, *Şerhu'l-Muğnî*, (nşr. Mehmed Can), İstanbul: Şefkat Yayıncılık, 2014.

135 Bükâî, *Zübdetü'l-kavâ'id*, İzmir Milli Ktp-1777, vr. 27b.

Birgivi: Muhyiddin (Takıyyüddin) Mehmed b. Pîr Ali b. İskender el-Birgivi (Birgili/Birgilü) (ö. 981/1573).¹³⁶

- İzhâru'l-esrâr

Bükâi, bir yerde müellifi "*Musannif*"; eseri "*İzhâr*"¹³⁷ şeklinde zikreder. Ancak *Avâmil*'in metnini şerh ederken pek çok yerde, adını zikretmeden, ondan iktibaslar yapar.

Fâsi: Ebû İsa Muhammed el-Mehdî b. Ahmed b. Ali b. Yûsuf el-Fâsî el-Kasrî (ö. 1109/1698).¹³⁸

- Metâli'u'l-meserrât bi-cilâi Delâili'l-hayrât¹³⁹

Bükâi, bu eseri, müellif adını eser adı gibi kullanarak, "*el-Fâsî şerhu'd-Delâil*"¹⁴⁰ şeklinde zikreder.

Bükâi: Veliyyüddin b. Halil el-Bükâi (ö. 1184/1770).

- Mükâşefetü'l-i'râb

Bükâi, yukarıda tanıtılan ve '*Avâmil*'in metnini şerh ederken bir yerde atıfta bulunduğu bu eserini "*Mu'ribî*" şeklinde zikreder.¹⁴¹

2- Adlarını Zikretmediği Kaynaklar

Bükâi'nin eser adı vermeden kullandığı kaynaklardan ilk anda tespit edebildiklerimiz şunlardır:

Mechûl: (ö. 538/1143'ten sonra).¹⁴²

- Binâü'l-ef'âl¹⁴³

Bükâi, ikinci ilâve bölümün sonunda yer verdiği "*aksâm-ı seb'a*" konusunu, adını zikretmeden, bu kaynaktan aynen nakleder.¹⁴⁴

İbn Hişâm: Ebû Muhammed Cemâlüddin Abdullâh b. Yûsuf b. Ahmed b. Abdullâh b. Hişâm el-Ensârî el-Mısırî (ö. 761/1360).¹⁴⁵

136 Bursali, *Osmanlı Müellifleri*, I, 253-256; Zirikli, *A'lâm*, VI, 61; Kehhâle, *Mu'cem*, III, 176; Emrullah Yüksel, "Birgivi", *DİA*, VI, 191-194; Arslan, *İmam Birgivi Hayatı Eserleri ve Arapça Tedrisatındaki Yeri*.

137 Bükâi, *Zübdetü'l-kavâ'id*, İzmir Milli Ktp-1777, vr. 31a.

138 Zirikli, *A'lâm*, VII, 112-113; Kehhâle, *Mu'cem*, III, 737.

139 Cezulî'nin (ö. 870/1465) salavât-ı şerifeleri topladığı *Delâ'ilü'l-hayrât* adlı eserinin şerhidir. Çeşitli baskıları vardır. Meselâ: Fâsî, *Metâli'u'l-meserrât bi-cilâi Delâ'ilü'l-hayrât*, Mısır: Matbaatü Vâdî'n-Nil, 1289.

140 Bükâi, *Zübdetü'l-kavâ'id*, İzmir Milli Ktp-1777, vr. 20a.

141 Bükâi, *Zübdetü'l-kavâ'id*, İzmir Milli Ktp-1777, vr. 39b.

142 Eserde Zemaşeri'nin (ö. 538/1143) *el-Mufassal* adlı eserinin bir şerhine atıfta bulunuluyor.

143 Tanıtımı için bkz. Mehmet Çakır, "Binâü'l-Ef'âl", *DİA*, VI, 179.

144 Bükâi, *Zübdetü'l-kavâ'id*, İzmir Milli Ktp-1777, vr. 17a-17b.

145 Zirikli, *A'lâm*, IV, 147; Kehhâle, *Mu'cem*, II, 305-306; M. Reşit Özbalkıç, "İbn Hişâm en-Nahvi", *DİA*, XX, 74-77.

- *el-İ'râb an kavâ'idî'l-i'râb*¹⁴⁶

Bükâî, birinci ilâve bölümde yer verdiği cümle ve edâtlarla ilgili konuları genellikle, adını zikretmeden, bu kaynaktan nakleder.¹⁴⁷

İsmâil Hakkı Bursevî: İsmâil Hakkı b. Mustafa el-Aydôsî el-İstanbulî el-Bursevî (ö. 1137/1725).¹⁴⁸

- *Furûk-ı Hakkî*¹⁴⁹

Bükâî, birinci ilâve bölümde yer verdiği yakın anlamlı kelimeler arasında ki farklarla ilgili konuları genellikle, adını zikretmeden, bu kaynaktan nakleder.¹⁵⁰

Bükâî, bunların dışında da kaynak belirtmeden birçok âlimin adını ve âlim gruplarını zikrederek görüşlerini nakleder. Meselâ: "*Sibeveyh*",¹⁵¹ "*eş-Şâfî*",¹⁵² "*Müberra*",¹⁵³ "*Ömer en-Neseft*",¹⁵⁴ "*er-Râgıb*";¹⁵⁵ "*el-'Arab*",¹⁵⁶ "*el-A'râb*",¹⁵⁷ "*el-Fusahâ*",¹⁵⁸ "*el-Eimme*",¹⁵⁹ "*el-'Ulemâ*",¹⁶⁰ "*en-Nuhât*",¹⁶¹ "*el-Muhakkıkûn*",¹⁶² "*el-'Ârifûn*",¹⁶³ "*el-Cumhûr*",¹⁶⁴ "*el-Ekserûn*",¹⁶⁵ "*Ba'du'l-ulemâ*",¹⁶⁶ "*Ba'duhüm*",¹⁶⁷ "*el-Ba'd*"¹⁶⁸ "*Ba'd*".¹⁶⁹

146 Cümle, şibh-i cümle, bazı edatların manaları ve bazı i'râb hatalarına dai bir risâledir. Çeşitli baskıları vardır. Meselâ: İbn Hişâm, *el-İ'râb an kavâ'idî'l-i'râb*, (nşr. Ali Fûde Nil), 1. Baskı, Riyâd: Câmîatü'r-Riyâd İmâdetü Şüni'l-Mektebât, 1401/1981.

147 Bükâî, *Zübdetü'l-kavâ'id*, İzmir Milli Ktp-1777, vr. 5b-11a.

148 Zirikî, *A'lâm*, I, 313; Kehhâle, *Mu'cem*, I, 362; Ali Namlı vd., "İsmâil Hakkı Bursevî", *DİA*, XXIII, 102-110.

149 Arapça imlâ kaideleri, muhtelif kelimelerin tahlilleri, çeşitli fâideler ve furûka dair bir kitaptır. Çeşitli baskıları vardır. Ayrıca bir doktora teziyle tahkik edilmiştir: Mehmet Faruk Çifçi, *İsmâil Hakkı Bursevî'nin Furûk-ı Hakkı Adlı Eseri (İnceleme ve Tahkik)*, İstanbul: Marmara Üniversitesi SBE, 2013.

150 Bükâî, *Zübdetü'l-kavâ'id*, İzmir Milli Ktp-1777, vr. 11a-13b.

151 Bükâî, *Zübdetü'l-kavâ'id*, İzmir Milli Ktp-1777, vr. 21a, 24b.

152 Bükâî, *Zübdetü'l-kavâ'id*, İzmir Milli Ktp-1777, vr. 23a.

153 Bükâî, *Zübdetü'l-kavâ'id*, İzmir Milli Ktp-1777, vr. 19a, 24b.

154 Bükâî, *Zübdetü'l-kavâ'id*, İzmir Milli Ktp-1777, vr. 18b.

155 Bükâî, *Zübdetü'l-kavâ'id*, İzmir Milli Ktp-1777, vr. 19b.

156 Bükâî, *Zübdetü'l-kavâ'id*, İzmir Milli Ktp-1777, vr. 10a, 13a.

157 Bükâî, *Zübdetü'l-kavâ'id*, İzmir Milli Ktp-1777, vr. 13a.

158 Bükâî, *Zübdetü'l-kavâ'id*, İzmir Milli Ktp-1777, vr. 7a, 7b, 22a, 38b.

159 Bükâî, *Zübdetü'l-kavâ'id*, İzmir Milli Ktp-1777, vr. 24b.

160 Bükâî, *Zübdetü'l-kavâ'id*, İzmir Milli Ktp-1777, vr. 20a, 35a.

161 Bükâî, *Zübdetü'l-kavâ'id*, İzmir Milli Ktp-1777, vr. 37b.

162 Bükâî, *Zübdetü'l-kavâ'id*, İzmir Milli Ktp-1777, vr. 21b.

163 Bükâî, *Zübdetü'l-kavâ'id*, İzmir Milli Ktp-1777, vr. 18b.

164 Bükâî, *Zübdetü'l-kavâ'id*, İzmir Milli Ktp-1777, vr. 22a.

165 Bükâî, *Zübdetü'l-kavâ'id*, İzmir Milli Ktp-1777, vr. 24a.

166 Bükâî, *Zübdetü'l-kavâ'id*, İzmir Milli Ktp-1777, vr. 18b, 20a.

167 Bükâî, *Zübdetü'l-kavâ'id*, İzmir Milli Ktp-1777, vr. 35a.

168 Bükâî, *Zübdetü'l-kavâ'id*, İzmir Milli Ktp-1777, vr. 24a.

169 Bükâî, *Zübdetü'l-kavâ'id*, İzmir Milli Ktp-1777, vr. 32b.

SONUÇ

İmâm Birgivi'nin 'Avâmil-i Cedîd'i üzerine yapılmış, ama pek de tanınmamış bir şerhi (*Zübdetü'l-kavâ'id [ve] 'ukdetü'l-fevâ'id*) keşfetmemizin üzerinden yaklaşık bir yıl geçti. Bu süre zarfında müellifin hayatı, eserleri ve bu şerhi üzerinde yaptığımız çalışmaların sonunda birtakım sonuçlara ulaştık. Bunları şöylece özetleyebiliriz:

1- Biyografi kitaplarında hakkındaki bilgiler üç beş satırı geçmeyen bu şerhin müellifi Veliyyüddin b. Halil el-Bükâi, özetle İstanbul Çapa'da bulunan Kazasker Abdurrahman Efendi Câmiinde imamlık, Eminönü'nde bulunan Vâlide Câmiinde (Yeni Câmi) kürsü şeyhliği yapmış; son olarak tayin edildiği ordu şeyhliği göreviyle 1182/1768'de başlayan Osmanlı-Rus savaşına katılmış ve sefer esnasında bulunduğu Romanya'nın Babadağı kasabasında vefat etmiştir (10 Muharrem 1184/6 Mayıs 1770 Pazar).

Yaptığı görevler gözönüne alındığında, genel olarak Osmanlı Arşivlerinde, özellikle de Vakıflar'ın arşivlerinde Bükâi hakkında, bizim bulduklarımızdan çok daha fazla bilgi bulunduğunu tahmin ediyoruz.

2- Velûd bir müellif olan Bükâi, tespit edebildiğimiz kadarıyla, tefsir; hadis, siyer ve şemâil; akâid ve kelâm; fıkıh; İslâm tarihi, vaaz ve irşâd; ve Arap dili alanlarında, çoğu risâle ebadında, Türkçe ve Arapça 18 eser kaleme almıştır.

Türkiye ve dünya yazma eser kütüphaneleri tarandıkça, keşfedilmemiş başka eserlerinin de ortaya çıkabileceğini düşünüyoruz. Zira Bükâi'nin eserlerinin nüshalarının, sayıca az olsa da, oldukça geniş bir alana yayıldığı görülmektedir. Yurt içinde İstanbul başta olmak üzere, Ankara, Balıkesir, Burdur, Çankırı, Çorum, Kastamonu, Manisa, Tokat ve Trabzon'da; yurt dışında ise Kudüs, Mekke, Medine ve Riyad'da çeşitli eserlerinin nüshalarına rastlanmaktadır.

3- Eserlerinin, gerek konu seçimi gerekse konuların işleniş bakımından ayrıca incelenmeye değer olduğu kanaatindeyiz. Zira seçtiği konular, ya gençlerin ilmen yetişmesi ya mü'minlerin amelî ve ahlâkî gelişmeleri ya da örnek şahsiyetler yoluyla ümmet-i Muhammed'in o dönemlerde artık kaybetmeye başladığı özgüvenini yeniden kazanmasına yöneliktir. Çeşitli eserleri, özellikle Türkçe olanlar incelendiğinde toplumdaki olumsuzluklara kayıtsız kalmadığı, onların giderilmesi için gerek halka gerekse yöneticilere nasihat ettiği görülmektedir. Öte yandan eserlerinde daha çok, mesleği olan imâmlık ve vâizlikten kaynaklandığı anlaşılan vaaz ve eğitim üslûbu kendini göstermektedir. Bu çerçevede şiire ayrı bir önem vermiş; bir kısmı kendisine ait olan pek çok şiiri eserlerine serpiştirmiştir.

4- Bükâî'nin 'Avâmil şerhi, adında "‘avâmil" kelimesinin geçmemesi ve nüshalarının az bulunması sebebiyle olsa gerek, 'Avâmil üzerine yapılan çalışmaları listeleyen araştırmalarda yer almamaktadır. Ancak müellifinin muhtasar, müfid ve öğrenciyi başka kitaplardan müstağnî kılacak bir eser olmasını hedeflediği bu şerh, "birtakım sarf, nahiv, belâgat, mantık ve furûk" ile "âmil olmayan edâtlar"a dair ilâve edilen iki bölüm ve bazı konuların Türkçe manzûmelerle anlatılması gibi özellikleriyle diğer şerhlerden farklılık arz etmektedir.

5- Son olarak Bükâî'nin 'Avâmil-i Cedîd üzerine yaptığı iki çalışmadan biri olan bu şerh çalışması (*Zübdetü'l-kavâ'id*) ile diğeri olan i'râb/mu'rib çalışmasını (*Mükâşefetü'l-i'râb*) birlikte tahkik etmeye başladığımızı belirtip *Zübdetü'l-kavâ'id*'in sonunda yer alan manzûmeyi naklederek burada çalışmamızı sona erdiriyoruz:

Hamd lillâh oldu itmâm müyesser lutf-i Hak
 İşbu vaktimde Hüdâ'nın eylediği lutfu bak
 Âmil olanlar amel ettikçe ederse duâ
 Devlet-i dâreyn versin derim ki Bârî ana
 Yâdigâr olmak içündür bu fakirden bir eser
 Yoksa lâ vallâh değıldir dostlara arz-ı hüner
 Umarım ki bu kitabım ola makbul-i kibâr
 Rağbet ile tâlib-i ilim içre bula iştiyhâr
 Edemez bunlardan istiğnâ vazî u ger habîr
 Haz alır bu ma'rifetten ger refi u ger sağır

Kaynakça

- Abay, Muhammed, "Osmanlı Döneminde Yazılan Tefsir ile İlgili Eserler Bibliyografyası (Tefsirler, Haşiyeler, Süre Tefsirleri, Tercümelemler)", *Divan*, 1999/1.
- Abdurrahman, Latife Ali Ahmed, *Tahkîku ve dirâsetü Kitâbi Teşvîri Sûretü'l-İhlâs li-Veliyyiddîn b. Halîl el-Bükâi el-müteveffâ 1183*, Yüksek Lisans Tezi, Kuveyt: Câmîatü'l-Kuveyt Külliyyetü'd-Dirâsâtü'l-Ulyâ, el-Hadîs ve Ulûmuh, 1428/2008.
- Akbalık, Reyhan, *İstanbul'da Selâtin Camii Kürsü Şeyhleri (Cuma Vaizleri) (1826-1876)*, Yüksek Lisans Tezi, Bilecik: Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi SBE, 2014.
- Aktepe, M. Münir, *Şem'dânî-Zâde Fındıklı Süleyman Efendi Târîhi Mür'it-Tevârih*, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası, 1978.
- _____, "Ahmed III", *DİA*, II, 34-38.
- _____, "Babadâğı", *DİA*, IV, 371-372.
- Altunsu, Abdülkadir, *Osmanlı Şeyhülislâmları*, Ankara: Ayyıldız Matbaası, 1972.
- Arslan, Ahmet Turan, *İmam Birgivi Hayatı Eserleri ve Arapça Tedrisatındaki Yeri*, İstanbul: Seha Neşriyat, 1992.
- Ayvansaraylı Hafız Hüseyin, *Hadikatü'l-Cevami'*, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1281; *Hadikatü'l-Cevami' Camilerimiz Ansiklopedisi*, haz. İhsan Erzi, İstanbul: Tercüman Yayınları, 1987.
- Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü'l-ârifin esmâü'l-müellifin ve âsârü'l-musannifin*, İstanbul: 1955.
- _____, *İzâhu'l-meknûn fi'z-zeyli alâ Keşfi'z-zunûn an esâmî'l-kütübi ve'l-fünûn*, İstanbul: MEB Yayınları, 1945 (1. Cilt), 1947 (2. Cilt).
- Başkurt, İrfan, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Kürsü Şeyhliği", *İslâm Araştırmaları Dergisi*, 27 (2012), s. 117-145.
- Beydilli, Kemal, "Mustafa III", *DİA*, XXXI, 280-283.
- BOA (Başbakanlık Osmanlı Arşivleri), Fon Numarası: C. AS., Dosya: 66, Gömlek: 3129.
- Brockelmann, Carl, *Geschichte der Arabischen Litteratur Supplementband*, Leiden 1937-42.
- Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1333; Haz. A. Fikri Yavuz-İsmail Özen, İstanbul: Meral Yayınevi, ts.
- Bükâi, 'Akâidü'l-ibrâr ve hilâfuhâ 'akâidü ehli'n-nâr, Riyad Câmîatü'l-İmâm Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye, el-Mektebetü'l-Merkeziyye, Kısmu'l-Mahtûtât-6797.
- _____, *Hac ve Umre Risâlesi*, Riyad Câmîatü'l-İmâm Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye, el-Mektebetü'l-Merkeziyye, Kısmu'l-Mahtûtât-6797.
- _____, *Hazînetü'l-ğilmân*, Bağdatlı Vehbi-2046, vr. 344b-355a; Yazma Bağışlar-1758, vr. 59b-72a; Balıkesir İl Halk Ktp-42/4, vr. 69b-74a; Kastamonu YEK-KHK2481, vr. 1b-14a; Milli Ktp, Ankara Adnan Ötügen İl Halk Ktp-4166/3, vr. 19b-29a; Milli Ktp, Çankırı İl Halk Ktp-81/10, vr. 146b-162a; Milli Ktp, Tokat Zile İlçe Halk Ktp-222/2; Medîne Mektebetü'l-Melik Abdilazîz, Mecmûatü Ârif Hikmet-6/4, vr. 260a-268b.
- _____, *İhyâü'l-kulûb*, Mekke Mektebetü'l-Haremi'l-Mekkiyyi's-Şerif-4468/1, vr. 0b-9a; Câmîatü'l-Kahire-15386; thk. Saïd Abdülfettâh, Kahire: Dâru'l-Emin, 1414/1993.
- _____, *İzâhu'l-mestûrât*, Trabzon İl Halk Ktp-337; Medîne Mektebetü'l-Melik Abdilazîz, Mecmûatü Ârif Hikmet-6/2, vr. 160b-211a.

- _____, *İzâhu'l-müşkilât*, Âtîf Efendi-502; Medine Mektebetü'l-Melik Abdilazîz, Mecmûatü Ârif Hikmet-6/1, vr. 0b-158b.
- _____, *Kınyâü'l-âşîkîn*, Çorum Hasan Paşa YEK, İskilip Halk Ktp-1250.
- _____, *Mükâşefetü'l-i'râb*, Medine Mektebetü'l-Melik Abdilazîz, Mecmûatü Ârif Hikmet-6/3.
- _____, *Nûru'l-ebâr fî hakki'l-ibrâr*, Medine, Mektebetü'l-Melik Abdilaziz, Mecmûatü'l-Mahmûdiyye-2694/4, vr. 1b-20b.
- _____, *Ravzatü'l-Cenne*, Mekke Mektebetü'l-Haremi'l-Mekkiyyi's-Şerîf-4468/2, vr. 10b-17b.
- _____, *Ravzatü'r-reyâhîn*, Hacı Selim Ağa-494/2, vr. 5b-94b; Hacı Mahmud Efendi-1806/1, vr. 1b-68b (Ravza), 68b-75a (Münşeât); Hacı Mahmud Efendi-4511, vr. 1b-39a (Ravza'nın 3. bâbının 9. Faslı ile başlıyor.), 39b-48b (Münşeât); Yazma Bağışlar-4006/1, vr. 1b-86a (Ravza+Münşeât [vr. 78a-86a]; Darülmünevi-144M, vr. 5a-114b (Ravza), 115a-138a (Münşeât).
- _____, *Risâle fî beyâni ıskâtı's-salât*, Beyazıt Devlet Ktp., Beyazıt-2721, vr. 168b-171a; Riyad Câmîatü'l-İmâm Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye, el-Mektebetü'l-Merkeziyye, Kısmu'l-Mahtûtât-6797.
- _____, *Sırru'l-ümme*, Riyad Mektebetü Merkezi'l-Melik Faysal li'l-Buhûs ve'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye (Mikrofilm no: 3867-FH).
- _____, *Şerhu's-Şifâ*, Kudûs el-Mektebetü'l-Hâlidiyye, Sire Nebeviyye-520.
- _____, *Tefsîru sûreti'l-İhlâs*, Hacı Selim Ağa-494/1; Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu-1439/1; Latife Ali Ahmed Abdurrahman, *Tahkîku ve dirâsetü Kitâbi Tefsîri Sûreti'l-İhlâs li-Veliyyiddîn b. Halîl el-Bükâi el-müteveffâ 1183*, Kuveyt: Câmîatü'l-Kuveyt Külliyyetü'd-Dirâsâti'l-Ulyâ, el-Hadîs ve Ulûmuh, 1428/2008.
- _____, *Uyûnü'l-ahbâr*, Bağdatlı Vehbi-319.
- _____, *Zübdetü'l-kavâ'id*, Köprülü Ktp., Mehmed Asım Bey-23; İzmir Milli Kütüphanesi-1777, vr. 39b; Milli Ktp-4903/1, vr. 79b-88a.
- Cu'abe, Nazmî el-Cu'abe, *Fihrisü mahtûtâti'l-Mektebeti'l-Hâlidiyye el-Kuds*, Londra: Müessesetü'l-Furkân li't-Türâsi'l-İslâmî, 1427/2006.
- Cürcânî, Abdülkâhir el-Cürcânî, *el-Avâmilü'l-mie*, nşr. Enver b. Ebî Bekr eş-Şeyhî ed-Dâğîstânî, 1. Baskı, Cidde: Dâru'l-Minhâc, 1430/2009.
- Çakır, Mehmet, "Binâü'l-Ef'âl", *DİA*, VI, 179.
- Çalışkan, Muharrem Saffet, *(Vekâyi'nüvis) Enveri Sadullah Efendi ve Tarihinin I. Cildinin Metin ve Tahlili (1182-1188/1768-1774)*, Doktora Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi SBE, 2000.
- Çifçi, Mehmet Faruk, *İsmâil Hakkı Bursevî'nin Furûk-ı Hakkı Adlı Eseri (İnceleme ve Tahkik)*, İstanbul: Marmara Üniversitesi SBE, 2013.
- Çobanoğlu, Ahmet Vefa, "Yenicami Külliyesi", *DİA*, XLIII, 439-442.
- Danişmend, İsmail Hâmi, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1972.
- Demir, A. Haki vd., *Fâtih Cânileri ve Diğer Tarihi Eserler*, İstanbul: TDV Fatih Şubesi, 1991.
- Doğan, İshak, *Osmanlı Müfessirleri*, İstanbul: İz Yayıncılık, 2011.
- Ekin, Ümit, "Osmanlı Ordusunda Moral Yükseltici Bir Kurum Olarak Ordu Şeyhliği", *SAÜ Fen Edebiyat Dergisi*, (2008-I), s. 167-178.

- Fakazlı, Ahmet Rüştü, *Azizzâde Hüseyin Râmiz Efendi'nin Zübdetü'l-Vâkı'ât Adlı Eserinin Tahlil ve Tenkitli Metni*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi SBE, 2016.
- Fâsî, Ebû İsa Muhammed el-Mehdî b. Ahmed b. Ali b. Yûsuf el-Fâsî el-Kasrî, *Metâli'u'l-meserrât bi-cilâi Delâilî'l-hayrât*, Mısır: Matbaatü Vâdi'n-Nîl, 1289.
- Hacımüftüoğlu, Nasrullah, "Abdülkâhir el-Cürcânî", *DİA*, I, 247-248.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdullâh b. Yûsuf b. Ahmed b. Abdullâh b. Hişâm el-Ensârî el-Misrî, *el-İ'râb an kavâ'idî'l-i'râb*, nşr. Ali Fûde Nîl, 1. Baskı, Riyâd: Câmîatü'r-Riyâd İmâdetü Şûûni'l-Mektebât, 1401/1981.
- İlgürel, Mücteba, "Ahmed II", *DİA*, II, 33-34.
- İlmîyye Sâlnâmesi*, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1334.
- İpşirli, Mehmet, "Feyzullah Efendi, Damadzâde", *DİA*, XII, 525-526.
- İstanbul Kısmet-i Askeriyye Sicilleri*, no: 337, vr. 36 (Küçük çocuklarına vasî tayini); no: 338, vr. 37-38 (Geride kalan mallarının satılarak mirasçılarına taksimi).
- Kandemir, M. Yaşar, "Ebû Dâvûd es-Sicistânî", *DİA*, X, 119-121.
- _____, "Kâdi İyâz", *DİA*, XXIV, 116-118.
- _____, "es-Sünen", *DİA*, XXXVIII, 145-147.
- _____, "eş-Şemâilü'n-Nebeviyye", *DİA*, XXXVIII, 500-501.
- _____, "eş-Şifâ", *DİA*, XXXIX, 134-138.
- _____, "Tirmizî", *DİA*, XLI, 202-204.
- Karabulut, Ali Rıza vd, *Mu'cemü't-târîhi't-türâsî'l-İslâmî fi mektebâti'l-âlem*, Kayseri: Dâru'l-Akabe, ty.
- Kehhâle, Ömer Rızâ, *Mu'cemü'l-müellifin terâcimu musannifi'l-kütübî'l-'Arabiyye*, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, ty.
- Köse, Fatih, *İstanbul Halveti Tekkeleri*, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2010.
- Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî Yahud Tezkire-i Meşâhîr-i Osmâniyye*, İstanbul: Matbaa-i Âmire, ts.
- Meylânî, Bedruddîn Muhammed b. Abdürrahîm b. Muhammed el-Ömerî el-Meylânî (/el-Cilânî), *Şerhu'l-Muğni*, nşr. Mehmed Can, İstanbul: Şefkat Yayıncılık, 2014.
- Muslu, Ramazan, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf [18. Yüzyıl]*, 1. Baskı, İstanbul: İnsan Yayınları, 2003.
- Mutiurrahmân, Muhammed b. Seyyid Ahmed vd., *el-Führisü'l-muhtasar li-mahtûtâti Mektebeti'l-Haremî'l-Mekkiyyi's-Şerîf*, Riyad: Mektebetü'l-Melik Fehd el-Vataniyye, 1426/2006.
- Müstakimzâde Süleyman Sâdeddîn, *Devhatü'l-Meşâyih mea Zeyl*, İstanbul ty.
- Nakşebendî, Üsâme Nâsır en-Nakşebendî, *el-Mahtûtâtü'l-luğaviyye fi Mektebeti'l-Met-haft'l-'Irâkî*, Bağdad: Müdiriyyetü's-Sekâfeti'l-Âmme, 1968.
- Namlı, Ali vd., "İsmâil Hakkı Bursevî", *DİA*, XXIII, 102-110.
- Öğreten, Ahmet, *Mustafa Kesbî İbretnüma-yı Devlet (Tahlil ve Tenkitli Metin)*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi SBE, 1996.
- Özbalıkcı, M. Reşit, "İbn Hişâm en-Nahvî", *DİA*, XX, 74-77.
- Özcan, Abdülkadir, "Mahmud I", *DİA*, XXVII, 348-352.
- _____, "Mustafa II", *DİA*, XXXI, 275-280.
- Öztürk, Mehmet Cemal, *Şeyh Nüreddin Cerrâhî (K.S.) ve Cerrâhiye Tarikatı*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi SBE, İstanbul 1999.

- Pakalın, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: MEB Yayınları, 1993.
- Pilehvarian, Hamit, "Kaybolan Mimar Sinan Yapılarından Kazasker Abdurrahman Camii ve İhya Problemleri", *Uluslararası İstanbul Tarihi Yarımada Sempozyumu 2013*, (editör: Nazlı Ferah Akıncı), s. 557-560.
- Sarıcaoğlu, Fikret, "Osman III", *DİA*, XXXIII, 456-459.
- Şeşen, Ramazan vd, *Fihrisü mahtûtâti Mektebeti Köprülü*, İstanbul: IRCICA, 1406/1986.
- Tabibzâde Zâkir Şükrü, *Derûn-i İslâmbol'da Hânkâhlar Beyânındadır*, İBB Atatürk Kitaplığı, Belediye Yazmaları, K0075.
- _____, "İstanbul Tekkeleri Silsile-i Meşâyihî", Neşre hazırlayan: Şinasi Akbatu, *İslâm Medeniyeti Mecmuası*, Cilt: IV, Sayı: 4, Haziran 1980, s. 51-96.
- Temâlet, Ammâr b. Saïd, *Fihrisü mahtûtâti'l-hadisî's-şerîf ve ulûmih*, 1. Baskı, Medine: Mektebetü'l-Melik Abdilazîz, 1422/2002.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, 3. baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988.
- Vâsıf Ahmed Efendi, *Mehâsinü'l-âsâr ve hakâiku'l-ahbâr*, Mısır: Bulak Matbaası, 1246.
- Yardım, Ali, *İzmir Millî Kütüphanesi Yazma Eserler Kataloğu*, İzmir 1994.
- Yücer, Hür Mahmut, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf [19. Yüzyıl]*, 1. Baskı, İstanbul: İnsan Yayınları, 2003.
- Yüksel, Emrullah, "Birgivi", *DİA*, VI, 191-194.
- Yüksel, İ. Aydın, "Lütfi Paşa Mescidi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul 1994, V, 231.
- Zirikli, Hayruddin ez-Zirikli, *el-A'lâm kâmusü terâcim li-eşheri'r-ricâl ve'n-nisâ' mine'l-'Arab ve'l-müsta'ribîn ve'l-müsteşrikîn*, 15. baskı, Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 2002.
- <http://www.hirkaiserivakfi.com/TR/795/Tamamlanmis-Projeler/Kazasker-Abdurrahman-Efendi-Camii.aspx> [26.10.2017].